

INSTITUT PRO KRIMINOLOGII A SOCIÁLNÍ PREVENCI

Systemy trestní justice v Evropě a Severní Americe

ČESKÁ REPUBLIKA

Zdeněk Karabec, Jiří Vlach a kol.

Praha 2011

Autoři:

JUDr. Simona Diblíková

JUDr. Zdeněk Karabec, CSc.

Mgr. Jiří Vlach

JUDr. Petr Zeman, Ph.D.

Tento text neprošel jazykovou korekturou

© Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2011
www.kriminologie.cz

Obsah

Úvod	4
Systém trestní justice v České republice	
1. Demografické údaje	5
2. Trestní zákony	5
3. Trestněprocesní předpisy	11
4. Systém soudů a prosazování trestní justice	15
5. Základní principy trestního práva	19
6. Organizace vyšetřování a trestního řízení	25
7. Trestání a systém trestů	49
8. Podmíněné odsouzení k trestu odnětí svobody, probace	59
9. Vězeňský systém a postpenitenciární péče	64
10. Reforma trestní justice	74
11. Statistika a výsledky výzkumu o zločinnosti a trestní justici	81
12. Bibliografie	87

Úvod

Evropský institut pro prevence a kontrolu kriminality se sídlem v Helsinkách, Finsko (HEUNI), který má statut přidružené (affiliated) instituce OSN, již několik let realizuje ambiciózní projekt poskytovat komparativní informace o systémech trestní justice v různých zemích. V rámci tohoto projektu HEUNI již publikovala např. studie o trestní justici v Itálii, Francii, Finsku, Nizozemí, Švédsku, Irsku, Anglii a Walesu, Kanadě, Španělsku, Bulharsku, Řecku. Uvedené studie byly v našem Institutu pro kriminologii a sociální prevenci v minulých letech přeloženy a publikovány v edici IKSP. I další komparativní studie HEUNI o trestní justici budou péčí Institutu pro kriminologii a sociální prevenci postupně překládány a poskytnuty odborné veřejnosti v řadě PRAMENY edice IKSP.

HEUNI vyzval v rámci uvedeného projektu též Institut pro kriminologii a sociální prevenci ke zpracování takové studie o systému trestní justice v České republice. Aby byla zachována komparativní hodnota informací z různých zemí, bylo třeba při zpracování studie respektovat podrobnou osnovu a obsah stanovený HEUNI. To samozřejmě autorům studie předurčilo způsob zpracování i akcent na jednotlivé aspekty české trestní justice. Závazná osnova studie je připojena v příloze v původní anglické verzi.

IKSP publikuje studii Systém trestní justice v České republice jako studijní materiál v české i anglické verzi.

JUDr. Zdeněk Karabec, CSc.

Od prvního vydání této studie již uplynulo bezmála deset let, nesoucích se ve znamení stále probíhajícího rekodifikačního procesu v rámci reformy české justice. K několika významným změnám došlo také v oblasti systému trestní justice. Zvláště pak přijetí nového trestního zákoníku lze považovat za významný počín reflektující vývoj trestněprávní teorie i praxe. Proto bylo přikročeno k přepracování nebo doplnění některých pasáží původní studie tam, kde toho bylo zapotřebí vzhledem ke změnám právní úpravy, vývoji statistických údajů či výsledkům kriminologického výzkumu.

Mgr. Jiří Vlach

1. Demografické údaje

Česká republika měla k 31. prosinci roku 2009 celkem 10 506 813 obyvatel. Počet cizinců souhrnně uváděný za osoby zde trvale žijící i za cizince s povoleným dlouhodobým pobytem činil k témuž datu 432 503 osob. Nejpočetněji zastoupenými národnostmi (samozřejmě kromě národnosti české) na našem území jsou Ukrajinci (32 %), Slováci (18 %), Vietnamci (14 %), Rusové (7 %), Poláci (4 %) a Němci (3 %).

Převážná většina obyvatel (přibližně 70 %) žije ve městech, ovšem hranice městského a venkovského osídlení je nezřetelná, oba typy osídlení splývají.¹

Nezaměstnanost v roce 2009 činila v České republice 8,1 %, dle dostupných údajů z roku 2009 bylo zaměstnáno zhruba 4 934 tisíc obyvatel, z tohoto počtu více než 57 % (2 824 tisíc) tvořili zaměstnaní muži.

Struktura věkového složení obyvatelstva vzhledem k hranici trestní odpovědnosti, která počíná dovršením 15. roku, je následující: minimálního věku relevantního pro trestní právo dosáhlo v roce 2009 přes 9 milionu obyvatel ČR, hranici plné trestní odpovědnosti - 18 let - (viz blíže kap. 5.) dovršilo dle dostupných údajů k 31. 12. 2009 téměř 8,7 milionu osob.

2. Trestní zákony

2.1. Československá republika jako samostatný stát vznikla dnem 28. října 1918 po rozpadu Rakousko-Uherska. Po vzniku nového státu bylo třeba ihned řešit prioritní otázku, jaké zákony budou v Československu platit. Bylo rozhodnuto převzít v podstatě v úplnosti právní předpisy platné v bývalém Rakousko-Uhersku, což bylo vyjádřeno v zákoně Československé republiky č. 11/1918 Sb. (tzv. recepční norma) tak, že účelem tohoto zákona bylo „zachování souvislosti dosavadního právního řádu s novou situací, aby bylo dosaženo nerušeného přechodu k novému státnímu životu“. Pokud jde o oblast trestního práva

¹ Tam, kde je oddělení dat nezbytné, byla zvolena hranice počtu obyvatel – zpravidla 5 000, případně 2 000. Český statistický úřad pro rozlišení „města – ostatní obce“ považuje za rozhodující právní postavení obce. Městy jsou podle tohoto postavení ty obce, kterým byl podle příslušného zákona udělen statut města, tj. obce s působností městského úřadu nebo magistrátu. K 1. 1. 2010 bylo v ČR celkem 593 měst.

hmotného recepční zákon měl za důsledek, že v Československé republice zůstal v platnosti jednak rakouský trestní zákon o zločinech, přečinech a přestupcích z roku 1852 se všemi změnami a doplňky, jednak uherský trestní zákon z roku 1878 a zákon o přestupcích z roku 1889; tyto uherské předpisy platily pouze na Slovensku, nikoliv v Českých zemích. Byla tak vytvořena situace, že na území Československa platily v oblasti trestního práva předpisy různé provenience a téměř v celém období existence Československa (až do roku 1950) bylo jen s obtížemi dosahováno postupné unifikace právního řádu.

V období do 2. světové války bylo v Československu zpracováno několik návrhů a osnov nového trestního zákona, k celkové kodifikaci nového trestního práva však nedošlo. Určitá nepřehlednost trestně právních předpisů vyplývající z platnosti dvou trestních zákonů v Československé republice se prohlubovala postupným vydáváním dalších zákonů, které měly trestně právní charakter. Šlo např. o vydání zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Sb., o zákon č. 178/1924 Sb. o úplatkářství a proti porušování úředního tajemství, o zákon č. 102/1929 Sb. o donucovacích pracovních a policejním dozoru aj. Je třeba zmínit významný zákon č. 48/1931 Sb. o trestním soudnictví nad mládeží, který byl na svou dobu velmi moderním předpisem založeným na řadě progresivních názorů na zacházení s mladistvými pachateli a na metody jejich převýchovy. Zákon zavedl pojem mladistvého, kterým se rozuměla osoba ve věku od 14 do 18 let, osoby mladší nebyly trestně odpovědné za své činy. Trestní věci mládeže soudili specializovaní soudci za účasti laických přísedících, tzv. senáty mládeže.

Okupací Československa za 2. světové války byla v podstatě ochromena účinnost demokratického právního řádu. I když formálně zůstaly základní předpisy v platnosti na území tzv. Protektorátu Čech a Moravy, postupně ve stále větší míře začalo platit německé trestní právo i pro české občany. Přestaly být respektovány základní zásady demokratického trestního zákonodárství, trestní právo bylo uplatňováno především k prosazení zájmu okupačních sil, zákony byly aplikovány různě podle národní, rasové a politické příslušnosti stíhaných osob, byly ukládány nepřiměřeně tvrdé tresty i za drobné delikty, u kterých bylo podezření na politickou motivaci.

Po osvobození Československa v roce 1945 a obnově státnosti pozbyly platnosti, podle ústavního dekretu o obnovení právního pořádku z 3. 8. 1944, všechny změny zavedené v oblasti trestního práva německými okupanty a jejich přísluhovači. Trestní právo se tak formou i obsahem vrátilo do stavu před 2. světovou válkou.

Již v prvních měsících poválečného období bylo vydáno několik předpisů, které umožnily potrestání osob, které se dopustily zločinů proti českému a slovenskému národu a

kteře kolaborovaly s německými okupanty. Tyto tzv. retribuční dekrety se staly základem pro stíhání válečných zločinců, zrádců a kolaborantů před mimořádnými lidovými soudy, které byly zříceny zákonem č. 17/1945 Sb. I když pro řízení před mimořádnými lidovými soudy byly stanoveny velmi krátké procesní lhůty, řada trestních věcí nemohla být skončena včas, a proto po zrušení těchto soudů přešly v roce 1947 tyto trestní věci do pravomoci soudů řádných.

Po nastolení totalitního režimu v únoru 1948 došlo v československém trestním právu k řadě změn a podstatným zásahům do dosavadní koncepce buržoazního trestního práva. Již na počátku totalitního období byl vydán zákon č. 231/1948 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky, zákon č. 232/1948 Sb. o státním soudu a zákon č. 247/1948 Sb. o táborech nucených prací. Již tyto zákony významně změnily charakter trestního práva, které se postupně stalo nástrojem ostré represe zaměřené proti osobám nesouhlasícím s danými politickými změnami a proti celým společenským a sociálním třídám a skupinám. V podstatě však základem trestního práva v Československu stále zůstávaly staré trestní zákony pocházející z období Rakouska-Uherska.

Proto podle usnesení vlády ze 14. 7. 1948 byly v rámci tzv. právnické dvouletky zahájeny práce na návrhu nového trestního zákona. Dne 12. 7. 1950 schválilo tehdejší Národní shromáždění čtyři nové základní trestní předpisy: trestní zákon (zák. č. 86/1950 Sb.), trestní řád (zák. č. 87/1950 Sb.), trestní zákon správní (zák. č. 88/1950 Sb.) a trestní řád správní (zák. č. 89/1950 Sb.). Všechny tyto nové zákony měly již vyhraněně třídní charakter, jejich explicitním účelem bylo „chránit lidově demokratickou republiku, její socialistickou výstavbu, zájmy pracujícího lidu i jednotlivců a vychovávat k dodržování pravidel socialistického soužití“. Trestní zákon byl koncipován podle zásad sovětského práva a vymezení trestného činu vycházelo výlučně z materiálního pojetí. Byla zavedena monopartice, tedy soudně trestné delikty byly jednotně označeny jako trestný čin. Hranice trestní odpovědnosti byla stanovena na dovršení 15. roku věku. Skutkové podstaty jednotlivých trestných činů byly formulovány mnohdy volně a neurčitě tak, aby umožňovaly široký výklad a trestní postih všech forem jednání proti zájmům státu zejména v politické a hospodářské oblasti.

V letech 1956-57 byla v návaznosti na změny v politické situaci provedena určitá reforma trestního zákona vydáním několika doplňujících zákonů hmotně právní povahy (viz např. zák. č. 63/1956 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 86/1950 Sb.). Šlo o určité posílení individualizace trestání vzhledem k osobě pachatele a o zvýšení ochrany

majetku v socialistickém vlastnictví (zák. č. 24/1957 Sb. o kárném /disciplinárním/ stíhání rozkrádání a poškozování majetku v socialistickém vlastnictví.).

Podstatnější změny v trestním právu byly provedeny po přijetí nové Ústavy v roce 1960, která reagovala na změny v politickém klimatu projevujícími se např. opuštěním nejhrubších forem státního teroru proti politickým odpůrcům, překonáním důsledku tzv. kultu osobnosti aj. Byl přijat nový trestní zákon č. 140/1961 Sb., který byl v podstatě základem trestního práva v ČR po dalších bezmála 50 let.

Tento trestní zákon zavedl řadu změn do dosavadní úpravy trestního práva. Ústavou z roku 1960 byly zřízeny místní lidové soudy a zákonem č. 38/1961 Sb. byla upravena jejich činnost a bylo jim svěřeno rozhodování o méně nebezpečných činech, které byly označeny jako tzv. provinění, za která mohla být ukládána opatření především výchovné povahy. Zákon č. 60/1961 Sb. zrušil dosavadní trestní zákon správní a nově stanovil úkoly a pravomoci národních výborů při rozhodování o přestupcích a při zabezpečování tzv. socialistického pořádku. Zákon č. 120/1962 Sb. o boji proti alkoholismu obsahoval i ustanovení hmotně právní povahy umožňující ukládat trestní sankce za porušení některých povinností vyplývajících z tohoto zákona. Došlo také k nové úpravě výkonu trestu odnětí svobody a k zavedení určitých prvků humánnějšího zacházení s odsouzenými osobami (zák. č. 59/1965 Sb.).

Pokud jde o působení místních lidových soudů, po několika letech se ukázalo, že tyto instituce nenaplnily očekávání a nezískaly si potřebnou autoritu, a proto zákonem č. 150/1969 Sb. o přečinech byly místní lidové soudy zrušeny, a tím byla i zrušena kategorie provinění; zároveň byla vytvořena nová kategorie soudně trestných deliktů tzv. přečiny. Za zmínku stojí i zákon č. 44/1973 Sb. o ochranném dohledu, který byl určitým pokusem o kontrolu chování zvláště narušených osob po propuštění z trestu odnětí svobody. Tento dohled však byl záhy redukován na pouhý policejní dozor nad vybranými kategoriemi propuštěných osob a původně zamýšlené poslání zákona prohloubit postpenitenciární péči o odsouzené, zůstalo nenaplněno. Zákon o přečinech a tedy i kategorie soudně trestného deliktu „přečin“ byl zrušen novelou trestního zákona provedenou zák. č. 175/1990 Sb. Zároveň byl zrušen i zmíněný zákon č.44/1973 Sb.,o ochranném dohledu.

Vlivem společenských, ekonomických a politických změn, k nimž došlo po pádu totalitního režimu v roce 1989, vyvstala naléhavá potřeba reagovat na tyto změny ve všech právních oblastech. Dělo se tak formou mnoha dílčích novelizací, které však byly zaměřeny převážně na pokrytí aktuálních potřeb vyvolaných dynamikou kriminality a do koncepčního

pojetí trestního práva zasahovaly jen okrajově.² Trestní zákon č. 140/1961 Sb. byl tak za poměrně dlouhou dobu své existence mnohokrát novelizován a i když byly podstatně potlačeny nebo odstraněny různé deformace trestního práva vycházející z komunistické ideologie a třídního pojetí trestního zákona, bylo nezbytné přikročit ke zcela nové kodifikaci trestního práva ČR.

Dnem 1. ledna 2010 nabyl účinnosti nový trestní zákoník č. 40/2009 Sb., který přinesl do oblasti trestního práva hmotného celou řadu celou řadu změn. Kodifikace je založena na osvědčených zásadách demokratického trestního práva, mezi které patří zejména:

- subsidiární úloha trestního práva (princip „ultima ratio“) jako krajního prostředku ochrany jednotlivců a společnosti;
- pachatele lze uznat vinným a uložit mu za něj trestně právní sankci jedině na základě zákona („nullum crimen nulla poena sine lege“);
- zákaz retroaktivity přísnějšího zákona;
- nepřípustnost analogie k rozšiřování podmínek trestní odpovědnosti a při stanovení trestů a ochranných opatření, včetně podmínek pro jejich uložení (zákaz analogie in malam partem);
- individuální trestní odpovědnost fyzických osob za vlastní jednání vylučuje kolektivní odpovědnost, přičemž trestní odpovědnost právnických osob je připuštěna pouze za striktních podmínek uvedených v trestním zákoně;
- trestní odpovědnost je založena na zavinění („nullum crimen sine culpa“);
- ukládání a výkon sankcí vyjadřuje přiměřenost trestání ve vztahu k závažnosti trestného činu a k osobě pachatele.

Protože jsou v ČR uvedené zásady v teorii i praxi obecně uznávány, nejsou již přímo definovány v trestním zákoníku, ale jsou jeho samozřejmým základem a budou i nadále určovat charakter celého trestního zákonodárství.

Trestní zákoník opustil materiální pojetí trestného činu³ a nahrazuje jej pojetím formálně-materiálním.⁴ Dosavadní pojem společenské nebezpečnosti je nově nahrazen pojmem společenská škodlivost činu, vztahující se k spáchanému činu, který zasáhl zájmy

² blíže viz důvodová zpráva k zákonu č. 40/2009 Sb.

³ v předchozí právní úpravě bylo toto pojetí zásadním a prvořadým elementem určujícím charakter trestního práva

⁴ blíže viz . Šámal, P.: Trestní zákoník a naplňování funkcí a základních zásad trestního práva hmotného. Bulletin advokacie 10/2009, s. 23

chráněné trestním zákoníkem, a v tomto smyslu je tedy „poškodil“.⁵ Nově byla zavedena kategorizace trestných činů na zločiny a přečiny, která se projevuje nejen v trestním právu hmotném, ale i v trestním právu procesním. V obecné rovině lze též konstatovat, že se nová kodifikace nese v duchu výrazné změny hierarchie zákonem chráněných zájmů odrážející se v uspořádání jednotlivých hlav zvláštní části trestního zákoníku. Došlo k upřednostnění trestněprávní ochrany života, zdraví tělesné integrity, osobní svobody, nedotknutelnosti, důstojnosti, vážnosti, cti, soukromí, obydlí a majetku, jakož i dalších základních lidských práv, svobod a zájmů.⁶ Patrná je také nová filosofie ukládání trestních sankcí vycházející ze zásady depenalizace. Trest odnětí svobody je zde chápán jako „ultima ratio“ soud by měl u méně závažných trestných činů nejdříve zvažovat možnost uložení některé z alternativních sankcí. Nově byl zaveden trest domácího vězení.

2.2. Oficiální překlad trestního zákoníku do některého ze světových jazyků zatím není k dispozici.

2.3. Trestní právo České republiky je z podstatné části kodifikováno v jednom zákoně. Je třeba uvést, že podle Listiny základních práv a svobod (uvozena ústavním zákonem č. 23/1991 Sb.) je možno označit nějaké jednání za trestný čin pouze na základě zákona. Vedle trestního zákoníku jsou ustanovení hmotně právní povahy obsažena též v:

- zákoně č. 184/1964 Sb., kterým se vylučuje promlčení trestního stíhání nejzávažnějších trestných činů proti míru, válečných trestných činů a trestných činů proti lidskosti, spáchaných ve prospěch nebo službách okupantů (ve spojitosti s 2. světovou válkou);
- zákoně č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, ve znění pozdějších předpisů;
- zákoně č. 119/1990 Sb., o soudní rehabilitaci, ve znění zákona č. 47/1991 Sb., č. 633/1992 Sb. a č. 198/1993 Sb.;
- zákoně č. 198/1993 Sb., o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu;
- zákoně č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě; či v

⁵ viz Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I. §1 až 139. Komentář. 1. vydání. Praha: C.H. Beck, 2009, s. 94 a n.

⁶ srov. Šámal, P.: Trestní zákoník a naplňování funkcí a základních zásad trestního práva hmotného. Bulletin advokacie 10/2009, s. 23

- zákoně č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže)

S trestním zákonem souvisejí ovšem i další přepisy, ve kterých jsou uvedeny sankce za jednání, která jsou méně nebezpečná než trestné činy. Tato jednání jsou převážně označena jako přestupky nebo správní delikty. Jde především o zákon č. 200/1990 Sb. o přestupcích, devizové správní delikty jsou upraveny v zákoně č. 219/1995 Sb., celní přestupky v zákoně č. 13/1993 Sb. Dále se jedná o různé předpisy upravující disciplinární odpovědnost pracovníků, kárné přestupky příslušníků ozbrojených sborů, přestupky účastníků dopravy apod. Tyto přestupky (nebo správní delikty) jsou projednávány ve správním řízení různými státními exekutivními nebo kontrolními orgány a nejsou za ně ukládány tresty uvedené v trestním zákoně. Rozhodnutí těchto orgánů mohou přezkoumávat soudy.

V návaznosti na uskutečněnou rekonstrukci trestního práva procesního je připravována také rekonstrukce trestního práva procesního.

3. Trestněprocesní předpisy

3.1. Prvním kodexem trestního práva procesního po roce 1945 byl zákon č. 87/1950 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), přijatý 12. 7. 1950. Do té doby se trestní proces na území českého státu řídil rakouským zákonem č. 119 z roku 1873. Vedle něj byly do roku 1950 základní procesní normy obsaženy zejména v rakouském zákoně č. 131 z roku 1912 o vojenském trestním řádu, v zákoně č. 48/1931 Sb., o trestním soudnictví nad mládeží, v zákoně č. 232/1946 Sb., o porotních soudech, v zákoně č. 232/1948 Sb., o státním soudu, a v zákoně č. 319/1948 Sb., o zlidovění soudnictví.

Trestní řád z r. 1950 byl přijat v rámci tzv. právnické dvouletky (1948 - 1950) podle vzoru trestního řádu SSSR. Přesunul těžiště trestního řízení do fáze přípravného řízení, zeslabil práva obviněného a postavení obhájce. Zakotvil mj. zásadu materiální pravdy (orgány činné v trestním řízení jsou povinny vycházet z úplně zjištěného stavu věci), legality,

veřejnosti, ústnosti, bezprostřednosti a volného hodnocení důkazů. Celkově lze konstatovat, že svým důrazem na klíčovou roli mocné policie v trestním procesu odpovídal společensko politické situaci první poloviny padesátých let. Reakcí na kritiku trestní represe stalinské éry bylo později mj. přijetí zákona č. 64/1956 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád). Tento trestní řád odstranil nejkřiklavější deformace trestního procesu tím, že mj. zesílil dozor prokurátora nad přípravným řízením, vytvořil institut vyšetřovatele odděleného od operativních složek policie, umožnil přezkum obžaloby v předběžném soudním projednávání, rozšířil práva obhajoby, či určil zákonné lhůty trvání vazby a vyšetřování.

Po schválení nové Ústavy v r. 1960 zesílil tlak na vytvoření nových kodexů trestního práva. V oblasti trestního řízení byl výsledkem zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), který ve znění pozdějších novel platí v ČR dosud. V zásadě setrval na systematické trestního řádu z roku 1956, přičemž větší důraz kladl na preventivní a výchovný aspekt trestního řízení. Do konce roku 2001 byl trestní řád novelizován více než třicetkrát, ať již způsobem dílčím, či zcela zásadním. Změny, které lze pokládat za nejpodstatnější, se v trestním řádu objevily v průběhu šedesátých a následně devadesátých let. Novela č. 57/1967 Sb. zavedla dvě formy přípravného řízení - vyhledávání a vyšetřování, rozšířila práva obhajoby a podrobněji vymezila postavení prokurátora. Novela č. 149/1969 Sb. zavedla řízení před samosoudcem a upravila řízení o novém typu deliktů - přečinech. V devadesátých letech byly změny odrazem snahy po odstranění prvků trestního procesu totalitního státu a po přiblížení se standardu ochrany lidských práv obvyklému ve vyspělých demokratických zemích. Novela č. 178/1990 Sb. rozšířila práva obviněného a obhájce, poprvé na zákonné úrovni upravila odposlech telefonních hovorů, výslovně zakázala využití důkazů získaných nezákonným donucením a upravila institut souhlasu poškozeného se zahájením trestního stíhání. Novela č. 558/1991 Sb. přenesla rozhodování o provedení nejzávažnějších zásahů do lidských práv v přípravném řízení (vzetí do vazby, nařízení domovní prohlídky atd.) z prokurátora na soud. Novela č. 292/1993 Sb. zrušila vyhledávání jako formu přípravného řízení, zavedla institut podmíněného zastavení trestního stíhání a znovu zavedla institut trestního příkazu. Novela č. 152/1995 Sb. přesněji upravila institut utajení totožnosti svědka, zavedla institut dočasného odložení trestního stíhání, institut narovnání a upravila též výkon trestu obecně prospěšných prací.

Po celá devadesátá léta probíhala rozsáhlá diskuse o potřebě vypracování zcela nových kodexů trestního práva, které by nahradily současný mnohokrát novelizovaný trestní zákon i trestní řád. Jejich příprava je úkolem ustavených rekodifikačních komisí. Za nejvýznamnější trendy rekodifikačního procesu jsou pokládány především zeslabení role přípravného řízení a

posílení pozice řízení před soudem, diferenciací různých forem řízení podle závažnosti a složitosti deliktů, posílení kontradiktorních prvků řízení před soudem, rozvíjení odklonů v trestním řízení, zefektivnění úpravy dokazování a nová úprava řízení proti mladistvým. Přestože se počítá s vytvořením zcela nového trestního řádu, právní úprava trestního řízení se na konci devadesátých let ukázala nadále nevyhovující. V rámci tzv. reformy justice tak bylo připraveno několik návrhů rozsáhlé novely stávajícího trestního řádu. Dne 29. června 2001 byl přijat zákon č. 265/2001 Sb., který s účinností od 1. ledna 2002 podstatně změnil a doplnil trestní řád.

Tato novela upravila postavení probačního úředníka v trestním řízení, institut společného zmocněnce více poškozených a možnost poškozeného získat bezplatnou právní pomoc. Nově byly upraveny podmínky vzetí do vazby a zejména omezení jejího trvání. Trestní řád nadále obsahuje ve vyspělých zemích dobře známý institut sledované zásilky. Další ustanovení novely se týkají důkazních prostředků dosud trestním řádem výslovně neupravených vůbec nebo jen nedostatečně (konfrontace, rekognice, vyšetřovací pokus, rekonstrukce...). Zásadních změn doznalo přípravné řízení. V souvislosti se zrušením samostatného úřadu vyšetřovatele provádí nadále vyšetřování policista služby kriminální policie a vyšetřování. Do trestního řádu byla zařazena úprava používání operativně pátracích prostředků (předstíraný převod, sledování osob a věcí, použití agenta) a výsledkům jejich použití byl přiznán důkazní status v trestním řízení. Byly nově stanoveny lhůty pro skončení vyšetřování. Jako zvláštní forma přípravného řízení v méně závažných a jednodušších případech byl vytvořen institut tzv. zkráceného přípravného řízení, na které navazuje tzv. zjednodušené řízení před samosoudcem. Novela přispěla k posílení pozice státního zástupce v trestním řízení a v jeho rámci přenesla těžiště dokazování do fáze řízení před soudem. Mezi mimořádné opravné prostředky bylo nově zařazeno dovolání. Rovněž nově byl upraven postup v řízení po zrušení rozhodnutí nálezem Ústavního soudu.

S účinností od 1. července 2008 byl trestní řád novelizován zákonem č. 177/2008 Sb. Cílem této novely byla nová úprava odposlechu a záznamu telekomunikačního provozu, zpřesňující právní úpravu povolování a využívání tohoto operativně pátracího prostředku. V souladu se zásadami přiměřenosti a zdrženlivosti by mělo být odposlechu a záznamu telekomunikačního provozu využíváno jen v případech, kdy sledovaného účelu nelze dosáhnout jinak nebo bylo-li by jeho dosažení podstatně ztíženo. Odposlouchávaná osoba musí být následně informována o tom, že byla odposlouchávána, po jakou dobu, kdo a v jaké trestní věci takový příkaz vydal a kdy byl odposlech ukončen. Současně má taková osoba

možnost podat návrh Nejvyššímu soudu na přezkoumání zákonnosti příkazu k odposlechu a záznamu telekomunikačního provozu.

V souvislosti s přijetím nového trestního zákoníku č. 40/2009 Sb. došlo také k novelizaci trestního řádu. Potřeba těchto změn vyvstala především v souvislosti se zavedením kategorizace trestných činů, přechodem z materiálního na formální pojetí trestného činu, novou úpravou zabezpečovací detence či s úpravou trestu domácího vězení a obecně prospěšných prací.

3.2. Vzhledem ke krátkému časovému úseku od přijetí posledních významných novel trestního řádu nebylo jeho současné znění oficiálně publikováno v žádném cizím jazyce. Původní znění trestního řádu z r. 1961 bylo publikováno v anglickém, francouzském a ruském jazyce v časopise Bulletin československého práva, rok vydání 1962, č. 3 - 4.

3.3. Některé zásady trestního řízení jsou obsaženy v Ústavě ČR (ústavní zákon č. 1/1993 Sb.) a Listině základních práv a svobod (usnesení předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb.). Jinak je současný trestní řád kodexem trestního práva procesního upravujícím pravidla trestního řízení komplexně. V průběhu trestního řízení tedy postupují příslušné orgány podle platného trestního řádu. Některá ustanovení trestního řádu však odkazují na jiné právní předpisy. Např. podle § 63 trestního řádu se doručování písemností řídí pravidly pro doručování písemností v občanském soudním řízení, pokud trestní řád neobsahuje ustanovení zvláštní. Na jiných místech trestní řád odkazuje na předpisy o znalcích a tlumočnících, popř. na předpisy o soudním prodeji věcí. K trestnímu řízení mají dále vztah ustanovení zákona č. 137/2001 Sb., o zvláštní ochraně svědka a dalších osob v souvislosti s trestním řízením, zákona č. 119/1990 Sb., o soudní rehabilitaci (jehož účelem bylo přispět k odstranění některých nespravedlností způsobených činnostmi trestní justice v dobách komunistického režimu), či některých dalších zákonů. Tyto normy však nelze pokládat za trestněprocesní v pravém slova smyslu.

V právním řádu České republiky existuje systém správních deliktů. Správním deliktem obecně je protiprávní jednání, jehož znaky jsou uvedeny v zákoně a s nímž zákon spojuje hrozbu správní sankce. Dvěma základními druhy správních deliktů jsou *přestupky* a *jiné správní delikty*. Pravidla řízení o správních deliktech jsou obsažena ve dvou základních zákonech: v zákoně č. 500/2004 Sb., správní řád a v zákoně č. 200/1990 Sb., o přestupcích. Některá dílčí pravidla pro řízení o správních deliktech jsou obsažena ve zvláštních zákonech, upravujících skutkové podstaty takových deliktů. Obecně platí, že v řízení o správním deliktu

se postupuje podle zákona o přestupcích, příp. podle zvláštního zákona upravujícího skutkovou podstatu takového deliktu, a v otázkách, které tyto zákony neřeší, se postupuje podle správního řádu.

3.4. Trestní řízení ve věcech mládeže je upraveno zvláštním zákonem č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže. Zákon upravuje podmínky odpovědnosti mládeže za protiprávní činy uvedené v trestním zákoníku, opatření ukládaná za takové protiprávní činy, postup, rozhodování a výkon soudnictví ve věcech mládeže. Projednáváním protiprávních činů, kterých se dopustili děti mladší patnácti let a mladiství, se dle tohoto zákona sleduje, aby se na toho, kdo se takového činu dopustil, užilo opatření, které účinně přispěje k tomu, aby se nadále páchání protiprávního činu zdržel a našel si společenské uplatnění odpovídající jeho schopnostem a rozumovému vývoji a podle svých sil a schopností přispěl k odčinění újmy vzniklé jeho protiprávním činem.

4. Systém soudů a prosazování trestní justice

4.1. Po skončení II. světové války byl soudní systém nejprve upraven dekretem prezidenta republiky č. 79/1945 Sb. Tímto dekretem byla územní organizace soudů a úřadů veřejné žaloby s několika odchylkami navrácena do stavu, v jakém byla dne 29. září 1938. Reakcí na dobu nacistické okupace byl rovněž dekret prezidenta republiky č. 16/1945 Sb. Ten zavedl mimořádné lidové soudy, které měly rozhodovat ve věcech zločinů proti státu, osobám či majetku, spáchaných v době okupace. Národní soud, zřízený dekretem prezidenta republiky č. 17/1945 Sb., rozhodoval v těchto věcech tehdy, pokud uvedené zločiny spáchala osoba spadající do vymezeného okruhu (např. člen protektorátní vlády či jiná osoba zastávající vysoký úřad, vysokou funkci nebo význačnou pozici v hospodářském životě).

Zákonem č. 232/1946 Sb. byly zřízeny porotní soudy, které fungovaly u soudů prvního stupně a byly příslušné rozhodovat ve věcech zločinů a přečinů za které bylo možno uložit trest smrti či trest odnětí svobody nad pět let, popř. těch, jimiž pachatel zamýšlel vykonávat vliv na věci veřejné. O zločinech, za které bylo možno uložit trest smrti či trest

odnětí svobody nad deset let (popř. o jiných zločinech, navrhl-li to veřejný žalobce), rozhodoval od r. 1948 státní soud, zřízený zákonem č. 232/1948 Sb.

V návaznosti na přijetí nové Ústavy z 9. 5. 1948 byly přijaty zákony č. 319/1948 Sb., o zlidovění soudnictví a č. 320/1948 Sb., o územní organizaci krajských a okresních soudů. Zákon č. 319/1948 Sb. krom soustavy soudů, která zahrnovala okresní soudy, krajské soudy a Nejvyšší soud, upravil též institut veřejné žaloby - prokuratury, příslušnost a řízení ve věcech občanskoprávních i trestních a výkon vězeňské a justiční správy. Zakotvení moci soudní na ústavněprávní úrovni provedl ústavní zákon č. 64/1952 Sb., o soudech a prokuratuře. Vedle soudu Nejvyššího, soudů krajských a lidových, rozeznával jako tzv. soudy zvláštní vojenské a rozhodčí soudy. Generálnímu prokurátorovi byl svěřen nejvyšší dozor nad přesným prováděním a zachováváním zákonů a jiných právních předpisů všemi ministerstvy a jinými úřady, soudy, národními výbory, orgány, institucemi i jednotlivými občany. Podrobně byla organizace soudnictví upravena navazujícím zákonem č. 66/1952 Sb., o organizaci soudů.

Významnou novinku zavedl zákon č. 38/1961 Sb., o místních lidových soudech. Smyslem vzniku místních lidových soudů bylo podle tvůrců zákona zvyšování aktivní účasti pracujících na výkonu soudnictví. Tyto soudy, u jejichž soudců se nevyžadovalo právnické vzdělání, měly jako orgány pracujícího lidu v obcích a na pracovištích projednávat méně závažné případy porušování právního řádu (v oblasti trestního řízení provinění a méně závažné trestné činy) a drobné spory mezi občany. Místní lidové soudy zůstaly i v soustavě soudů, stanovené zákonem č. 62/1961 Sb. Ten kromě úpravy organizace soudnictví včetně právního postavení soudců obsahoval i zakotvení některých významných zásad výkonu soudnictví, jako zásady nezávislosti soudců, rovnosti občanů před zákonem i soudem, ústnosti a veřejnosti soudního řízení, zásady nullum crimen, nulla poena sine lege, či práva na obhajobu. Soudci okresních soudů byli voleni občany podle obecného, přímého a rovného volebního práva tajným hlasováním, soudci krajských soudů krajskými národními výbory a soudci Nejvyššího soudu Národním shromážděním.

Po zbytek období komunistického režimu platil, byť několikrát novelizovaný, zákon č. 36/1964 Sb., o organizaci soudů a o volbách soudců. Jeho systematika se držela předchozího zákona č. 62/1961 Sb. Změny, kterých znění zákona č. 36/1964 Sb. do r. 1991 doznalo, souvisely mj. s přizpůsobováním soudní soustavy změnám státoprávního uspořádání tehdejší Československé socialistické republiky. Další změny se týkaly zrušení místních lidových soudů, způsobu obsazování a složení soudů, doby, na kterou byli soudci voleni a způsobu volby soudců vůbec (postupně byla pravomoc volit soudce okresních a krajských soudů přenesena na republikové Národní rady, resp. jejich předsednictva).

Novou úpravu soudnictví, reagující na pád komunistického režimu a budování demokratického právního státu, přinesl zákon č. 335/1991 Sb., o soudech a soudcích. Rozeznával okresní, krajské a nejvyšší soudy republik, vojenské soudy a Nejvyšší soud federace. Obsahoval pravidla ustanovování soudců a přísedících (soudci jsou nadále jmenováni, přísedící stále voleni), případy zániku funkce soudce a přísedícího, úpravu postavení soudců, přísedících a justičních čekatelů. Nově v něm byly formulovány úkoly soudů, kde nadále nedominovala ochrana socialistického státu a zřízení, ale těžiště se přesunulo na ochranu práv a oprávněných zájmů fyzických i právnických osob a celé společnosti. Mezi základními zásadami výkonu soudnictví se objevily vázanost soudce pouze zákonem, právo občanů na soudní ochranu, či zásada, že nikdo nesmí být odňat svému zákonnému soudci. Tento zákon platil do 31. 3. 2002 a v průběhu zhruba deseti let své účinnosti doznal řady změn. Především jej bylo třeba přizpůsobit skutečnosti, že na přelomu let 1992 a 1993 došlo k rozdělení Československa na dva samostatné státy - Českou republiku a Slovenskou republiku. Byly zrušeny vojenské soudy a do soustavy soudů byly naopak zařazeny soudy vrchní. Jmenování soudců bylo svěřeno do rukou prezidenta republiky.

Dne 1. dubna 2002 nabyl účinnosti zákon č. 6/2002 Sb., o soudech a soudcích, který předchozí zákon č. 335/1991 Sb. zcela nahradil. Tento zákon je součástí tzv. justiční reformy. Soustavu soudů tvoří okresní soudy, krajské soudy, vrchní soudy, Nejvyšší soud a od 1. ledna 2003 též Nejvyšší správní soud, který ovšem nepůsobí v trestních věcech. Nově zákon č. 6/2002 Sb. upravil existenci soudcovských rad. Pasáž o soudcích a přísedících obsahuje obvyklá pravidla ustanovování a postavení soudců a přísedících, případy zániku jejich funkce, postavení soudních funkcionářů a justičních čekatelů. Významná změna se týkala státní správy v oblasti soudnictví, kde zákon zřídil Justiční akademii jako instituci celoživotního vzdělávání soudců a státních zástupců.

4.2. Zákon č. 6/2002 Sb., o soudech a soudcích nebyl dosud oficiálně publikován v žádném cizím jazyce.

4.3. Na ústavní úrovni jsou základní zásady organizace a výkonu soudnictví obsaženy ve čtvrté hlavě Ústavy ČR, kde je mj. zakotveno i postavení Ústavního soudu jako soudního orgánu ochrany ústavnosti, stojícího mimo soustavu soudů. Společně se zákonem č. 6/2002 Sb. byl přijat zákon č. 7/2002 Sb., o řízení ve věcech soudců, státních zástupců a soudních exekutorů. Tento zákon upravuje příslušnost kárných soudů pro řízení ve věcech soudců a státních zástupců, složení senátů kárného soudu, postup kárného soudu a účastníků v řízení o

kárné odpovědnosti soudců a státních zástupců a v řízení o způsobilosti soudce a státního zástupce vykonávat svou funkci. Z dalších předpisů lze jmenovat zákon č. 121/2008 Sb., o vyšších soudních úřednících a vyšších úřednících státního zastupitelství, v platném znění, který upravuje postavení a rozsah činnosti vyšších soudních úředníků, kteří jsou oprávněni ve stanoveném rozsahu provádět samostatně úkony v rámci soudního řízení nebo jiné činnosti soudu. Dále tento zákon upravuje též postavení a rozsah činnosti vyšších úředníků státního zastupitelství, kteří jsou oprávněni provádět v rozsahu stanoveném zákonem úkony, které jsou mu svěřeny v trestním řízení, na úseku netrestní působnosti státního zastupitelství a podílet se na dalších činnostech státního zastupitelství.

4.4. Základním právním předpisem, upravujícím organizaci a činnost policie, je zákon č. 273/2008 Sb., o policii České Republiky, v platném znění. Obsahuje ustanovení o organizaci policie, jejích úkolech a řízení, o oprávněních a povinnostech policisty, o vztazích policie k jiným státním orgánům, orgánům obcí, fyzickým a právnickým osobám a k zahraničí. Podrobnosti služebního poměru příslušníků Policie ČR upravuje zákon č. 361/2003 Sb., o služebním poměru příslušníků bezpečnostních sborů. Zvláštní postavení má Vojenská policie ČR, jejíž působnost obsahuje samostatný zákon č. 124/1992 Sb., v platném znění. Vojenská policie plní úkoly policejní ochrany ozbrojených sil, vojenských objektů, vojenského materiálu a ostatního majetku státu, s nímž hospodaří Ministerstvo obrany. V rámci procesu decentralizace veřejné správy po r. 1989 byl vedle Policie ČR vytvořen též systém obecní policie, která zabezpečuje místní záležitosti veřejného pořádku v rámci působnosti jednotlivých obcí. Její organizaci a úkoly upravuje zákon č. 553/1991 Sb., v platném znění.

Organizace a činnost státního zastupitelství jsou upraveny v zákoně č. 283/1993 Sb., o státním zastupitelství, v platném znění, který s účinností od 1. ledna 1994 nahradil do té doby platný zákon o prokuratuře z roku 1965. Státní zastupitelství je koncipováno jako soustava úřadů státu, určených k zastupování státu při ochraně veřejného zájmu ve věcech svěřených jim zákonem. Zákon č. 283/1993 Sb. upravuje postavení, působnost, vnitřní vztahy, organizaci a správu státního zastupitelství, dále postavení státních zástupců jako osob, jejichž prostřednictvím státní zastupitelství vykonává svou činnost, postavení právních čekatelů, systém vzdělávání státních zástupců a právních čekatelů a působnost ministerstva spravedlnosti.

Výkon advokacie - obhajoby v trestním řízení - se řídí především zákonem č. 85/1996 Sb., o advokacii, v platném znění. Ten upravuje podmínky, za nichž lze poskytovat právní

služby, postavení advokáta a advokátního koncipienta, působnost České advokátní komory a Ministerstva spravedlnosti.

Základním právním předpisem upravujícím organizaci vězeňství je zákon č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážci ČR, v platném znění. Ten zřídil Vězeňskou službu České republiky, která zajišťuje výkon vazby a výkon trestu odnětí svobody a ve stanoveném rozsahu též ochranu pořádku a bezpečnosti při výkonu soudnictví a správě soudů a při činnosti státních zastupitelství a Ministerstva spravedlnosti. Výkon trestu odnětí svobody ve věznicích a zvláštních odděleních vazebních věznic se řídí zejména zákonem č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody v platném znění, a na něj navazujícími podzákonými předpisy. Výkon vazby v trestním řízení je upraven zákonem č. 293/1993 Sb., v platném znění, a na něj navazujícími podzákonými předpisy.

S účinností od 1. ledna 2001 byla zákonem č. 257/2000 Sb. zřízena Probační a mediační služba, která provádí úkony probace a mediace ve věcech projednávaných v trestním řízení. Tento zákon upravuje organizaci a činnost Probační a mediační služby, postavení probačních úředníků a asistentů, a výkon státní správy ve věcech probace.

5. Základní principy trestního práva

5.1. Nejdůležitější zásadou trestního procesu je zásada stíhání jen ze zákonných důvodů, nazývaná též zásadou řádného zákonného procesu. Jde o zásadu ústavněprávní úrovně - vyjádřenou v článku 8 odstavci 2 Listiny základních práv a svobod: „nikdo nesmí být stíhán nebo zbaven svobody jinak, než z důvodů a způsobem, který stanoví zákon“-, na kterou navazuje ustanovení § 2 odst. 1 trestního řádu, které říká, že nikdo nemůže být stíhán jako obviněný jinak, než ze zákonných důvodů a způsobem, který stanoví tento zákon. Je procesním vyjádřením zásady *nullum crimen sine lege* (čl. 39 Listiny)

Trestní řád vytváří v § 2 ucelenou soustavu základních právních idejí, na kterých je postaven trestní proces, jsou na nich vybudovány jednotlivé instituty i jednotlivá stadia řízení. Mnohé základní zásady jsou vypočteny přímo v Ústavě, popř. v Listině základních práv a svobod, např. zásada zajištění práva na obhajobu, presumpce neviny, zásada veřejnosti; v trestním řízení se uplatňují též v Ústavě zakotvené základní zásady organizace soudnictví.

Některé další zásady, vyjádřené v trestním řádu, jsou uvedeny v mezinárodních dokumentech o lidských právech.

V českém trestním právu rovněž nebyla a není připuštěna analogie k tíži pachatele (in malam partem). Je nepřípustná v těchto směrech - jde-li o rozšiřování podmínek trestní odpovědnosti a v otázce, jaké tresty, ochranná opatření i jiné újmy na právech či majetku lze za trestný čin uložit a za jakých podmínek.

5.2. Základem trestní odpovědnosti je podle platného českého trestního práva trestný čin. Nový trestní zákoník dělí trestné činy dle typové závažnosti soudně trestných jednání na přečiny a zločiny. Přečiny jsou všechny nedbalostní trestné činy a ty úmyslné trestné činy, na něž trestní zákon stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí trestní sazby do pěti let. Ostatní trestné činy (tj. ty, které nejsou dle zákona přečiny) jsou zločiny. Zvláště závažnými zločiny jsou ty úmyslné trestné činy, na něž trestní zákon stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí trestní sazby nejméně deset let. Trestný čin spáchaný mladistvým se nazývá provinění. Definici trestného činu nalezneme v § 13 odst. 1 TrZ: trestným činem je protiprávní čin, který trestní zákon označuje za trestný a který vykazuje znaky uvedené v takovém zákoně. Na rozdíl od předcházejícího trestního zákona, již není trestnost činu podmíněna existencí jeho společenské nebezpečnosti. Nová kodifikace je tedy založena na *formálním pojetí trestného činu*. Ustanovení § 12 odst. 2 TrZ však zakotvuje zásadu subsidiarity trestní represe a princip *ultima ratio* z ní vyplývající. Trestní odpovědnost pachatele a trestněprávní důsledky s ní spojené lze tedy uplatňovat jen v případech společensky škodlivých, ve kterých nepostačuje uplatnění odpovědnosti podle jiného právního předpisu. Znaky, které jsou společné pro všechny nebo většinu trestných činů, jsou z hlediska účelnosti definovány v obecné části, aby se nemusely ve zvláštní části u všech skutkových podstat opakovat.

Čin, jehož míra společenské škodlivosti umožňuje uplatnění odpovědnosti podle jiného právního předpisu, není trestným činem, i když jinak vykazuje znaky trestného činu. V takovém případě se bude jednat o přešupek či jiný delikt. Tato méně závažná protispolečenská jednání fyzických osob jsou upravena především zákonem č. 200/1990 Sb., o přestupcích, v platném znění.

5.3. Nezbytnou náležitostí trestného činu je také, aby se ho dopustila osoba trestně odpovědná a aby s jeho spácháním byla spojena trestnost pachatele. Trestně odpovědným není ten, kdo v době spáchání činu nedovršil patnáctý rok svého věku. Trestní odpovědnost mladistvých a sankce jim ukládané upravuje zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech

mládeže. Pojem mladistvého je vymezen v ustanovení § 2 odst. 1 písm. c) zmíněného zákona. Mladistvým je ten, kdo v době spáchání provinění dovršil patnáctý rok a nepřekročil osmnáctý rok svého věku. Osmnáctým rokem nastupuje plná trestní odpovědnost. Dovršením osmnáctého roku se dosahuje i zletilosti (§ 8 odst. 2 občanského zákoníku č. 40/1964 Sb.) a práva volit (čl. 18 odst. 3 Ústavy). Kategorii mladých dospělých platné trestní právo bohužel nezná, pouze ustanovení § 41 písm. f) TrZ mluví o věku blízkém věku mladistvých jako o polehčující okolnosti.

Zákon o soudnictví ve věcech mládeže uvádí ještě další věkové hranice, a to při ukládání ochranné výchovy (viz též 7.1.) Tu je možno uložit i dítěti, které dovršilo 12. rok věku a je mladší než 15 let; spáchalo-li některý čin, za nějž trestní zákoník dovoluje ve zvláštní části uložení výjimečného trestu odnětí svobody. Její trvání lze v zájmu mladistvého prodloužit až do dovršení jeho devatenáctého roku, jinak trvá nejdéle do dovršení osmnáctého roku věku.

5.4. - 5.6. K trestní odpovědnosti za trestný čin je třeba *úmyslného zavinění*, nestanovili trestní zákon výslovně, že postačí *zavinění z nedbalosti* (§ 13 odst. 2 TrZ). Trestní zákoník rozlišuje dvě formy úmyslného zavinění, a to *úmysl přímý* a *úmysl nepřímý*. Nedbalost je možné obecně vymežit tak, že pachatel zanedbáním povinné opatrnosti způsobí nezamýšlený následek. Trestní zákoník rozlišuje *nedbalost vědomou* a *nedbalost nevědomou*. Zavinění je obligatorním znakem subjektivní stránky trestného činu. Trestní zákoník vychází důsledně z uplatňování odpovědnosti za zavinění, k naplnění trestní odpovědnosti nestačí tedy následek jen způsobit, ale je nutno ho také zavinit. Bez zavinění není trestný čin a tedy ani trest, zásada je podrobněji rozvedena v §§ 15, 16 a 17 TrZ, pachateli zásadně nelze přičítat k tíži žádnou skutečnost, na niž by se nevztahovalo zavinění.

České trestní právo spočívá na zásadě individuální odpovědnosti, nezná kolektivní odpovědnost, nezná ani odpovědnost za cizí vinu. V únoru 2011 schválila vláda na návrh ministra spravedlnosti zavedení trestní odpovědnosti právnických osob. Zavedením trestní odpovědnosti právnických osob do našeho právního řádu bude možno efektivněji postihovat právnické osoby porušující při své činnosti zákony. Doposud však může být za trestné činy spáchané ve sféře právnické osoby trestně odpovědný jen jednotlivec, který trestný čin spáchal nebo se na něm účastnil, tedy ten, kdo za právnickou osobu jednal, kdo se v jejím zastoupení dopustil pro společnost nebezpečného jednání, jehož následek zavinil. U

kolektivních orgánů mohou být odpovědni všichni jejich členové jako jednotlivci, pokud následek zavinili.

5.7. Trestným činem může být jen čin protiprávní, přičemž protiprávnost je nutno dovozovat z celého právního řádu. Některé okolnosti způsobují, že čin, který se svými rysy podobá trestnému činu, není nebezpečný pro společnost, a tedy není ani trestným činem. Jsou to tzv. okolnosti vylučující protiprávnost, o nichž pojednává třetí hlava obecné části TrZ. Jsou jimi *krajní nouze* (§ 28), *nutná obrana* (§ 29), *svolení poškozeného* (§ 30), *přípustné riziko* (§ 31) a *oprávněné použití zbraně* (§ 32).

5.8. Od těchto okolností je nutno odlišit důvody zániku trestní odpovědnosti, neboť ty nastanou až po spáchání trestného činu, ale dříve než je o něm pravomocně rozhodnuto. Uplynutím doby stanovené zákonem zaniká trestnost činu *při promlčení trestní odpovědnosti* (§§ 34 a 35 TrZ). Ustanovení o promlčení se vztahuje na všechny trestné činy s výjimkou trestných činů uvedených v § 35 trestního zákoníku (např. trestné činy proti lidskosti, proti míru a válečné trestné činy uvedené v hlavě XIII TrZ, s výjimkou trestných činů založení, podpory a propagace hnutí směřujícího k potlačení práv a svobod člověka (§ 403), projevu sympatií k hnutí směřujícímu k potlačení práv a svobod člověka (§ 404), popírání, zpochybňování, schvalování a ospravedlňování genocidia (§ 405). Promlčecí doba je odstupňována podle závažnosti trestného činu vyjádřené druhem a výší trestu v sazbě na daný trestný čin a činí tři, pět, deset, patnáct nebo dvacet let.

Na prodloužení promlčecí doby působí některé okolnosti, které způsobují stavení nebo přerušování promlčení. Při přerušování, například z důvodu zahájení trestního stíhání pro trestný čin o jehož promlčení jde nebo že pachatel spáchá v promlčecí době nový trestný čin, na který zákon stanoví trest stejný nebo přísnější, začne běžet nová promlčecí doba. Stavení promlčení znamená, že je tu překážka (zákonná překážka, pro kterou není možno postavit pachatele před soud, doba, po kterou se zdržoval v cizině atd.), pro kterou promlčecí doba neběží a po jejím odpadnutí její běh pokračuje a doba, která plynula při stavení promlčení, se do promlčecí doby nezapočítává.

Trestní odpovědnost za trestné činy taxativně uvedené v § 33 TrZ zaniká též účinnou lítostí pachatele, jestliže tento dobrovolně zamezil škodlivému následku trestného činu či jej napravil, nebo učinil o trestném činu oznámení v době, kdy škodlivému následku trestného činu mohlo být ještě zabráněno.

5.9. Pramenem českého trestního práva není ani obyčej ani rozhodnutí soudu, podmínky trestní odpovědnosti, tresty a ochranná opatření, jakož i podmínky jejich ukládání musí být stanoveny v zákoně. Trestní právo v České republice se člení na právo hmotné, které je kodifikováno převážně v jediném trestním zákoníku č. 40/2009 Sb., a procesní, zakotvené v trestním řádu č. 141/1961 Sb.(viz též body 2.3., 3.3.)

Trestní zákoník se dělí na část obecnou a zvláštní, část obecná obsahuje ustanovení buď společná všem trestným činům, anebo alespoň určitým skupinám trestných činů. Část zvláštní obsahuje znaky jednotlivých trestných činů, které jsou rozděleny dle druhových objektů do třinácti hlav. V čele systému podle platného práva je ochrana života a zdraví následovaná ochranou svobody a práv na ochranu osobnosti a soukromí. Následuje ochrana lidské důstojnosti v sexuální oblasti, ochrana rodiny a dětí a ochrana majetku. Závěrečné hlavy obsahují trestné činy vojenské a trestné činy proti lidskosti, míru a válečné trestné činy.

Systematika trestního zákoníku je následující:

Trestní zákoník č. 40/2009 Sb.

Část první - obecná část

Hlava I Působnost trestních zákonů

Hlava II Trestní odpovědnost

Hlava III Okolnosti vylučující protiprávnost činu

Hlava IV Zánik trestní odpovědnosti

Hlava V Trestní sankce

Hlava VI Zahlazení odsouzení

Hlava VII Zvláštní ustanovení o některých pachatelích

Hlava VIII Výkladová ustanovení

Část druhá - zvláštní část

Hlava I Trestné činy proti životu a zdraví

Hlava II Trestné činy proti svobodě a právům na ochranu osobnosti, soukromí a listovního tajemství

Hlava III Trestné činy proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti

Hlava IV Trestné činy proti rodině a dětem

Hlava V Trestné činy proti majetku

Hlava VI Trestné činy hospodářské

Hlava VII Trestné činy obecně nebezpečné

Hlava VIII Trestné činy proti životnímu prostředí

Hlava IX Trestné činy proti České republice, cizímu státu a mezinárodní organizaci

Hlava X Trestné činy proti pořádku ve věcech veřejných

Hlava XI Trestné činy proti branné povinnosti

Hlava XII Trestné činy vojenské

Hlava XIII Trestné činy proti lidskosti, míru a válečné trestné činy

Část třetí - Přejídná a závěrečná ustanovení

5.10. Co se týče základních skutkových podstat vybraných druhů trestných činů, naše trestní právo při ochraně života rozlišuje vraždu (§ 140), zabití (141), vraždu novorozeného dítěte matkou (§ 142), usmrcení z nedbalosti (§ 143) a účast na sebevraždě (§ 144) jakožto formy usmrcení. Trestný čin *vraždy* definuje § 140 odst. 1 tak, že se ho dopustí ten, „kdo jiného úmyslně usmrtí, bude potrestán odnětím svobody na deset až osmnáct let“.

Loupež je zařazena mezi trestnými činy proti svobodě, neboť značná nebezpečnost loupeže spočívá především v zásahu do osobní svobody. Je popsána v § 173 tak, že tento trestný čin spáchá ten, „kdo proti jinému užití násilí nebo pohrůžky bezprostředního násilí v úmyslu zmocnit se cizí věci, bude potrestán odnětím svobody na dvě léta až deset let“.

Ublížení na zdraví (assault, bodily harm) je upraveno v §§ 145 až 148 TrZ. Trestným je jak jednání úmyslné (§§ 145 až 146a TrZ), tak jednání z nedbalosti (§§ 147 a 148 TrZ). Těžkého ublížení na zdraví se dle § 145 odst. 1 dopustí ten, „kdo jinému úmyslně způsobí těžkou újmu na zdraví“ a „bude potrestán odnětím svobody na tři léta až deset let“. Ublížení na zdraví z nedbalosti se dle § 148 odst. 1 dopustí ten, „kdo jinému z nedbalosti ublíží na zdraví tím, že poruší důležitou povinnost vyplývající z jeho zaměstnání, povolání, postavení nebo funkce nebo uloženou mu podle zákona“ a „bude potrestán odnětím svobody až na jeden rok nebo zákazem činnosti“. Po objektivní stránce je třeba rozlišovat dvojí stupeň ublížení na zdraví: *ublížení na zdraví* a *těžké ublížení na zdraví*, soud o nich rozhoduje na základě posudku znalce lékaře, východiskem je stav před poškozením, nikoliv stav absolutního zdraví.

Trestného činu *krádeže* se dle § 205 odst. 1 dopouští ten, kdo si přisvojí cizí věc tím, že se jí zmocní, a

- a) způsobí tak na cizím majetku škodu nikoliv nepatrnou,
- b) čin spáchá vloupáním,

- c) bezprostředně po činu se pokusí uchovat si věc násilím nebo pohrůzkou bezprostředního násilí,
 - d) čin spáchá na věci, kterou má jiný na sobě nebo při sobě, nebo
 - e) čin spáchá na území, na němž je prováděna nebo byla provedena evakuace osob,
- za což bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta, zákazem činnosti nebo propadnutím věci nebo jiné majetkové hodnoty.

U všech výše uvedených trestných činů přichází v úvahu užití kvalifikovaných skutkových podstat, které jsou tvořeny znaky základní skutkové podstaty a nějakým dalším znakem, který typizuje vyšší stupeň škodlivosti pro společnost a kde jsou určeny podmínky a okolnosti podmiňující použití vyšší trestní sazby, např. u krádeže je tímto znakem výše způsobené škody či členství v organizované skupině, u vraždy je možno uložit trest odnětí svobody na patnáct až dvacet let či výjimečný trest v případě, že tento trestný čin byl spáchán zvlášť surovým nebo trýznivým způsobem nebo na dítěti mladším 15 let, opětovně či v úmyslu získat pro sebe nebo pro jiného majetkový prospěch nebo ve snaze zakrýt nebo usnadnit jiný trestný čin nebo z jiné zavrženíhodné pohnutky atd. Co se týká ublížení na zdraví, zde je zvláště přitěžující okolností např. spáchání činu na jiném pro jeho skutečnou nebo domnělou rasu, příslušnost k etnické skupině, národnost, politické přesvědčení, vyznání nebo proto, že je skutečně nebo domněle bez vyznání či na svědkovi, znalci nebo tlumočnickovi v souvislosti s výkonem jejich povinností.

6. Organizace vyšetřování a trestního řízení

6.1 Úvodním stadiem trestního řízení v ČR je přípravné řízení. Policejní orgán je povinen provést všechna potřebná šetření a opatření k odhalení skutečností nasvědčujících tomu, že byl spáchán trestný čin, a směřující ke zjištění jeho pachatele. O zahájení úkonů trestního řízení sepíše záznam, ve kterém uvede skutkové okolnosti, pro které řízení zahajuje, a způsob, jakým se o nich dověděl. Uvedené skutečnosti je povinen prověřit do dvou, tří či šesti měsíců v závislosti na povaze trestného činu. Tyto lhůty může prodloužit státní zástupce.

Výsledkem prověřování může být odložení věci, pokud nejde v dané věci o podezření z trestného činu, je-li trestní stíhání ze zákonem stanovených důvodů nepřipustné nebo je-li neúčelné, popř. tehdy, nepodařilo-li se zjistit skutečnosti opravňující zahájení trestního stíhání konkrétní osoby. Je-li na místě vyřídit věc jinak, dle § 159a odst. 1 TrŘ státní zástupce nebo policejní orgán odevzdá věc příslušnému orgánu k projednání (např. jako přestupek či jiný správní delikt).

Nasvědčují-li zjištěné a odůvodněné skutečnosti tomu, že byl spáchán trestný čin, a je-li dostatečně odůvodněn závěr, že jej spáchala určitá osoba, rozhodne policejní orgán neprodleně o zahájení trestního stíhání této osoby jako obviněného. Výjimkou jsou případy, kdy je trestní stíhání ze zákonných důvodů nepřipustné nebo neúčelné, o čemž rozhoduje státní zástupce nebo policejní orgán, popř. kdy policejní orgán se souhlasem státního zástupce trestní stíhání dočasně odloží. Trestní stíhání pro zákonem vyjmenované trestné činy lze zahájit a v již zahájeném trestním stíhání pokračovat jen se souhlasem poškozeného. Nelze tedy zahájit trestní stíhání „ve věci“, tj. proti dosud neznámému pachateli, což má řadu procesních důsledků.

Úsek trestního stíhání do ukončení přípravného řízení se označuje jako vyšetřování. České trestní právo nezná institut vyšetřujícího soudce. Vyšetřování provádí nejčastěji služba kriminální policie a vyšetřování Policie ČR (výjimky viz bod 6.3.1). Dozor nad zachováváním zákonnosti v celém přípravném řízení vykonává státní zástupce, k čemuž mu trestní řád poskytuje celou řadu oprávnění. Policejní orgán postupuje při vyšetřování z vlastní iniciativy tak, aby byly co nejrychleji v potřebném rozsahu vyhledány nezbytné důkazy. Výsledky svědků provádí jen výjimečně. Vyhledává a provádí důkazy bez ohledu na to, zda svědčí ve prospěch či neprospěch obviněného. Obviněný nesmí být žádným způsobem k výpovědi nebo doznání donucován. Obhajoba obviněného a jím navrhané důkazy, pokud nejsou zcela bezvýznamné, musí být pečlivě přezkoumány.

Obviněný má po celou dobu trestního řízení, včetně řízení přípravného, právo vyjádřit se ke všem skutečnostem, které se mu kladou za vinu, a k důkazům o nich, není však povinen vypovídat. Může uvádět okolnosti a důkazy sloužící k jeho obhajobě, činit návrhy a podávat žádosti a opravné prostředky. Má právo zvolit si obhájce a radit se s ním i během úkonů prováděných orgánem činným v trestním řízení.

Po skončení vyšetřování předloží policejní orgán státnímu zástupci spis s návrhem na podání obžaloby se seznamem navrhaných důkazů nebo učiní návrh na jiné rozhodnutí (postoupení věci, přerušování trestního stíhání, zastavení trestního stíhání, podmíněné zastavení trestního stíhání, schválení narovnání). Skončit vyšetřování je povinen v závislosti na povaze

trestného činu nejpozději do dvou, tří či šesti měsíců od zahájení trestního stíhání. Pokud nejsou tyto lhůty dodrženy, je třeba to oznámit státnímu zástupci, který je v takových případech povinen nejméně jednou za měsíc provést prověrku věci.

Trestní stíhání před soudy je možné jen na základě obžaloby nebo *návrhu na potrestání*, které podává státní zástupce. Ten v řízení před soudem zastupuje veřejnou žalobu. Obžaloba může být podána jen pro skutek, pro který bylo zahájeno trestní stíhání. Soud může rozhodovat jen o skutku, který je uveden v žalobním návrhu. Podanou obžalobu může vzít státní zástupce zpět až do doby, než se soud prvního stupně odebere k závěrečné poradě; po zahájení hlavního líčení tak může učinit jen tehdy, pokud obžalovaný netrvá na jeho pokračování. Zpětvzetím obžaloby se věc vrací do přípravného řízení.

Podanou obžalobu soud nejprve přezkoumá z toho hlediska, zda je ve věci možno nařídit *hlavní líčení*, nebo je třeba obžalobu předběžně projednat. Základním účelem institutu předběžného projednání obžaloby je posoudit, zda byla v přípravném řízení zachována zákonná ustanovení o jeho provádění a zda výsledky přípravného řízení dostatečně odůvodňují, aby byl obviněný postaven před soud.

Hlavní líčení řídí předseda senátu, který také zpravidla provádí dokazování. Státní zástupce opatřuje z vlastní iniciativy nebo na žádost soudu důkazy, které nebyly dosud opatřeny či provedeny. Při dokazování v hlavním líčení navrhuje provedení dalších důkazů a zpravidla provádí důkazy, které podporují obžalobu. Obhájce nebo obviněný, který nemá obhájce, má právo ve stejném rozsahu provádět důkazy ve prospěch obhajoby.

Hlavní líčení koná soud zásadně veřejně. Veřejnost může být z hlavního líčení vyloučena, jestliže by veřejné projednání věci ohrozilo utajované skutečnosti, mravnost nebo nerušený průběh jednání, anebo bezpečnost nebo jiný důležitý zájem svědků. Rozsudek musí být vyhlášen vždy veřejně. Hlavní líčení se koná za stálé přítomnosti všech členů senátu, zapisovatele a státního zástupce. V nepřítomnosti obžalovaného se může hlavní líčení provést, jen když lze věc spolehlivě rozhodnout i bez přítomnosti obžalovaného, a při splnění dalších zákonem stanovených podmínek.

Základním typem rozhodnutí soudu v hlavním líčení je zprošťující nebo odsuzující *rozsudek*. Soud však v zákonem stanovených případech může rozhodnout o vrácení věci státnímu zástupci k došetření, o postoupení věci jinému orgánu, o přerušení trestního stíhání, o zastavení trestního stíhání, o podmíněném zastavení trestního stíhání či o schválení narovnání.

Kromě uvedeného základního postupu trestního řízení upravuje trestní řád rovněž některé zvláštní druhy řízení. Novela z r. 2001 zavedla zkrácené přípravné řízení, na které

navazuje zjednodušené řízení před samosoudcem. Zkrácené přípravné řízení se koná o trestných činech v příslušnosti okresního soudu, na které zákon stanoví trest odnětí svobody, jehož horní hranice nepřevyšuje tři léta, jestliže podezřelý byl přistižen při činu nebo bezprostředně poté, nebo jestliže byly zjištěny skutečnosti odůvodňující zahájení trestního stíhání a lze očekávat, že podezřelého bude možné nejpozději do dvou týdnů postavit před soud. V této dvoutýdenní lhůtě musí být zkrácené přípravné řízení skončeno (prodloužit ji může - nejvýše však o deset dní - státní zástupce) a podezřelý má v tomto řízení stejná práva jako obviněný. Dojde-li státní zástupce k názoru, že výsledky zkráceného přípravného řízení odůvodňují postavení podezřelého před soud, podá soudu *návrh na potrestání*. Při hlavním líčení ve zjednodušeném řízení samosoudce vyslechne obviněného, poté může rozhodnout o upuštění od dokazování těch skutečností, které strany označily za nesporné.

Dalším zvláštním druhem řízení je *řízení v trestních věcech mladistvých*, které je upraveno zákonem č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže. Zvláštnosti tohoto druhu řízení spočívají především v tom, že se koná u specializovaných soudů pro mládež⁷, mladistvý musí mít obhájce již od zahájení trestního stíhání, zákon výslovně vyžaduje, aby v řízení bylo postupováno s přihlédnutím k věku, zdravotnímu stavu, rozumové a mravní vyspělosti osoby, proti níž se vede, aby její další vývoj byl co nejméně ohrožen a aby projednávané činy a jejich příčiny i okolnosti, které je umožnily, byly náležitě objasněny a za jejich spáchání byla vyvozena odpovědnost dle výše uvedeného zákona. Zákon též v tomto řízení přiznává roli příslušným orgánům sociálně-právní ochrany dětí. Rovněž další modifikace oproti základnímu typu trestního řízení směřují ke zdůraznění výchovného účinku řízení na pachatele, který v době spáchání trestného činu dovršil patnáctý a nepřekročil osmnáctý rok věku, a ke zvýšení ochrany jeho práv.

Řízení proti uprchlému lze konat proti tomu, kdo se vyhýbá trestnímu řízení pobytem v cizině nebo tím, že se skrývá. Obviněný musí mít v tomto řízení vždy obhájce. Ten má stejná práva jako obviněný. Hlavní líčení se provede i v nepřítomnosti obviněného, a to bez ohledu na to, zda se obviněný o něm dověděl. Skončilo-li řízení proti uprchlému pravomocným odsuzujícím rozsudkem a poté pominuly důvody, pro které se řízení proti uprchlému vedlo, soud prvního stupně na návrh odsouzeného takový rozsudek zruší a hlavní líčení se provede znovu. V novém řízení však již nemůže dojít ke změně rozhodnutí v neprospěch obviněného.

⁷ soudem pro mládež se rozumí zvláštní senát anebo v zákonem stanovených případech předseda takového senátu nebo samosoudce příslušného okresního, krajského, vrchního a Nejvyššího soudu

Dalším případem zvláštního druhu řízení je *řízení po zrušení rozhodnutí nálezem Ústavního soudu*. Po doručení nálezu Ústavního soudu, kterým bylo zrušeno rozhodnutí orgánu činného v trestním řízení, pokračuje tento orgán v tom stadiu řízení, které bezprostředně předcházelo vydání zrušeného rozhodnutí. Přitom je vázán právním názorem, který vyslovil ve věci Ústavní soud, a je povinen provést úkony a doplnění, jejichž provedení Ústavní soud nařídil.

Mezi zvláštní způsoby soudního řízení řadí trestní řád také *řízení před samosoudcem*. Samosoudce koná řízení o trestných činech, na které zákon stanoví trest odnětí svobody, jehož horní hranice nepřevyšuje pět let. Vedle již zmíněného zjednodušeného řízení je zvláštností řízení před samosoudcem rovněž to, že samosoudce může bez projednání věci v hlavním líčení vydat *trestní příkaz*, jestliže skutkový stav je spolehlivě prokázán opatřenými důkazy. Trestním příkazem lze uložit pouze některé druhy trestů a jen do určité výše - např. podmíněný trest odnětí svobody do jednoho roku, domácí vězení do jednoho roku či trest obecně prospěšných prací. Nelze ho vydat např. v řízení proti osobě, která je zbavena způsobilosti k právním úkonům nebo osobě jejíž způsobilost k právním úkonům je omezena. Trestní příkaz má povahu odsuzujícího rozsudku.

V průběhu devadesátých let byly jako projev tendence k odklonům od standardního řízení k mimotrestním přístupům a alternativním postupům v méně závažných a jednodušších případech zařazeny do trestního řádu nové způsoby meritorního rozhodnutí v trestním řízení, a to *podmíněné zastavení trestního stíhání a schválení narovnání*. Soud a v přípravném řízení státní zástupce může se souhlasem obviněného podmíněně zastavit trestní stíhání pro přečin, jestliže se obviněný k činu doznal, nahradil škodu, nebo s poškozeným o její náhradě uzavřel dohodu, anebo učinil jiná potřebná opatření k její náhradě. V rozhodnutí se stanoví zkušební doba na šest měsíců až dva roky, příp. v něm lze obviněnému uložit povinnost nahradit škodu či dodržovat přiměřená omezení a povinnosti směřující k tomu, aby vedl řádný život. Jestliže obviněný v průběhu zkušební doby nevede řádný život či nesplní všechny uložené povinnosti, rozhodne soud či státní zástupce, že se v trestním stíhání pokračuje.

O schválení narovnání a zastavení trestního stíhání pro přečin může rozhodnout se souhlasem obviněného a poškozeného soud a v přípravném řízení státní zástupce. Předpokladem takového rozhodnutí je, že obviněný prohlásí, že spáchal skutek, pro který je stíhán, uhradí poškozenému způsobenou škodu, nebo učiní potřebné úkony k její úhradě, případně jinak odčiní újmu vzniklou trestným činem, a složí přiměřenou peněžní částku určenou konkrétnímu adresátovi k obecně prospěšným účelům. Z peněžní částky k obecně

prospěšným účelům musí obviněný určit nejméně 50 % státu na peněžitou pomoc obětem trestné činnosti.

Zvláštním druhem soudního řízení též *řízení o přezkumu příkazu k odposlechu a záznamu telekomunikačního provozu*. Nejvyšší soud v neveřejném zasedání na návrh uživatele telefonu či jiného telekomunikačního zařízení přezkoumává zákonnost příkazu k využití tohoto operativně pátracího prostředku. Pokud Nejvyšší soud v rámci přezkumu shledá, že byl takový příkaz vydán nebo jeho provedení bylo v rozporu se zákonem, vysloví usnesením porušení zákona. Proti takovému rozhodnutí není přípustný opravný prostředek.

6.1.6 Trestní řád ČR je rozdělen do pěti částí a dvaceti pěti hlav:

Část první - společná ustanovení

Hlava I - obecná ustanovení

Hlava II - soud a osoby na řízení zúčastněné (pravomoc a příslušnost soudů, pomocné osoby, vyloučení orgánů činných v trestním řízení, obviněný, obhájce, zúčastněná osoba, poškozený, zmocněnec zúčastněné osoby a poškozeného)

Hlava III - obecná ustanovení o úkonech trestního řízení (dožádání, protokol, podání, lhůty, doručování, nahlížení do spisů, pořádková pokuta)

Hlava IV - zajištění osob a věcí a jiných majetkových hodnot (vazba, zadržení, vydání a odnětí věci, domovní a osobní prohlídka, prohlídka jiných prostor a pozemků, vstup do obydlí, jiných prostor a pozemků, zadržení a otevření zásilek, jejich záměna a sledování, odposlech a záznam telekomunikačního provozu)

Hlava V - dokazování (výpověď obviněného, svědci, některé zvláštní způsoby dokazování, znalci, věcné a listinné důkazy, ohledání)

Hlava VI - rozhodnutí (rozsudek, usnesení, právní moc a vykonatelnost rozhodnutí)

Hlava VII - stížnost a řízení o ní

Hlava VIII - náklady trestního řízení

Část druhá - přípravné řízení

Hlava IX - postup před zahájením trestního stíhání

Hlava X - zahájení trestního stíhání, další postup v něm a zkrácené přípravné řízení (zahájení trestního stíhání, vyšetřování, zvláštní ustanovení o vyšetřování některých trestných činů, rozhodnutí v přípravném řízení, dozor státního zástupce, obžaloba, zkrácené přípravné řízení)

Část třetí - řízení před soudem

Hlava XI - základní ustanovení

Hlava XII - předběžné projednání obžaloby

Hlava XIII - hlavní líčení (příprava hlavního líčení, veřejnost hlavního líčení, zahájení hlavního líčení, dokazování, závěr hlavního líčení, odročení hlavního líčení, rozhodnutí soudu v hlavním líčení, rozhodnutí soudu mimo hlavní líčení)

Hlava XIV - veřejné zasedání

Hlava XV - neveřejné zasedání

Hlava XVI - odvolání a řízení o něm

Hlava XVII - dovolání

Hlava XVIII - stížnost pro porušení zákona a řízení o ní

Hlava XIX - obnova řízení

Hlava XX - zvláštní způsoby řízení (řízení ve věcech mladistvých, řízení proti uprchlému, podmíněné zastavení trestního stíhání, narovnání, řízení před samosoudcem, trestní příkaz, řízení po zrušení rozhodnutí nálezem Ústavního soudu)

Hlava XXI - vykonávací řízení (výkon trestu odnětí svobody, výkon trestu obecně prospěšných prací, výkon některých dalších trestů, výkon ochranného léčení a zabezpečovací detence)

Hlava XXII - zahlazení odsouzení

Část čtvrtá - některé úkony souvisící s trestním řízením

Hlava XXIII - udělení milosti a použití amnestie

Hlava XXIV - vypuštění

Hlava XXV - právní styk s cizinou (vydávání, zvláštní ustanovení pro předávání osob mezi členskými státy Evropské unie na základě evropského zatýkacího rozkazu, průvoz pro účely řízení v cizině, dožádání, převzetí a předávání trestních věcí, výkon rozhodnutí ve vztahu k cizině, zvláštní ustanovení o uznávání a výkonu rozhodnutí o zajištění majetku nebo důkazního prostředku mezi členskými státy Evropské unie, Zvláštní postup při uznání a výkonu rozhodnutí o peněžitých sankcích a jiných peněžitých plněních s členskými státy Evropské unie, uznání a výkon rozhodnutí ukládajících propadnutí nebo zabránění majetku, věci nebo jiných majetkových hodnot s jinými členskými státy Evropské unie)

Část pátá - přechodná a závěrečná ustanovení

6.2.1 - 6.2.6 Ústavněprávní základ omezení osobní svobody člověka za účelem zajištění jeho osoby pro trestní řízení je obsažen v Listině základních práv a svobod. V čl. 8

Listiny je uvedeno, že osobní svoboda je zaručena. Obviněného nebo podezřelého z trestného činu je možno zadržet jen v případech stanovených v zákoně. Zadržaná osoba musí být ihned seznámena s důvody zadržení, vyslechnuta a nejpozději do 48 hodin propuštěna na svobodu nebo odevzdána soudu. Soudce musí zadržanou osobu do 24 hodin od převzetí vyslechnout a rozhodnout o vazbě, nebo ji propustit na svobodu. Zatkнут obviněného je možno jen na písemný odůvodněný příkaz soudce. Zatčená osoba musí být do 24 hodin odevzdána soudu. Soudce musí zatčenou osobu do 24 hodin od převzetí vyslechnout a rozhodnout o vazbě nebo ji propustit na svobodu. Nikdo nesmí být vzat do vazby, leč z důvodů a na dobu stanovenou zákonem a na základě rozhodnutí soudu.

Trestní řád se zajištění osob pro účely trestního řízení věnuje ve své hlavě čtvrté. Rozlišuje zadržení osoby podezřelé, zadržení obviněného policejním orgánem, zatčení obviněného a vzetí obviněného do vazby. Významné změny do této oblasti přinesla novela z r. 2001. Změny byly motivovány zejména snahou o snížení relativně vysokého počtu osob ve vazbě a snížení průměrné délky trvání vazby.

Osobu podezřelou ze spáchání trestného činu může, je-li tu některý z důvodů vazby (viz dále), policejní orgán se souhlasem státního zástupce v naléhavých případech zadržet, i když dosud proti ní nebylo zahájeno trestní stíhání. Osobní svobodu osoby, která byla přistižena při trestném činu nebo bezprostředně poté, smí omezit kdokoli, pokud je to nutné ke zjištění její totožnosti, k zamezení útěku nebo k zajištění důkazů. Je však povinen tuto osobu předat ihned policejnímu orgánu. Zadržaná osoba má právo zvolit si obhájce, hovořit s ním bez přítomnosti třetí osoby a radit se s ním již v průběhu zadržení. Policejní orgán zadržanou osobu vyslechnout a o výsledku sepíše protokol, v němž označí místo, čas a bližší okolnosti zadržení, uvede osobní údaje zadržené osoby, jakož i podstatné důvody zadržení. Bylo-li podezření rozptýleno či důvody opadly z jiného důvodu, musí být zadržaná osoba bezodkladně propuštěna na svobodu. V opačném případě předá policejní orgán státnímu zástupci protokol o jejím výsledku s vyhotovením usnesení o zahájení trestního stíhání a další důkazní materiál tak, aby státní zástupce popřípadě mohl podat návrh na vzetí do vazby. Návrh musí policejní orgán podat bez odkladu, aby osoba zadržaná podle tohoto zákona mohla být odevzdána soudu nejpozději do 48 hodin od tohoto zadržení; jinak musí být propuštěna na svobodu. Na základě policejním orgánem shromážděného důkazního materiálu státní zástupce buď nařídí propuštění zadržené osoby, nebo ji ve lhůtě 48 hodin od zadržení odevzdá soudu s návrhem vzetí do vazby. K návrhu připojí dosud získaný důkazní materiál. Soudce je povinen zadržanou osobu vyslechnout a do 24 hodin od doručení návrhu státního zástupce rozhodnout o jejím propuštění na svobodu anebo rozhodnout, že ji bere do vazby.

Zvolený nebo ustanovený obhájce je vhodným způsobem bezodkladně vyrozuměn o době a místě konání výslechu, pokud je dosažitelný a o jeho účast zadržená osoba požádala. Obhájce a státní zástupce se mohou výslechu zúčastnit a klást zadržené osobě otázky, avšak teprve tehdy, až jim k tomu soudce udělí slovo. Překročení doby 24 hodin od doručení návrhu státního zástupce na vzetí do vazby je vždy důvodem rozhodnutí o propuštění obviněného na svobodu.

Do vazby smí být obviněný vzat pouze tehdy, jestliže z konkrétních skutečností vyplývá důvodná obava,

a) že uprchne nebo se bude skrývat, aby se tak trestnímu stíhání nebo trestu vyhnul, zejména nelze-li jeho totožnost hned zjistit, nemá-li stálé bydliště anebo hrozí-li mu vysoký trest (tzv. vazba útěková),

b) že bude působit na dosud nevyslechnuté svědky nebo spoluobviněné nebo jinak mařit objasňování skutečností závažných pro trestní stíhání (tzv. *vazba koluzní*), nebo

c) že bude opakovat trestnou činnost, pro niž je stíhán, dokoná trestný čin, o který se pokusil, nebo vykoná trestný čin, který připravoval nebo kterým hrozil (tzv. *vazba předstízná*).

Zároveň musí dosud zjištěné skutečnosti nasvědčovat tomu, že skutek, pro který bylo zahájeno trestní stíhání, byl spáchán, má všechny znaky trestného činu, jsou zřejmé důvody k podezření, že tento trestný čin spáchal obviněný, a s ohledem na osobu obviněného, povahu a závažnost trestného činu, pro který je stíhán, nelze v době rozhodování účelu vazby dosáhnout jiným opatřením. Soud je tedy povinen při rozhodování o vazbě zároveň předběžně posoudit odůvodněnost trestního stíhání obviněného. Absence této povinnosti byla v minulosti předmětem hojné kritiky.

Vzít do vazby nelze až na zákonem stanovené výjimky obviněného, který je stíhán pro úmyslný trestný čin, na který zákon stanoví trest odnětí svobody, jehož horní hranice nepřevyšuje dvě léta, nebo pro trestný čin spáchaný z nedbalosti, na který zákon stanoví trest odnětí svobody, jehož horní hranice nepřevyšuje tři léta.

Jestliže je dán některý z důvodů vazby a nelze zajistit přítomnost obviněného u výslechu, vydá soudce příkaz, aby byl zatčen. Policejní orgán, který obviněného na základě příkazu zatkne, je povinen ho nejpozději do 24 hodin dodat soudu. Nestane-li se tak, musí být obviněný propuštěn na svobodu. Soudce, jemuž byl obviněný dodán, ho musí neprodleně vyslechnout, rozhodnout o vazbě a rozhodnutí oznámit obviněnému do 24 hodin, jinak musí být obviněný propuštěn na svobodu.

Všechny orgány činné v trestním řízení jsou povinny průběžně zkoumat, zda důvody vazby ještě trvají nebo se nezměnily. Obviněný musí být ihned propuštěn na svobodu, jestliže pomine důvod vazby, nebo je zřejmé, že vzhledem k osobě obviněného a k okolnostem případu trestní stíhání nepovede k uložení nepodmíněného trestu odnětí svobody, a obviněný svým jednáním nezavdal příčinu k trvání vazby. Obviněný má právo kdykoliv žádat o propuštění na svobodu. O takové žádosti musí soud neodkladně (nejpozději do 5 pracovních dnů) rozhodnout. Byla-li žádost zamítnuta, může ji obviněný, neuvede-li v ní jiné důvody, opakovat až po uplynutí čtrnácti dnů od právní moci rozhodnutí. Vazba může trvat jen nezbytně nutnou dobu. Tzv. koluzní vazba může trvat nejdéle tři měsíce; to neplatí, bylo-li zjištěno, že obviněný již působil na svědky nebo spoluobviněné nebo jinak mařil trestní stíhání. Jestliže doba trvání vazby v přípravném řízení dosáhne tří měsíců, je státní zástupce povinen rozhodnout, zda se obviněný ponechává i nadále ve vazbě, nebo zda se z vazby propouští na svobodu. Soud je povinen nejpozději do třiceti dnů ode dne podání obžaloby rozhodnout, zda se obviněný ve vazbě ponechává, nebo zda se propouští na svobodu. Rozhodne-li státní zástupce nebo soud, že obviněný se ponechává ve vazbě, je povinen nejpozději do tří měsíců o této otázce rozhodnout znovu.

Celková doba vazby v trestním řízení nesmí přesáhnout jeden, dva, tři či čtyři roky, a to v závislosti na povaze trestného činu. Z uvedené doby trvání vazby jedna třetina připadá na přípravné řízení a dvě třetiny na řízení před soudem. Po uplynutí této doby je třeba obviněného ihned propustit na svobodu.

Vazbu útěkovou a předstižnou lze ve vhodných případech a při splnění zákonem stanovených podmínek nahradit několika způsoby. Prvním z nich je přijetí záruky zájmového sdružení občanů nebo důvěryhodné osoby za další chování obviněného a za to, že se nebude vyhýbat trestnímu řízení. Dalším je přijetí písemného slibu obviněného, že povede řádný život, nebude se vyhýbat trestnímu řízení a splní povinnosti a dodrží omezení, která se mu uloží. Třetím případem je nahrazení vazby dohledem probačního úředníka nad obviněným. Neplní-li obviněný povinnosti uložené v souvislosti s nahrazením vazby a trvají-li důvody vazby, příslušný orgán rozhodne o jeho vzetí do vazby. Posledním způsobem, jak vazbu nahradit, je přijetí peněžité záruky, jejíž výši určí orgán rozhodující o vazbě. V případě, že se obviněný, jehož vazba byla takto nahrazena, vyhýbá trestnímu řízení či výkonu trestu, popř. se dále dopouští trestné činnosti, peněžitá záruka propadá státu. Soud pak znovu o vazbě rozhodne. Vazbu koluzní nelze nahradit.

O vzetí obviněného do vazby může rozhodnout pouze soud. O dalším trvání vazby obviněného rozhoduje soud a v přípravném řízení státní zástupce. O propuštění obviněného z

vazby může i bez žádosti rozhodnout v přípravném řízení státní zástupce. Nevyhoví-li státní zástupce žádosti o propuštění z vazby, je povinen ji předložit k rozhodnutí soudu.

Se skutečností, že obviněný strávil během trestního řízení určitou dobu ve vazbě, se soud, vynášející odsuzující rozsudek, musí vypořádat. Jestliže se vedlo proti pachateli trestní řízení ve vazbě a dojde v tomto řízení k jeho odsouzení, započítá se mu doba strávená ve vazbě do uloženého trestu, pokud je vzhledem k druhu uloženého trestu započítání možné. Není-li započítání vazby možné, přihlédně soud k této skutečnosti při stanovení druhu trestu, popřípadě jeho výměry. Vazbou se pro tento účel rozumí každý z výše popsaných způsobů omezení osobní svobody z důvodu zajištění podezřelého či obviněného pro trestní řízení.

Pro úplnost je třeba dodat, že trestní řád zná i zvláštní druhy vazby, a to *vazbu vyhošťovací*, do níž je za zákonem stanovených podmínek možno vzít osobu pravomocně odsouzenou k trestu vyhoštění a *vazbu vydávací*, do níž lze za zákonem stanovených podmínek vzít osobu, o jejímž vydání do cizího státu bylo rozhodnuto ministrem spravedlnosti. V souvislosti s předáváním vyžádaných osob do jiných členských států EU na základě evropského zatýkacího rozkazu lze za zákonem stanovených podmínek vzít takové osoby do *předběžné* či *předávací* vazby.

6.2.7 -6.2.9 České trestní právo rozeznává řádné a mimořádné opravné prostředky proti rozhodnutí orgánu činného v trestním řízení. Řádnými opravnými prostředky jsou *stížnost*, *odvolání* a *odpor*, mezi mimořádné opravné prostředky patří *dovolání*, *stížnost pro porušení zákona* a *obnova řízení*. Mimořádné opravné prostředky lze uplatnit až poté, co napadené rozhodnutí nabylo právní moci. Nepravomocné rozhodnutí soudu prvního stupně lze tedy napadnout stížností, odvoláním nebo odporem. Pro úplnost je třeba dodat, že specifický opravný prostředek existuje v rámci řízení o vydání do ciziny, kde ministr spravedlnosti, má-li pochybnost o správnosti pravomocného rozhodnutí soudu, může věc předložit Nejvyššímu soudu k posouzení.

Stížností lze napadnout jen taková usnesení soudu prvního stupně, u nichž to zákon výslovně připouští. Usnesením soud rozhoduje o velmi různorodých věcech, od jednoduchých procesních rozhodnutí, přes závažná rozhodnutí např. o vazbě, až po rozhodnutí ve věci samé (zastavení trestního stíhání, podmíněné zastavení trestního stíhání, schválení narovnání...). Soud, který napadené usnesení vydal, může stížnosti sám vyhovět, jinak věc předloží soudu vyšší instance, který buď stížnost zamítne, nebo napadené usnesení zruší a ve věci sám rozhodne, anebo po zrušení usnesení uloží soudu prvního stupně, aby o věci znovu jednal a rozhodl.

Jak již bylo uvedeno, jedním ze zvláštních druhů soudního řízení je řízení před samosoudcem. Ten může za zákonem stanovených podmínek rozhodnout vydáním trestního příkazu bez projednání věci v hlavním líčení. Institut trestního příkazu je jedním z prostředků sloužících ke zjednodušení a urychlení trestního řízení ve věcech skutkově a právně méně složitých, kde účelu trestního řízení může být dosaženo i bez provedení formálního hlavního líčení. Přesto je třeba zachovat obviněnému i státnímu zástupci možnost domoci se projednání případu v řádném procesu před soudem. Proto mohou podat proti trestnímu příkazu odpor. Podáním odporu se trestní příkaz ruší a samosoudce nařídí ve věci hlavní líčení. V něm pak není vázán právní kvalifikací ani druhem a výměrou trestu obsaženými v trestním příkazu.

Opravným prostředkem proti rozsudku soudu prvního stupně je odvolání. Odvolání vždy odkládá vykonatelnost rozsudku. Podává se u soudu, který vydal napadený rozsudek. Rozhoduje o něm nadřízený soud. Pokud odvolání z formálních důvodů nezamítne, přezkoumá zákonnost a odůvodněnost napadených částí rozsudku a správnost postupu řízení, které jim předcházelo, a to z hlediska vytýkaných vad. K vadám, které nejsou odvoláním vytýkány, odvolací soud přihlíží, jen pokud mají vliv na správnost výroků, proti nimž bylo podáno odvolání. Shledá-li soud odvolání nedůvodným, zamítne je, jinak napadený rozsudek nebo jeho část zruší. Poté buď učiní rozhodnutí, které měl podle jeho názoru učinit již soud prvního stupně (např. ze zákonných důvodů přerušit řízení), nebo věc vrátí soudu prvního stupně k novému rozhodnutí, nebo sám rozsudkem ve věci rozhodne. V neprospěch obžalovaného může soud změnit napadený rozsudek jen na podkladě odvolání státního zástupce, jež bylo podáno právě v neprospěch obžalovaného a ve výroku o náhradě škody tak může učinit též na podkladě odvolání poškozeného, který uplatnil nárok na náhradu škody. Odvolací soud nemůže sám uznat obžalovaného vinným skutkem, pro nějž byl napadeným rozsudkem zproštěn, ani uznat jej vinným těžším trestným činem, než jakým ho v napadeném rozsudku mohl uznat vinným soud prvního stupně.

Pokud jde o otázku možnosti provedení hlavního líčení v nepřítomnosti obžalovaného, je jeho účast u hlavního líčení v zásadě nezbytná. Přesto trestní řád zná případy, kdy se hlavní líčení koná bez přítomnosti obžalovaného. V nepřítomnosti obžalovaného se může hlavní líčení provést, jen když má soud za to, že lze věc spolehlivě rozhodnout i bez přítomnosti obžalovaného. Dalšími podmínkami jsou mj. skutečnost, že obžaloba byla obžalovanému řádně doručena, obžalovaný byl k hlavnímu líčení řádně předvolán, a o skutku, který je předmětem obžaloby, byl už v řízení vyslechnut. Hlavní líčení v nepřítomnosti obžalovaného nelze konat, je-li obžalovaný ve vazbě nebo ve výkonu trestu odnětí svobody nebo jde-li o trestný čin, na který zákon stanoví trest odnětí svobody, jehož horní hranice převyšuje pět let

(to ovšem neplatí, pokud obžalovaný požádá, aby bylo hlavní líčení vedeno v jeho nepřítomnosti). V případech nutné obhajoby nelze konat hlavní líčení bez přítomnosti obhájce.

Dalším případem, kdy se trestní řízení (jako celek nebo jen jeho určitý úsek) koná v nepřítomnosti obviněného, je již zmíněné řízení proti uprchlému. Právo na obhajobu je v tomto případě zajištěno tím, že obviněný musí mít obhájce, který pak má stejná práva jako obviněný.

Pro úplnost je vhodné dodat, že ve veřejném zasedání konaném o odvolání je přítomnost obžalovaného žádoucí, nikoliv však nezbytná. Obhájce musí mít obžalovaný ve všech případech, kdy ho musí mít při hlavním líčení. V nepřítomnosti obžalovaného, který je ve vazbě nebo ve výkonu trestu odnětí svobody, lze veřejné zasedání odvolacího soudu konat jen tehdy, jestliže obžalovaný výslovně prohlásí, že se účasti při veřejném zasedání vzdává.

Pravidlům dokazování se věnuje celá hlava pátá trestního řádu, přičemž úprava jednotlivých důkazních prostředků je konkretizována též v rámci ustanovení o jednotlivých stádiích trestního řízení. Hlavními zásadami⁸, kterými se české důkazní právo řídí, jsou zásada vyhledávací, zásada presumpce nevinny, zásada zjištění skutkového stavu bez důvodných pochybností, zásada bezprostřednosti a ústnosti, a zásada volného hodnocení důkazů. Doznání obviněného nezbavuje orgány činné v trestním řízení povinnosti přezkoumat všechny podstatné okolnosti případu. V přípravném řízení orgány činné v trestním řízení objasňují stejně pečlivě okolnosti svědčící ve prospěch i v neprospěch osoby, proti níž se řízení vede. V řízení před soudem státní zástupce a obviněný mohou na podporu svých stanovisek navrhnout a provádět důkazy. Každá ze stran může důkaz vyhledat, předložit nebo jeho provedení navrhnout. Skutečnost, že důkaz nevyhledal nebo nevyžádal orgán činný v trestním řízení, není důvodem k jeho odmítnutí. Státní zástupce je povinen dokazovat vinu obžalovaného. To nezbavuje soud povinnosti, aby sám doplnil dokazování v rozsahu potřebném pro své rozhodnutí.

Za důkaz může sloužit vše, co může přispět k objasnění věci, zejména výpovědi obviněného a svědků, znalecké posudky, věci a listiny důležité pro trestní řízení, a ohledání. Trestní řád obsahuje pravidla provádění a dokumentace výsledku obviněného a svědků, podmínky a pravidla využití odborných vyjádření a znaleckých posudků, a pravidla ohledání. Mezi zvláštními způsoby dokazování upravuje konfrontaci, rekognici, vyšetřovací pokus, rekonstrukci a prověrku na místě. Porušení stanovených pravidel při provádění důkazů může

⁸ srov. Musil, J., Kratochvíl, V., Šámal, P. a kol.: Kurs trestního práva. Trestní právo procesní. 2. přepracované vydání, Praha: C.H. Beck, 2003. s. 380 a n.

vést k neúčinnosti takto získaného důkazu a jeho nepoužitelnosti v dalším řízení. Jako výslovný příklad nezákonně získaného důkazu trestní řád stanoví, že důkaz získaný nezákonným donucením nebo hrozbou takového donucení nesmí být použit v řízení s výjimkou případu, kdy se použije jako důkaz proti osobě, která takového donucení nebo hrozby donucení použila.

Novela trestního řádu z r. 2001 přesunula provádění důkazů převážně do fáze řízení před soudem a v této souvislosti byla významně posílena aktivní role stran obžaloby i obhajoby. Základním pravidlem zůstává, že důkazy před soudem provádí předseda senátu soudu, přičemž státní zástupce, obžalovaný, jeho obhájce a některé další na řízení zainteresované osoby mohou s jeho souhlasem klást otázky vyslychaným osobám. Nově však mohou státní zástupce, obžalovaný a jeho obhájce žádat, aby jim samotným bylo umožněno provést důkaz, zejména výslech svědka nebo znalce. Předseda senátu jim vyhoví zejména tehdy, jestliže jde o důkaz prováděný k jejich návrhu nebo jimi opatřený a předložený.

Při rozhodování v soudním řízení smí soud přihlídnout jen k těm důkazům, které byly před ním provedeny. Při jejich hodnocení postupuje, stejně jako ostatní orgány činné v trestním řízení, podle svého vnitřního přesvědčení. Trestní řád tedy neobsahuje zákonná pravidla, pokud jde o míru a druh důkazů potřebných k prokázání dokazované skutečnosti, a pro stanovení věrohodnosti jednotlivého důkazu. Soud důkazy hodnotí podle svého vnitřního přesvědčení založeného na pečlivém uvážení všech okolností případu jednotlivě i v jejich souhrnu.

6.3 Organizace odhalování a vyšetřování trestné činnosti

Orgánem odpovědným za odhalování a vyšetřování trestných činů je především Policie ČR. Zákon č. 273/2008 Sb., o policii České republiky v platném znění, výslovně mezi úkoly policie uvádí plnění úkolů podle trestního řádu. Policie je podřízena Ministerstvu vnitra, které vytváří podmínky pro plnění úkolů policie. Tvoří ji policejní prezidium, útvary s celostátní působností, krajská ředitelství policie a útvary zřízené v rámci krajských ředitelství. Zákon zřizuje 14 krajských ředitelství policie. Jejich územní obvody se shodují s územními obvody 14 krajů České republiky.

V rámci policie působí celá řada útvarů s celorepublikovou působností. Jsou jimi:

- Kriminalistický ústav Praha
- Letecká služba
- Národní protidrogová centrála služby kriminální policie a vyšetřování

- Pyrotechnická služba
- Služba cizinecké policie
- Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu služby kriminální policie a vyšetřování
- Útvar odhalování korupce a finanční kriminality služby kriminální policie a vyšetřování
- Útvar pro odhalování organizovaného zločinu služby kriminální policie a vyšetřování
- Útvar pro ochranu prezidenta ČR
- Útvar pro ochranu ústavních činitelů
- Útvar rychlého nasazení
- Útvar speciálních činností služby kriminální policie a vyšetřování
- Útvar zvláštních činností služby kriminální policie a vyšetřování

Činnost policie při plnění úkolů řídí Policejní prezídium České republiky. V čele stojí policejní prezident, který je představeným všech policistů. Policejního prezidenta jmenuje a odvolává ministr vnitra se souhlasem vlády České republiky. Policejní prezident odpovídá za činnost policie ministrovi vnitra. V čele jednotlivých služeb policie stojí ředitelé. Ředitele služeb jmenuje a odvolává policejní prezident. Předpoklady výkonu povolání policisty a obsah služebního poměru příslušníků Policie ČR upravuje zákon č. 361/2003 Sb., o služebním poměru příslušníků bezpečnostních sborů.

Vyšetřování koná služba kriminální policie a vyšetřování. V rámci Služby kriminální policie a vyšetřování Policie ČR působí specializované útvary, věnující se odhalování a vyšetřování určitých druhů trestných činů. Ekonomickou kriminalitou se zabývají útvar pro odhalování korupce a závažné hospodářské trestné činnosti, organizovaným zločinem útvar pro odhalování organizovaného zločinu, drogovou kriminalitou Národní protidrogová centrála.

Úkol odhalovat trestné činy policistů a zjišťovat jejich pachatele plní Inspekce Policie České republiky, která je přímo podřízena ministrovi vnitra. Trestní řád dále přiznává postavení policejních orgánů v některých zvláštních případech také jiným orgánům. V řízení o trestných činech příslušníků ozbrojených sil to jsou pověřené orgány Vojenské policie, v řízení o trestných činech příslušníků Vězeňské služby České republiky pověřené orgány této služby, v řízení o trestných činech příslušníků Bezpečnostní informační služby pověřené orgány Bezpečnostní informační služby, v řízení o trestných činech příslušníků Úřadu pro zahraniční styky a informace pověřené orgány tohoto úřadu a v řízení o trestných činech

příslušníků Vojenského zpravodajství pověřené orgány Vojenského zpravodajství. Postavení policejních orgánů mají i pověřené celní orgány v řízení o trestných činech spáchaných porušením celních předpisů a předpisů o dovozu, vývozu nebo průvozu zboží.

Vyšetřování o trestných činech spáchaných příslušníky Policie České republiky a příslušníky Bezpečnostní informační služby koná státní zástupce. Jedním z oprávnění státního zástupce v rámci jeho dozoru nad přípravným řízením je i možnost osobně provést jednotlivý úkon nebo i celé vyšetřování. Vyšetřování může dále konat i kapitán lodi při dálkových plavbách, a to o trestných činech spáchaných na této lodi. Vyšetřování o trestných činech příslušníků ozbrojených sil spáchaných při plnění úkolů v zahraničí může konat i pověřený orgán Vojenské policie.

Dozor nad zachováváním zákonnosti v celém přípravném řízení je svěřen státnímu zástupci. Státní zástupce může uložit policejnímu orgánu provedení takových úkonů, které je tento orgán oprávněn provést a jichž je třeba k objasnění věci nebo ke zjištění pachatele. Dále je oprávněn odejmout kteroukoliv věc policejnímu orgánu, popř. dočasně odložit zahájení trestního stíhání. Při výkonu dozoru je státní zástupce rovněž oprávněn dávat závazné pokyny k vyšetřování trestných činů, vyžadovat od policejního orgánu materiály za účelem prověrky, zúčastnit se provádění úkonů policejního orgánu, osobně provést jednotlivý úkon nebo i celé vyšetřování a vydat rozhodnutí v kterékoliv věci. Může též vracet věc policejnímu orgánu se svými pokyny k doplnění, rušit jeho nezákonná nebo neodůvodněná rozhodnutí a opatření, která může nahrazovat vlastními. Osoba, proti které se trestní řízení vede, a poškozený mají právo kdykoliv v průběhu přípravného řízení žádat státního zástupce, aby byly odstraněny průtahy v řízení nebo závady v postupu policejního orgánu.

Ve věcech, v nichž vyšetřování koná státní zástupce, vykonává dozor nad zachováváním zákonnosti v přípravném řízení státní zástupce nejbližší vyššího státního zastupitelství, který též vyřizuje žádost o odstranění průtahů v řízení nebo závad v postupu státního zástupce.

Jak již bylo uvedeno, až na výše zmíněné výjimky spadá odhalování a zejména vyšetřování trestných činů do kompetence Policie ČR. Zvláštní orgány mimo rámec policie odhalující a vyšetřující některé specifické druhy trestných činů nejsou vytvořeny. Pokud se však jedná o odhalování trestné činnosti, trestní řád stanoví státním orgánům povinnost neprodleně oznamovat státnímu zástupci nebo policejním orgánům skutečnosti nasvědčující tomu, že byl spáchán trestný čin. Kromě samostatných orgánů, jako jsou např. zpravodajské služby, tak působí v rámci jednotlivých ministerstev různé specializované útvary zaměřené právě na odhalování podezřelé činnosti v souvislosti s oblastí zájmu příslušného ministerstva.

Jak příklad lze uvést Finanční analytický odbor Ministerstva financí, který provádí sběr a analýzu údajů o neobvyklých obchodech, které jsou identifikovány a nahlašovány finančními institucemi, provádí další úkony, které z analýzy vyplývají, a plní další úkoly v oblasti opatření proti legalizaci výnosů z trestné činnosti a financování terorismu. V boji proti drogové kriminalitě je zase významná spolupráce policie s Celní správou ČR.

6.4 Organizace úřadu státního zástupce

Působnost a organizace státního zastupitelství je upravena zákonem č. 283/1993 Sb., o státním zastupitelství, v platném znění. Státní zastupitelství je soustava úřadů státu, určených k zastupování státu při ochraně veřejných zájmů ve věcech svěřených zákonem do jeho působnosti. Státní zastupitelství podává jménem státu obžalobu v trestním řízení a plní další povinnosti podle trestního řádu. Dále vykonává za podmínek stanovených zákonem dozor nad dodržováním právních předpisů v místech, kde je podle zákonného oprávnění omezována osobní svoboda, a v zákonem stanovených případech působí i v jiném než trestním řízení.

Soustavu státního zastupitelství tvoří *Nejvyšší státní zastupitelství, vrchní státní zastupitelství, krajská státní zastupitelství a okresní státní zastupitelství*; v době branné pohotovosti státu také vyšší a nižší *polní státní zastupitelství*. Sídla státních zastupitelství a obvody jejich územní působnosti se shodují se sídly a obvody soudů.

Nejblíže vyšší státní zastupitelství vykonávají dohled nad činností nižších státních zastupitelství ve svém obvodu. Jsou též příslušná rozhodovat o opravných prostředcích proti rozhodnutím bezprostředně nižších státních zastupitelství. Nejvyšší státní zástupce je oprávněn vydat pokyn obecné povahy ke sjednocení a usměrnění činnosti státního zastupitelství. Vyšší státní zastupitelství je oprávněno v konkrétní věci dávat pokyny bezprostředně nižšímu státnímu zastupitelství ve svém obvodu. V čele každého státního zastupitelství stojí jeho vedoucí. Nejvyššímu státnímu zástupci je služebně nadřízen ministr spravedlnosti, který vykonává dohled nad činností Nejvyššího státního zastupitelství. Státní zástupce jmenuje na dobu neomezenou ministr spravedlnosti na návrh nejvyššího státního zástupce. Nejvyššího státního zástupce jmenuje a odvolává vláda na návrh ministra spravedlnosti. Ostatní vedoucí státních zastupitelství jmenuje a odvolává ministr spravedlnosti.

Jak již bylo uvedeno, státní zástupce v trestním řízení podává jménem státu obžalobu a v řízení stát zastupuje. Jeho roli lze zjednodušeně rozdělit na roli v přípravném řízení a roli v řízení soudním. V přípravném řízení je státnímu zástupci svěřen dozor nad zachováváním

zákonosti. O jeho oprávněních vůči policejnímu orgánu, který prověřuje skutečnosti nasvědčující spáchání trestného činu nebo vede vyšetřování, viz příslušnou pasáž bodu 6.3. Novela z roku 2001 zařadila do trestního řádu úpravu používání tzv. operativně pátracích prostředků - předstíraný převod, sledování osob a věcí, použití agenta. V této souvislosti byly státnímu zástupci svěřeny některé pravomoci v oblasti rozhodování o povolení jejich použití.

V bodě 6.3 již byla zmíněna výlučná pravomoc státního zástupce konat vyšetřování o trestných činech spáchaných policisty nebo příslušníky Bezpečnostní informační služby. Mezi jeho další oprávnění v rámci přípravného řízení patří rozhodování o prodloužení vazby a o ponechání obviněného ve vazbě, o propuštění z vazby na svobodu, o žádosti obviněného o propuštění z vazby na svobodu, a o některých dalších opatřeních.

Zásadní jsou pravomoci státního zástupce v souvislosti s ukončením přípravného řízení. Především je výlučně on oprávněn podat obžalobu (popř. návrh na potrestání po skončení zkráceného přípravného řízení), která je pro další řízení určující, neboť trestní stíhání před soudem se koná jen na podkladě obžaloby a soud rozhoduje pouze o skutku uvedeném v obžalobě.

Trestní stíhání může být v přípravném řízení ukončeno i jinak než podáním obžaloby (návrhu na potrestání). Všechna taková rozhodnutí může učinit státní zástupce. Jsou-li splněny taxativně vypočtené zákonné podmínky, může státní zástupce věc odložit, postoupit jinému příslušnému orgánu, může trestní stíhání zastavit, popř. přerušit. Tato rozhodnutí poté, co nabudou právní moci, jsou rovněž podrobena přezkoumání Nejvyšším státním zastupitelstvím. V souvislosti s tendencí k alternativním způsobům vyřízení trestních věcí ve vhodných případech je státní zástupce v přípravném řízení rovněž oprávněn za zákonem stanovených podmínek trestní stíhání podmíněně zastavit nebo rozhodnout o schválení narovnání a trestní stíhání zastavit. Dále může navrhnout uložení některého z ochranných opatření, a to buď v obžalobě, nebo i samostatně.

V řízení před soudem státní zástupce zastupuje veřejnou žalobu. O dalších oprávněních a úkonech v řízení před soudem viz bod 6.1. V případech stanovených zákonem může státní zástupce podávat stížnost proti rozhodnutím soudu, ať už se jedná o rozhodnutí procesní, nebo ve věci samé s výjimkou rozsudku. Dalším z oprávnění státního zástupce je možnost napadnout odvoláním rozsudek soudu, a to pro nesprávnost kteréhokoli výroku, ať už v neprospěch či ve prospěch obžalovaného. V řízení o odvolání je přítomnost státního zástupce při veřejném zasedání povinná.

Nejvyšší státní zástupce může napadnout pravomocné rozhodnutí soudu ve věci samé dovoláním, a to ve prospěch i v neprospěch obviněného. Účast státního zástupce činného u

Nejvyššího státního zastupitelství je v řízení o dovolání konaném u Nejvyššího soudu povinná. Státní zástupce činný u Nejvyššího státního zastupitelství se rovněž účastní řízení u Nejvyššího soudu o stížnosti pro porušení zákona, kterou podává ministr spravedlnosti. A konečně může státní zástupce podat návrh na povolení obnovy řízení, které pravomocně skončilo. Řízení o návrhu na povolení obnovy se také může, ale nemusí účastnit. V řízení o mimořádném opravném prostředku má státní zástupce právo k věci se vyjádřit, příp. podávat návrhy na provedení dokazování. Pokud mimořádný opravný prostředek sám podal, může jej vzít zpět.

Další oprávnění a povinnosti má státní zástupce ve fázi výkonu rozhodnutí, zejména tehdy, jedná-li se o rozhodnutí, která sám vydal. Významnou roli hraje také v oblasti právního styku s cizinou, a to při vyžádání obviněného z ciziny, v řízení o vydání osoby k trestnímu řízení do ciziny, v rámci převzetí trestní věci z ciziny či jejím odevzdání do ciziny, při dožádání cizozemských orgánů o poskytnutí právní pomoci, a v řízení o výkonu rozsudků cizozemských soudů.

6.5. Organizace soudnictví

Jak bylo uvedeno v pasáži o soudním systému, právní úprava této problematiky doznala v poslední době značných změn. 1. dubna 2002 nabyl účinnosti nový zákon č. 6/2002 Sb., o soudech a soudcích. Soustavu soudů nyní tvoří *Nejvyšší soud, vrchní soudy, krajské soudy a okresní soudy*. Od 1. ledna 2003 začal působit také *Nejvyšší správní soud*, který však nerozhoduje v trestních věcech. Soudy se skládají z předsedy soudu, místopředsedů soudu, předsedů senátů a dalších soudců. Soudci Nejvyššího soudu tvoří podle úseku své činnosti trestní kolegium, občanskoprávní kolegium a obchodní kolegium. Nejvyšší soud rozhoduje v trestních věcech v senátech složených z předsedy senátu a dvou soudců. Vrchní soud rozhoduje v senátech složených z předsedy senátu a dvou soudců. Rovněž krajský soud rozhoduje v senátech, které se skládají z předsedy senátu a dvou přísedících, jestliže rozhodují jako soudy prvního stupně, nebo z předsedy senátu a dvou soudců, rozhodují-li o opravném prostředku. Okresní soud rozhoduje v senátech nebo samosoudcem. Samosoudce koná řízení o trestných činech, na které zákon stanoví trest odnětí svobody, jehož horní hranice nepřevyšuje pět let. Senáty okresního soudu se skládají z předsedy senátu a dvou přísedících. Předsedou senátu u všech soudů může být pouze soudce.

Základem vnitřní organizace soudu jsou soudní oddělení vytvořená podle senátů nebo samosoudců. U Nejvyššího soudu, vrchních a krajských soudů se zřizují soudcovské rady,

kteří jsou poradním orgánem předsedy soudu. Soudcovská rada se zřizuje též u okresního soudu, k němuž je přiděleno více než deset soudců.

Soudci jsou jmenováni do funkce prezidentem republiky bez časového omezení. Přisedící jsou voleni zastupitelstvy územních samosprávných celků do funkce na dobu čtyř let.

Z uvedeného vyplývá, že české právo přiznává určitou roli v soudním rozhodování přisedícím. Narozdíl od anglosaského právního systému jejich účast na řízení nespočívá ve formě poroty (kterou české soudnictví nezná), ale působí při projednávání stanovených trestních věcí přímo v senátech jednotlivých soudů. V řízení se podílejí na provádění důkazů kladením otázek vyslychaným osobám. Při hlasování o rozsudku jsou si soudci a přisedící rovni, přičemž přisedící hlasují před soudci.

Trestní řízení koná v prvním stupni okresní soud. Krajský soud koná v prvním stupni řízení o trestných činech, pokud na ně zákon stanoví trest odnětí svobody, jehož dolní hranice činí nejméně pět let, nebo pokud za ně lze uložit výjimečný trest. Dále pak je v prvním stupni příslušný pro řízení o některých dalších v zákoně stanovených trestných činech. O opravném prostředku proti rozhodnutí soudu prvního stupně rozhoduje vždy soud nejbližší vyššího stupně.

Nejvyšší soud je příslušný rozhodovat o mimořádných opravných prostředcích (dovolání, stížnost pro porušení zákona) proti pravomocným rozhodnutím. V rámci řízení o dovolání přezkoumává Nejvyšší soud v rozsahu a z důvodů uvedených v dovolání zákonnost a odůvodněnost té části rozhodnutí, proti níž bylo dovolání podáno, jakož i řízení, které napadené části rozhodnutí předcházelo. Je-li podáno dovolání proti výroku o vině, přezkoumá soud vždy i výrok o trestu, stejně jako ostatní výroky mající podklad ve výroku o vině. Obdobným způsobem a ve stejném rozsahu přezkoumává Nejvyšší soud napadené rozhodnutí i v rámci řízení o stížnosti pro porušení zákona.

Soudní precedenty nejsou formálním pramenem českého trestního práva. Přesto již vydaná rozhodnutí, zejména rozhodnutí vyšších soudů, nejsou bez vlivu na rozhodovací praxi. Nejvyšší soud sleduje a vyhodnocuje pravomocná rozhodnutí soudů a na jejich základě v zájmu jednotného rozhodování soudů zaujímá stanoviska k rozhodovací činnosti soudů. Tato stanoviska společně s vybranými rozhodnutími vlastními i ostatních soudů vydává ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek. Uvedeným způsobem publikovaná rozhodnutí a stanoviska se pak stávají vodítkem při interpretaci a aplikaci právních předpisů.

Základní pravidla, podle kterých se určuje věcná příslušnost soudu v trestních věcech, byla popsána výše. Pokud se jedná o místní příslušnost, řízení koná soud, v jehož obvodu byl

trestný čin spáchán. Nelze-li místo činu zjistit nebo pokud byl spáchán v cizině, je příslušný soud, v jehož obvodu obviněný bydlí, pracuje nebo se zdržuje. Jestliže se tato místa nedají zjistit nebo jsou mimo území ČR, koná řízení soud, v jehož obvodu vyšel čin najevo. K provádění úkonů v přípravném řízení je příslušný okresní soud, v jehož obvodě je činný státní zástupce, který podal příslušný návrh. Zvláštní ustanovení existuje pro řízení ve věcech mládeže, kdy řízení koná soud pro mládež, v jehož obvodu mladistvý bydlí, a nemá-li stálé bydliště, soud, v jehož obvodu se zdržuje nebo pracuje. Pokud však nelze žádné takové místo zjistit nebo jsou-li mimo území České republiky, koná řízení soud pro mládež, v jehož obvodu bylo provinění spácháno a jestliže nelze zjistit ani toto místo, koná řízení soud pro mládež, v jehož obvodu čin vyšel najevo.

6.6. Advokacie a obhajoba

Právo na obhajobu je jedním ze základních prvků českého trestního práva zaručeným i na ústavní úrovni v Listině základních práv a svobod. Obviněný má právo, aby mu byl poskytnut čas a možnost k přípravě obhajoby a aby se mohl hájit sám nebo prostřednictvím obhájce. V každém období řízení musí být poučen o právech umožňujících mu plné uplatnění obhajoby a o tom, že si též může zvolit obhájce. Obhájcem v trestním řízení může být pouze advokát, který v řízení nepůsobí zároveň jako svědek, znalec nebo tlumočník.

Podezřelý a posléze obviněný má právo na právní pomoc advokáta po celou dobu trvání trestního řízení. Rozlišuje se obhájce zvolený, kterého si vybírá sám obviněný, popř. kterého mu zvolí některá z jeho zákonem vyjmenovaných blízkých osob, a obhájce ustanovený. Toho ustanovuje obviněnému soud tehdy, jsou-li dány důvody nutné obhajoby, obviněný obhájce nemá a nevyužije ve stanovené lhůtě svého práva si jej zvolit. Mezi případy nutné obhajoby, kdy obviněný musí mít obhájce, patří řízení o trestném činu, na který zákon stanoví trest odnětí svobody, jehož horní hranice převyšuje pět let, řízení proti mladistvému nebo uprchlému, případy, kdy je obviněný ve vazbě či výkonu trestu odnětí svobody, a některé další v zákoně uvedené případy.

Obhájce je oprávněn po celou dobu trestního řízení činit za obviněného návrhy, podávat za něho žádosti a opravné prostředky, či nahlížet do spisů. S obviněným, který je ve vazbě, může mluvit bez přítomnosti třetí osoby. Již od zahájení trestního stíhání je oprávněn být přítomen při vyšetřovacích úkonech, jejichž výsledek může být použit jako důkaz v řízení před soudem. Může vyslychaným klást otázky a vznášet námitky proti způsobu provádění úkonu. Po skončení vyšetřování je oprávněn prostudovat vyšetřovací spis a vznést návrhy na

doplnění dokazování. V řízení před soudem je oprávněn zúčastnit se všech úkonů, kterých se může zúčastnit obviněný, navrhnout důkazy a podílet se na jejich provádění.

V případě zadržení podezřelé osoby má tato právo zvolit si obhájce, hovořit s ním bez přítomnosti třetí osoby, radit se s ním již v průběhu zadržení a požadovat, aby byl obhájce přítomen jejímu úvodnímu výslechu. Obhájce se pak může zúčastnit také výslechu zadržené osoby před soudem za účelem rozhodnutí o případném vzetí do vazby. Jak již bylo uvedeno, je-li obviněný ve vazbě, obhájce mít musí.

Český právní řád umožňuje bezplatnou obhajobu. Osvědčí-li obviněný, že nemá dostatek prostředků, aby si hradil náklady obhajoby, rozhodne soud, že má nárok na obhajobu bezplatnou nebo za sníženou odměnu. V takovém případě náklady obhajoby zcela nebo zčásti hradí stát. Nerozlišuje se, v jakém stadiu řízení k rozhodování o přiznání nároku na bezplatnou obhajobu, popř. na obhajobu za sníženou odměnu, dochází. Obviněný však musí svou tíživou situaci prokázat. Jinak platí zásada, že stát nenese náklady obviněného na zvoleného obhájce, s výjimkou nákladů na nutnou obhajobu vzniklých v důsledku podání stížnosti pro porušení zákona.

Advokátem je osoba zapsaná v seznamu advokátů vedeném *Českou advokátní komorou*. Předpoklady k výkonu povolání advokáta jsou plná způsobilost k právním úkonům, vysokoškolské právnické vzdělání a bezúhonnost. Uchazeč o výkon povolání advokáta musí absolvovat alespoň tříletou praxi jako advokátní koncipient, musí složit advokátní zkoušku a advokátní slib. Místo praxe advokátního koncipienta a advokátní zkoušky lze v zákonem stanovených případech uznat jinou obdobnou zkoušku či praxi v jiném právnickém povolání.

6.7. Postavení oběti

Trestní řád nehovoří výslovně o „oběti“ trestného činu. Obsahuje definici *poškozeného*, kterým se rozumí subjekt, kterému bylo trestným činem ublíženo na zdraví, způsobena majetková, morální nebo jiná škoda. Poškozeným ve smyslu trestního řádu může být jak osoba fyzická, tak právnická. Nepovažuje se však za něj ten, kdo se sice cítí být trestným činem poškozen morálně či jinak, avšak újma není způsobena zaviněním pachatele nebo nevznikla v důsledku trestného činu. Termín „oběť trestného činu“ užívá zákon č. 209/1997 Sb., pojednávající o peněžité pomoci obětem trestné činnosti.

Posílení postavení poškozeného v rámci trestního řízení je jednou z prioritních tendencí českého trestního práva, čemuž odpovídají i některé změny právní úpravy. K významné změně, byť ne legislativní cestou, došlo na jaře roku 2001, kdy bylo nálezem

Ústavního soudu zrušeno ustanovení, podle něhož mohl soud v řízeních o trestných činech, náležejících do příslušnosti krajského soudu, podle povahy projednávané věci rozhodnout, že se poškozený k účasti na řízení nepřipouští. Toto ustanovení bylo předmětem četné kritiky a jak nález Ústavního soudu ukázal, bylo v rozporu s ústavními principy rovnosti účastníků před soudem a práva na spravedlivý proces. Další posílení práv poškozeného přinesla novela trestního řádu z roku 2001. Orgány činné v trestním řízení jsou povinny poškozeného o jeho právech poučit a poskytnout mu plnou možnost k jejich uplatnění.

V současnosti má každý poškozený bez ohledu na povahu věci právo již v přípravném řízení činit návrhy na doplnění dokazování, nahlížet do spisů, účastnit se hlavního líčení a veřejného zasedání o odvolání, a před skončením řízení se k věci vyjádřit. Byla-li mu trestným činem způsobena majetková škoda, je též oprávněn navrhnout, aby soud v odsuzujícím rozsudku uložil obžalovanému povinnost tuto škodu nahradit. V řízení před soudem mají poškozený a jeho zmocněnec (viz dále) právo se souhlasem soudu klást otázky vyslychaným osobám a na konci jednání pronést závěrečnou řeč.

Rozsáhlá oprávnění má poškozený v oblasti podávání opravných prostředků. Je oprávněn podat stížnost proti rozhodnutí o odložení nebo postoupení věci, proti rozhodnutí o zastavení trestního stíhání, proti rozhodnutí o schválení narovnání či proti rozhodnutí o podmíněném zastavení trestního stíhání. Rozsudek soudu může poškozený, který uplatnil nárok na náhradu škody, napadnout odvoláním pro nesprávnost nebo absenci výroku o náhradě škody. Pokud je poškozený osobou, která orgánům činným v trestním řízení spáchání trestného činu oznámila, a pokud o to požádá, musí být do jednoho měsíce vyrozuměn o učiněných opatřeních.

V rozsudku, jímž soud odsuzuje pachatele za trestný čin, kterým jinému způsobil majetkovou škodu, mu zpravidla uloží povinnost k náhradě této škody, pokud poškozený svůj nárok včas a řádně uplatnil. Pokud výsledky dokazování nepostačují k uložení povinnosti k náhradě takové škody nebo její části, popř. pokud soud obžalovaného obžaloby zproští, odkáže v rozsudku poškozeného s celým nárokem nebo jeho částí na řízení ve věcech občanskoprávních.

Významnou roli má poškozený též ve vztahu k možnosti stíhat určité pachatele určitých trestných činů. Trestní řád vymezuje okruh trestných činů, jejichž pachatele, pokud jsou k poškozenému v určitém specifickém poměru, lze stíhat pouze se souhlasem poškozeného. Výjimkou jsou případy, kdy byla takovým činem způsobena smrt, poškozený není schopen souhlas dát pro určitou duševní indispozici, poškozený je osobou mladší 15 let, nebo je z okolností zřejmé, že souhlas nebyl dán či byl vzat zpět v tísní vyvolané výhrůžkami,

nátlakem, závislostí či podřízeností. Souhlas s trestním stíháním může vzít poškozený zpět, výslovně odepřený souhlas však nemůže znovu udělit.

K zajištění práva poškozeného na řádné projednání věci slouží vedle zmíněných opravných prostředků proti rozhodnutím, kterými je řízení různým způsobem ukončeno bez přiznání uplatněného nároku, také možnost žádat, aby byly odstraněny průtahy v řízení nebo závady v postupu policejního orgánu nebo státního zástupce. Žádost je nutno neodkladně vyřídit a poškozeného o výsledku vyrozumět.

Využití oprávnění, která mu v souvislosti s jeho postavením v řízení trestní řád poskytuje, je právem poškozeného, nikoliv jeho povinností. Může se jich tedy výslovným prohlášením sděleným orgánu činnému v trestním řízení vzdát.

Poškozený se po dobu řízení může dát zastupovat zmocněncem. Ten je oprávněn činit za něj návrhy, podávat žádosti a opravné prostředky, jakož i účastnit se všech úkonů, kterých se může účastnit poškozený. Prokáže-li poškozený, který uplatnil nárok na náhradu škody, že nemá dostatek prostředků, aby si hradil náklady vzniklé s přibráním zmocněnce, rozhodne soud, že má nárok na právní pomoc poskytovanou zmocněncem bezplatně nebo za sníženou odměnu a ustanoví zmocněncem advokáta. Náklady vzniklé s přibráním takového zmocněnce hradí stát. Jinak platí, že pokud byl poškozenému přiznán alespoň zčásti nárok na náhradu škody, je odsouzený povinen nahradit mu rovněž náklady, které při uplatňování nároku vynaložil, včetně nákladů na zmocněnce. Je-li počet poškozených mimořádně vysoký a jednotlivým výkonem jejich práv by mohl být ohrožen rychlý průběh řízení, uplatňují svá práva v řízení prostřednictvím společného zmocněnce, kterého si zvolí, a pokud se nedohodnou, kterého jim určí soud.

V souvislosti se zaváděním prvků probace a mediace do trestního řízení se role poškozeného dále prohlubuje. Projevuje se to buď možností přímé účasti poškozeného při mimosoudním projednávání věci s pachatelem (institut podmíněného zastavení trestního stíhání či narovnání), nebo skutečností, že v rámci povinností, ukládaných obviněnému při použití alternativních prostředků jako je podmíněné odsouzení, podmíněné upuštění od potrestání s dohledem, či podmíněné propuštění, soud může obviněnému uložit též povinnost k náhradě škody způsobené trestným činem.

Pokud se jedná o možnost obviněného domáhat se náhrady škody cestou soukromoprávní žaloby, v zásadě platí, že řízení o náhradě škody je v trestním procesu řízením adhezním a pokud trestní soud z jakéhokoliv důvodu nárok nepřizná, nezbavuje to poškozeného práva uplatnit jej u soudu civilního. Poškozený také nemusí svůj nárok na náhradu škody v trestním řízení uplatnit vůbec a může využít pouze soukromoprávních

prostředků. Trestní řád však výslovně stanoví, že nárok na náhradu škody nelze v trestním řízení uplatnit, pokud již o něm bylo rozhodnuto v jiném druhu řízení. Vzhledem ke skutečnosti, že v rámci trestního řízení lze přiznat pouze nárok na náhradu majetkové škody, může se poškozený domáhat náhrady jiné újmy (na důstojnosti, na cti atp.) pouze mimo trestní řízení, byť by se domáhal náhrady ve formě finančního zadostiučinění.

Vymáhání splnění povinnosti k náhradě škody způsobené trestným činem, ať již přiznané v rámci trestního řízení či mimo něj, je záležitostí poškozeného, který může využít k tomu určených prostředků soukromého práva. Trestní řád však zná institut zajištění nároku poškozeného, který mu má uspokojení jeho nároku usnadnit. Je-li důvodná obava, že uspokojení nároku poškozeného na náhradu škody způsobené trestným činem bude mařeno nebo ztěžováno, lze nárok až do pravděpodobné výše škody zákonem stanoveným způsobem zajistit na majetku obviněného. Rozhoduje o tom soud a v přípravném řízení státní zástupce. Pravomocně přiznaný nárok pak lze uspokojit právě z takto zajištěného majetku.

Zákonem č. 209/1997 Sb. byl do českého právního řádu zařazen institut peněžité pomoci státu obětem trestné činnosti. Za oběť tento zákon pokládá fyzickou osobu, které v důsledku trestné činnosti vznikla škoda na zdraví, přičemž se za oběť považuje i osoba pozůstalá po oběti zemřelé v důsledku trestného činu, jestliže této osobě zemřelý výživu poskytoval nebo byl povinen poskytovat (blíže k zákonu viz bod 10.4).

V současné době probíhají přípravné práce na návrhu zákona o obětech trestné činnosti, který by měl posílit postavení obětí kriminality.

V souvislosti s problematikou pomoci obětem trestné činnosti nelze opomenout ani aktivní působení řady nevládních organizací.

7. Trestání a systém trestů

7.1. Prostředkem k dosažení účelu trestního zákoníku jsou pohružka tresty, ukládání a výkon trestů a ochranná opatření⁹. Podle čl. 39 Listiny lze tresty ukládat jen na základě zákona (*nulla poena sine lege* - zásada zákonnosti), za trestné činy lze uložit tresty taxativně vypočtené v § 52 trestního zákoníku, což jsou:

⁹ srov. Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné. Obecná část. 6. vydání, Wolters Kluwer ČR, a. s., 2010, s. 46

- trest odnětí svobody,
- domácí vězení,
- obecně prospěšné práce,
- propadnutí majetku,
- peněžitý trest,
- propadnutí věci nebo jiné majetkové hodnoty,
- zákaz činnosti,
- zákaz pobytu,
- zákaz vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce,
- ztrátu čestných titulů nebo vyznamenání,
- ztrátu vojenské hodnosti,
- vyhoštění.

Kromě nich je možno uložit ještě výjimečný trest zvlášť upravený v § 54 TrZ. Tímto trestem se rozumí jednak trest odnětí svobody nad dvacet až do třiceti let, jednak trest odnětí svobody na doživotí. Lze jej uložit jen za zvlášť závažný zločin, u něhož to trestní zákoník dovoluje.

Ochranná opatření jsou samostatnou trestně právní sankcí, které je možno uložit nejen trestně odpovědným osobám, ale také osobám, které nejsou trestně odpovědné (buď pro nepřičetnost nebo nedostatek věku). Jsou ukládána trestním soudem nebo též soudem pro mládež a mohou být uložena samostatně nebo vedle trestu. Platí pro ně obdobně zásada vyjádřená v čl. 39 Listiny, mezi zákonné podmínky patří spáchání trestného činu, popř. činu, který by nehledě k osobě pachatele jinak trestným činem byl. Ochranná opatření usilují o ochranu společnosti výhradně prostředky speciální prevence. Proto u nich vystupuje do popředí jejich složka terapeutická, výchovná či zabezpečovací.¹⁰ Ochrannými opatřeními jsou tedy ochranné léčení, zabezpečovací detence, zabránění věci nebo jiné majetkové hodnoty a ochranná výchova. Ochrannou výchovu lze uložit jen mladistvému. Ochranné léčení nelze uložit vedle zabezpečovací detence.

7.2. U mladistvých se zvláště výrazně uplatňuje zásada podpůrné role trestní represe. Pro trestné činy mladistvých se používá termínu *provinění*. Za provinění lze uložit některé

¹⁰ blíže viz Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné. Obecná část. 6. vydání, Wolters Kluwer ČR, a. s., 2010, s. 48

z *opatření* dle zákona 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže¹¹ (ZSVM). Opatření ukládané dle tohoto zákona musí přihlížet k osobnosti toho, komu je ukládáno, včetně jeho věku a rozumové a mravní vyspělosti, zdravotnímu stavu, jakož i jeho osobním, rodinným a sociálním poměrům, a musí být přiměřené povaze a závažnosti spáchaného činu. Účelem opatření vůči mladistvému je především vytvoření podmínek pro sociální a duševní rozvoj mladistvého se zřetelem k jím dosaženému stupni rozumového a mravního vývoje, osobním vlastnostem, k rodinné výchově a k prostředí mladistvého, z něhož pochází, i jeho ochrana před škodlivými vlivy a předcházení dalšímu páčání provinění. Vystupuje tak do popředí především výchovná funkce opatření.

Mladistvému lze uložit pouze *výchovná, ochranná* nebo *trestní* opatření. Výchovná opatření mohou být uložena mladistvému při upuštění od trestního opatření nebo podmíněném upuštění od trestního opatření. Pokud to dovoluje jejich povaha, je možné použít výchovného opatření vůči mladistvému i vedle uloženého ochranného nebo trestního opatření nebo v souvislosti se zvláštními způsoby řízení. Výchovná opatření lze uložit nejdéle na dobu současně stanovené zkušební doby u podmíněného odsouzení nebo podmíněného odložení peněžitého opatření. Jsou-li ukládána samostatně nebo vedle jiného ochranného nebo trestního opatření, lze je uložit nejdéle na dobu tří let. Výchovnými opatřeními jsou *dohled probačního úředníka, probační program, výchovné povinnosti, výchovná omezení a napomenutí s výstrahou*.

Ochrannými opatřeními jsou *ochranné léčení, zabezpečovací detence, zabránění věci nebo jiné majetkové hodnoty a ochranná výchova*. Účelem těchto opatření je kladně ovlivnit duševní, mravní a sociální vývoj mladistvého a chránit společnost před páčáním provinění mladistvými. Ochranná výchova potrvá, dokud to vyžaduje její účel, nejdéle však do dovršení osmnáctého roku věku mladistvého. Pokud to však vyžaduje zájem mladistvého, může soud pro mládež ochrannou výchovu prodloužit až do dovršení jeho devatenáctého roku.

Dle § 24 odst. 1 ZSVM jsou trestními opatřeními, která může soud pro mládež za spáchané provinění uložit mladistvému:

- obecně prospěšné práce,
- peněžité opatření,
- peněžité opatření s podmíněným odkladem výkonu,
- propadnutí věci nebo jiné majetkové hodnoty,
- zákaz činnosti,

¹¹ přijetím tohoto zákona se poprvé dostalo jednoznačné podpory restorativní justici a preferenci před justicí odplatnou.

- vyhoštění,
- domácí vězení,
- zákaz vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce,
- odnětí svobody podmíněně odložené na zkušební dobu (podmíněně odsouzení),
- odnětí svobody podmíněně odložené na zkušební dobu s dohledem,
- odnětí svobody nepodmíněně.

Trestní opatření uložené dle zákona o soudnictví ve věcech mládeže v návaznosti na trestní zákoník musí vzhledem k okolnostem případu a osobě i poměrům mladistvého napomáhat k vytváření vhodných podmínek pro další vývoj mladistvého. Výkonem těchto trestních opatření nesmí být ponížena lidská důstojnost. Trestní sazby odnětí svobody stanovené v trestním zákoníku se u mladistvých snižují na polovinu, přičemž však horní hranice trestní sazby nesmí převyšovat pět let a dolní hranice jeden rok. Nepodmíněně odnětí svobody může být mladistvému uložen jen tehdy, jestliže by s ohledem na okolnosti případu, osobu mladistvého nebo předchozí použitá opatření uložení jiného trestního opatření zjevně nepostačovalo k dosažení účelu zákona o soudnictvích ve věcech mládeže. Spáchal-li mladistvý provinění, za které trestní zákoník dovoluje uložení výjimečného trestu, a povaha a závažnost provinění je vzhledem k zvlášť zavrženíhodnému způsobu provedení činu nebo k zvlášť zavrženíhodné pohnutce nebo k zvlášť těžkému a těžko napravitelnému následku mimořádně vysoká, může soud pro mládež uložit mladistvému odnětí svobody na pět až deset let, má-li za to, že by odnětí svobody ve výše naznačeném rozmezí k dosažení účelu trestního opatření nepostačovalo.

7.3. Trestní zákoník poskytuje ochranu specifickým vnitřním vztahům v ozbrojených složkách především v ustanoveních o trestných činech vojenských v hlavě XII zvláštní části. Podle nich jsou postihovány jen nejzávažnější případy narušení těchto vztahů, protože méně závažné činy nedosahující potřebného stupně nebezpečnosti pro společnost, jsou řešeny v rámci kázeňské pravomoci nadřízených funkcionářů. Pachatelem (a spolupachatelem) trestného činu vojenského může být jen voják, tedy speciální subjekt. Pojem voják definuje trestní zákoník v § 114 odst. 4. Uvedené osoby musí mít toto postavení v době spáchání činu.

7.4. Trest smrti byl zrušen zákonem č. 175/1990 Sb. a nahrazen trestem odnětí svobody na doživotí. Nepřípustnost trestu smrti je výslovně stanovena v čl. 6 odst. 3 Listiny, Česká republika je vázána i Evropskou úmluvou o ochraně lidských práv a svobod, včetně jejího dodatkového protokolu číslo 6. Zrušení trestu smrti je v souladu s řadou rezolucí OSN přijatých k této problematice a s významnými mezinárodními dokumenty k ochraně základních lidských práv. Zrušením tohoto trestu náš stát vyjádřil jednoznačně nedotknutelnost jednoho ze základních lidských práv, práva na život. Z různých průzkumů veřejného mínění však vyplývá, že většina respondentů je pro obnovení trestu smrti za nejzávažnější trestné činy (vraždy). Trest smrti byl v našem právním řádu od roku 1961 oficiálně považován za opatření výjimečné a dočasné. Jeho uložení trestní zákon připouštěl za podobných podmínek, za nichž bylo možno uložit trest odnětí svobody na doživotí. Okruh trestných činů byl však neúměrně široký, zahrnoval celkem 33 trestných činů, z nichž převážnou většinu tvořily trestné činy vojenské, trestné činy proti lidskosti a proti republice. V padesátých letech byl trest smrti použit v politicky motivovaných procesech především k likvidaci politických protivníků. Za účinnosti trestního zákona č. 140/1961 Sb., tj. v období 29 let před zrušením trestu smrti, byl tento trest ukládán prakticky výlučně za trestný čin vraždy, a to v případech vícenásobných nebo mimořádně brutálních vražd.

Trest odnětí svobody představuje univerzální druh trestu, protože je možné ho uložit za každý trestný čin a kterémukoli pachateli. Tento trest je tedy buď jedinou, nebo alespoň jednou z alternativně stanovených sankcí u všech trestných činů. Stanoví-li trestní zákoník za některý trestný čin několik trestů, lze uložit i více těchto trestů vedle sebe. Vedle trestu odnětí svobody však nelze uložit trest obecně prospěšných prací či domácí vězení. Trest odnětí svobody je zároveň nejpřísnějším druhem trestu, proto přichází jeho uložení v úvahu jen tehdy, jestliže k dosažení účelu trestu nestačí některý z trestů, které se vykonávají na svobodě. Za trestné činy, u nichž horní hranice trestní sazby odnětí svobody nepřevyšuje tři léta, lze uložit nepodmíněný trest odnětí svobody jen za podmínky, že by vzhledem k osobě pachatele uložení jiného trestu zjevně nevedlo k tomu, aby pachatel vedl řádný život. Podstatou výkonu trestu odnětí svobody je dočasné omezení svobody volného pohybu a pobytu pachatele nuceným pobytem ve věznicích a s tím spojené omezení dalších občanských práv a svobod. Výkon tohoto trestu je upraven zvláštním zákonem č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody.

Trvání trestu odnětí svobody je stanoveno jednak obecně pomocí horní hranice – trest odnětí svobody se ukládá nejvýše na dvacet, jestliže nejde o mimořádné zvýšení trestu odnětí svobody, ukládání trestu odnětí svobody pachateli trestného činu spáchaného ve prospěch

organizované zločinecké skupiny nebo o výjimečný trest (§ 55 odst. 1 TrZ) - a jednak v jednotlivých trestních sazbách. Soud vyměří trest zpravidla v rámci příslušné sazby.¹² Dolní hranice není v českém trestním zákoně obecně stanovena.

Trest odnětí svobody má v trestním zákoníku čtyři formy:

- nepodmíněný trest odnětí svobody,
- podmíněné odsouzení k trestu odnětí svobody,
- podmíněné odsouzení k trestu odnětí svobody s dohledem
- výjimečný trest

Výjimečným trestem se rozumí jednak trest odnětí svobody nad dvacet až do třiceti let, jednak trest odnětí svobody na doživotí. Výjimečný trest může být uložen jen za zvlášť závažný zločin, u něhož to trestní zákoník dovoluje. Uloží-li soud trest odnětí svobody na doživotí, může zároveň rozhodnout, že doba výkonu trestu ve věznici se zvýšenou ostrahou se pro účely podmíněného propuštění do doby výkonu trestu nezapočítává. Trest odnětí svobody nad dvacet až do třiceti let může soud uložit pouze tehdy, jestliže závažnost zvlášť závažného zločinu je velmi vysoká nebo možnost nápravy pachatele je obzvláště ztížena.

Trest odnětí svobody na doživotí může soud uložit pouze pachateli, který spáchal zvlášť závažný zločin vraždy podle § 140 odst. 3, nebo který při spáchání zvlášť závažného zločinu obecného ohrožení podle § 272 odst. 3, vlastizrady (§ 309), teroristického útoku podle § 311 odst. 3, teroru (§ 312), genocidia (§ 400), útoku proti lidskosti (§ 401), použití zakázaného bojového prostředku a nedovoleného vedení boje podle § 411 odst. 3, válečné krutosti podle § 412 odst. 3, perzekuce obyvatelstva podle § 413 odst. 3 nebo zneužití mezinárodně uznávaných a státních znaků podle § 415 odst. 3 zavinil úmyslně smrt jiného člověka, a to za podmínek, že

a) takový zvlášť závažný zločin je mimořádně závažný vzhledem k zvlášť zavrženíhodnému způsobu provedení činu nebo k zvlášť zavrženíhodné pohnutce nebo k zvlášť těžkému a těžko napravitelnému následku a

b) uložení takového trestu vyžaduje účinná ochrana společnosti nebo není naděje, že by pachatele bylo možno napravit trestem odnětí svobody nad dvacet až do třiceti let.

Trest domácího vězení představuje novou alternativu krátkodobého nepodmíněného trestu odnětí svobody. Soud jej může uložit pachateli přečinu až na dvě léta, jestliže

¹² blíže viz Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné. Obecná část. 6. vydání, Wolters Kluwer ČR, a. s., 2010, s. 409 a n.

a) vzhledem k povaze a závažnosti spáchaného přečinu a osobě a poměrům pachatele, lze mít důvodně za to, že postačí uložení tohoto trestu, a to popřípadě i vedle jiného trestu, a

b) pachatel dá písemný slib, že se ve stanovené době bude zdržovat v obydlí na určené adrese a při výkonu kontroly poskytne veškerou potřebnou součinnost.

Trest domácího vězení lze uložit jak samostatně, tak také vedle jiného trestu. Tento trest však nelze kumulovat s trestem odnětí svobody a s trestem obecně prospěšných prací.¹³ Nestanoví-li soud v rozsudku jinak, trest domácího vězení spočívá v povinnosti odsouzeného zdržovat se v určeném obydlí ve dnech pracovního klidu a pracovního volna po celý den a v ostatních dnech v době od 20.00 hodin do 05.00 hodin, nebrání-li mu v tom důležité důvody, zejména výkon zaměstnání nebo povolání nebo poskytnutí zdravotní péče ve zdravotnickém zařízení v důsledku jeho onemocnění; zdravotnické zařízení je povinno na vyžádání orgánu činného v trestním řízení mu tuto skutečnost sdělit. Soud může odsouzenému povolit navštěvování pravidelných bohoslužeb nebo náboženských shromáždění i ve dnech pracovního klidu a pracovního volna. Soud též může uložit pachateli na dobu výkonu tohoto trestu přiměřená omezení nebo přiměřené povinnosti směřující k tomu, aby vedl řádný život; zpravidla mu též uloží, aby podle svých sil nahradil škodu, kterou trestným činem způsobil. Demonstrativní výčet přiměřených omezení a povinností je uveden v § 48 odst. 4 TrZ (viz dále).

Pro případ zmaření výkonu trestu domácího vězení, stanoví soud náhradní trest odnětí svobody až na jeden rok. Soud tak činí současně s uložení tohoto trestu. Zmařením trestu domácího vězení se rozumí nedodržení jeho zákonem stanovených podmínek; v takovém případě soud rozhodne o výkonu celého náhradního trestu odnětí svobody a zároveň stanoví i způsob jeho výkonu.

Trest obecně prospěšných prací lze jako samostatný trest uložit za přečin, jestliže vzhledem k povaze a závažnosti spáchaného přečinu a osobě a poměrům pachatele uložení jiného trestu není třeba. Tento trest spočívá v povinnosti odsouzeného provést ve stanoveném rozsahu práce k obecně prospěšným účelům spočívající v údržbě veřejných prostranství, úklidu a údržbě veřejných budov a komunikací nebo jiných činnostech ve prospěch obcí, nebo ve prospěch státních nebo jiných obecně prospěšných institucí, které se zabývají vzděláním a vědou, kulturou, školstvím, ochranou zdraví, požární ochranou, ochranou životního prostředí, podporou a ochranou mládeže, ochranou zvířat, humanitární, sociální, charitativní,

¹³ srov. Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné. Obecná část. 6. vydání, Wolters Kluwer ČR, a. s., 2010, s. 392.

náboženskou, tělovýchovnou a sportovní činností. Práce nesmí sloužit výdělečným účelům odsouzeného. Soud může uložit tento trest ve výměře 50 až 300 hodin. Soud též může uložit pachateli na dobu trestu i přiměřená omezení a přiměřené povinnosti uvedené v § 48 odst. 4 TrZ směřující k tomu, aby vedl řádný život; zpravidla mu též uloží, aby podle svých sil nahradil škodu, kterou přečinem způsobil. Při ukládání tohoto trestu přihlídnou soud ke stanovisku pachatele, k jeho zdravotnímu stavu a k možnosti uložení tohoto trestu. Obecně prospěšné práce je odsouzený povinen vykonat osobně a bezplatně ve svém volném čase nejpozději do jednoho roku ode dne, kdy soud nařídil výkon tohoto trestu. Jestliže pachatel v době od odsouzení do skončení výkonu trestu obecně prospěšných prací nevede řádný život, vyhýbá se nástupu výkonu trestu, bez závažného důvodu poruší sjednané podmínky výkonu trestu obecně prospěšných prací, jinak maří výkon tohoto trestu nebo zaviněně nevykonává ve stanovené době uložený trest, může soud přeměnit, a to i během doby stanovené pro jeho výkon, trest obecně prospěšných prací nebo jeho zbytek v trest odnětí svobody a rozhodnout zároveň o způsobu jeho výkonu. V takovém případě se každá i jen započatá hodina nevykonaného trestu obecně prospěšných prací počítá za jeden den odnětí svobody.

Peněžitý trest může soud uložit, jestliže pachatel pro sebe nebo pro jiného úmyslným trestným činem získal nebo se snažil získat majetkový prospěch. Tento trest může být dále uložen v případě, že

- a) trestní zákon uložení tohoto trestu za spáchaný trestný čin dovoluje, nebo
- b) ho ukládá za přečin a vzhledem k povaze a závažnosti spáchaného přečinu a osobě a poměrům pachatele nepodmíněný trest odnětí svobody současně neukládá.

Peněžitý trest se ukládá v denních sazbách a činí nejméně 20 a nejvíce 730 celých denních sazeb, přičemž denní sazba činí nejméně 100 Kč a nejvíce 50 000 Kč. Soud určuje počet denních sazeb s přihlédnutím k povaze a závažnosti spáchaného trestného činu. Výši jedné denní sazby peněžitého trestu stanoví soud se zřetelem k osobním a majetkovým poměrům pachatele. Pokud nelze od pachatele podle jeho osobních a majetkových poměrů očekávat, že peněžitý trest ihned zaplatí, může stanovit, že peněžitý trest bude zaplacen v přiměřených měsíčních splátkách. Peněžitý trest soud neuloží, je-li zřejmé, že by byl nedobytný. Zaplacené částky peněžitého trestu připadají státu. Ukládá-li soud peněžitý trest, stanoví pro případ, že by ve stanovené lhůtě nebyl vykonán, náhradní trest odnětí svobody až na čtyři léta. Náhradní trest nesmí však ani spolu s uloženým trestem odnětí svobody přesahovat horní hranici trestní sazby.

7.5. Upuštění od potrestání

Od potrestání může soud upustit v případě, že se jedná přečin, jehož spáchání pachatel lituje a projevuje účinnou snahu po nápravě, jestliže vzhledem k povaze a závažnosti spáchaného přečinu a k dosavadnímu životu pachatele lze důvodně očekávat, že již pouhé projednání věci postačí k jeho nápravě i k ochraně společnosti. Soud může upustit od potrestání také tehdy, jestliže pachatel přípravy nebo pokusu trestného činu nerozpoznal, že příprava nebo pokus vzhledem k povaze nebo druhu předmětu útoku, na němž měl být čin spáchán, anebo vzhledem k povaze nebo druhu prostředku, jímž měl být čin spáchán, nemohl vést k dokonání. Pokud soud upustil od potrestání, hledí se na pachatele, jako by nebyl odsouzen.

Považuje-li soud za potřebné po stanovenou dobu sledovat chování pachatele, může za stejných podmínek upustit podmíněně od potrestání a stanovit nad pachatelem dohled. Při podmíněném upuštění od potrestání stanoví soud zkušební dobu až na jeden rok a zároveň uloží pachateli dohled. Vyslovení dohledu nad pachatelem znamená, že tento bude vykonáván po celou zkušební dobu. Pachateli, od jehož potrestání bylo podmíněně upuštěno, může soud uložit přiměřená omezení a přiměřené povinnosti směřující k tomu, aby vedl řádný život; zpravidla mu též uloží, aby podle svých sil nahradil škodu, kterou trestným činem způsobil. Těmito přiměřenými omezeními či povinnostmi mohou být dle ustanovení § 48 odst. 4 TrZ zejména povinnosti:

- podrobit se výcviku pro získání vhodné pracovní kvalifikace,
- podrobit se vhodnému programu sociálního výcviku a převýchovy,
- podrobit se léčení závislosti na návykových látkách (nejde o ochranné léčení dle TrZ)
- podrobit se vhodným programům psychologického poradenství,
- zdržet se návštěv nevhodného prostředí, sportovních, kulturních a jiných společenských akcí a styku s určitými osobami,
- zdržet se neoprávněných zásahů do práv nebo právem chráněných zájmů jiných osob,
- zdržet se hazardních her, hraní na hracích přístrojích a sázek,
- zdržet se požívání alkoholických nápojů nebo jiných návykových látek,
- uhradit dlužné výživné nebo jinou dlužnou částku,
- veřejně se osobně omluvit poškozenému, nebo

- poskytnout poškozenému přiměřené zadostiučinění.

Jestliže pachatel, od jehož potrestání bylo podmíněně upuštěno, vedl ve zkušební době řádný život a vyhověl uloženým podmínkám, vysloví soud, že se osvědčil a na pachatele se poté hledí, jako by nebyl odsouzen. V opačném případě soud rozhodne o uložení trestu, a to popřípadě již během zkušební doby. Neučinil-li soud do jednoho roku od uplynutí zkušební doby rozhodnutí o tom, že se pachatel osvědčil, aniž na tom měl pachatel vinu, má se za to, že se osvědčil.

Soud může upustit od potrestání i tehdy, jestliže pachatel spáchal trestný čin ve stavu zmenšené přičetnosti nebo ve stavu vyvolaném duševní poruchou, a soud má za to, že ochranné léčení, které zároveň ukládá, zajistí nápravu pachatele a ochranu společnosti lépe než trest. Pokud si však pachatel stav zmenšené přičetnosti nebo duševní poruchu přivodil, byť i z nedbalosti, vlivem návykové látky, nelze tohoto institutu použít.

Soud může též upustit od potrestání výše zmíněného pachatele za současného uložení zabezpečovací detence i tehdy, pokud sice nelze očekávat, že by uložené ochranné léčení s přihlédnutím k povaze duševní poruchy a možnostem působení na pachatele vedlo k dostatečné ochraně společnosti, ale soud má za to, že zabezpečovací detence zajistí ochranu společnosti lépe než trest. Trvání zabezpečovací detence není zákonem omezeno, tj. trvá, dokud to ochrana společnosti vyžaduje. Soud je však povinen nejméně jednou za 12 měsíců (u mladistvích jednou za 6 měsíců) přezkoumat, zda trvají důvody pro trvání tohoto opatření.

7.6. V právním řádu České republiky se postupně prosazuje obecný trend, projevující se v mezinárodních dokumentech z oblasti trestního práva a trestání, který spočívá v hledání účinnějších prostředků ke kontrole a omezování kriminality. Na druhé straně však značný nárůst kriminality po roce 1989, její brutalizace a s tím spojený strach veřejnosti způsobuje, že nejen veřejnost, ale i část systému trestní justice je naladěna spíše represivně.

Základní funkcí trestního práva je ochrana společnosti před kriminalitou. Trest tedy lze chápat jako prostředek sebeobrany společnosti před trestnými činy.¹⁴ V poněkud praktičtější rovině lze chápat účel trestu z následujících hledisek¹⁵:

¹⁴ srov. Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné. Obecná část. 6. vydání, Wolters Kluwer ČR, a. s., 2010, s. 39

¹⁵ srov. Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I. Komentář. 1. vydání. C. H. Beck, 2009, s. 413 a n.

- *odplatný (retributivní) prvek trestu* - pachatel musí nést za svůj čin přiměřenou odplatu
- *speciálně preventivní účel trestu* – trestem má být dosaženo sociální reintegrace pachatele; tj. trest by měl usilovat o nápravu pachatele a o jeho znovuzачlenění do společnosti, v níž by měl v budoucnu žít jako její plnohodnotný člen
- *zabraňující, resp. zneškodňující funkce trestu* – trest má pachateli znemožnit či alespoň znesnadnit páčání dalších trestných činů
- *nápravný účinek trestu* – k dosažení spolehlivějšího účinku trestu je využíváno širšího nápravného a socializačního usměrnění pachatele
- *generálně preventivní účinek trestu* – potenciální pachatele má odvrátit od páčání trestných činů
- *restituční a satisfakční funkce trestu* – při ukládání trestu je třeba se orientovat i na ochranu zájmů osob poškozovaných trestným činem; tj. trest by měl pachatele vést k tomu, aby usiloval o náhradu škody (případně též další formy přiměřeného zadostiučinění) osobám poškozovým trestným činem

Při stanovení druhu trestu a jeho výměry soud přihlédne k povaze a závažnosti spáchaného trestného činu, k osobním, rodinným, majetkovým a jiným poměrům pachatele a k jeho dosavadnímu způsobu života a k možnosti jeho nápravy. Důležitým prostředkem soudní individualizace trestu jsou též polehčující a přitěžující okolnosti, příkladmo vyjmenované v trestním zákoníku (§ 41 a § 42).

8. Podmíněné odsouzení k trestu odnětí svobody, probace

8.1. - 8.6. Nejčastějším a významným prostředkem výchovného působení na pachatele a důležitou alternativou zejména krátkodobých trestů odnětí svobody je podmíněné odsouzení. Podstata spočívá v tom, že soud vynese odsuzující rozsudek a uloží trest odnětí svobody, ale jeho výkon odloží (přesněji řečeno výkon trestu odnětí svobody promine) pod podmínkou, že se odsouzený bude ve stanovené zkušební době řádně chovat a vyhoví

uloženým podmínkám. Podmíněný odklad výkonu trestu odnětí svobody bývá často doprovázen dohledem nad odsouzeným, popřípadě uložením některých povinností a omezení. Právní povaha podmíněného odsouzení v České republice je v teorii i praxi dosud sporná. Stále častěji se však prosazuje názor, že se jedná o zvláštní druh trestu. Trestní zákoník považuje podmíněné odsouzení za formu trestu odnětí svobody (viz § 52 odst. 2 písm. b)).¹⁶

V trestním zákoníku je tzv. prosté podmíněné odsouzení upraveno takto: Soud může podmíněně odložit výkon trestu odnětí svobody nepřevyšujícího tři léta, jestliže vzhledem k osobě a poměrům pachatele, zejména s přihlédnutím k jeho dosavadnímu životu a prostředí, ve kterém žije a pracuje, a k okolnostem případu má důvodně za to, že k působení na pachatele, aby vedl řádný život, není třeba jeho výkonu. Při podmíněném odsouzení stanoví soud zkušební dobu na jeden rok až pět let.

Podmíněně odsouzenému může též soud uložit přiměřená omezení a přiměřené povinnosti uvedené v trestním zákoníku (demonstrativní výčet uveden v § 48 odst. 4 TrZ; viz část 7.5) směřující k tomu, aby vedl řádný život; zpravidla mu též uloží, aby podle svých sil nahradil škodu, kterou trestným činem způsobil.

Jestliže podmíněně odsouzený vedl ve zkušební době řádný život a vyhověl uloženým podmínkám, vysloví soud, že se osvědčil; jinak rozhodne, a to popřípadě již během zkušební doby, že se trest vykoná. Výjimečně může soud vzhledem k okolnostem případu a osobě odsouzeného ponechat podmíněné odsouzení v platnosti, i když odsouzený zavinil příčinu k nařízení výkonu trestu, a

- a) stanovit nad odsouzeným dohled,
- b) přiměřeně prodloužit zkušební dobu, ne však o více než dvě léta, přičemž nesmí překročit horní hranici zkušební doby, tj. 5 let (viz § 82 odst. 1 TrZ), nebo
- c) stanovit dosud neuložená přiměřená omezení a přiměřené povinnosti (viz výše) směřující k tomu, aby vedl řádný život.

Bylo-li vysloveno, že se podmíněně odsouzený osvědčil, anebo má-li se za to, že se osvědčil (tj. soud neučiní do jednoho roku od uplynutí zkušební doby rozhodnutí, aniž na tom měl podmíněně odsouzený vinu), hledí se na pachatele, jako by nebyl odsouzen.

Je-li třeba zvýšeně sledovat a kontrolovat chování pachatele a poskytnout mu potřebnou péči a pomoc ve zkušební době, může soud za výše uvedených podmínek (viz § 81 odst. 1 TrZ) podmíněně odložit výkon trestu odnětí svobody nepřevyšujícího tři léta za

¹⁶ srov. Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné. Obecná část. 6. vydání, Wolters Kluwer ČR, a. s., 2010, s. 380

současného vyslovení dohledu nad pachatelem. Dohled nad pachatelem provádí probační úředník. Účelem dohledu je sledování a kontrola chování pachatele (je tak zajištěna ochrana společnosti a snížení možnosti opakování trestné činnosti) a zároveň odborné vedení a pomoc pachateli s cílem zajistit, aby v budoucnu vedl řádný život. Stejně jako v jiných zemích kontinentální Evropy se jedná o úpravu ovlivněnou francouzsko belgickým konceptem odkladu výkonu trestu odnětí svobody na zkušební dobu, během které má odsouzený dodržovat určitá omezení nebo plnit určité podmínky.

Probace představuje jeden ze způsobů zacházení s pachateli, při kterém je kombinován aspekt penologický (trest, omezení) a sociální (dohled, pomoc). Jde o institucionalizovaný dohled nad chováním pachatele trestného činu. Stejný princip, tj. dodržení uložených podmínek ve zkušební době, se uplatňuje i u podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. Zavedením prvků probace do českého trestního zákonodárství je i podmíněné upuštění od potrestání s dohledem. Z hlediska ustálení vhodné terminologie se užívá výraz "dohled".

Dohledem se dle § 49 odst. 1 TrZ rozumí pravidelný osobní kontakt pachatele s úředníkem Probační a mediační služby, spolupráce při vytváření a realizaci probačního plánu dohledu ve zkušební době a kontrola dodržování podmínek uložených pachateli soudem nebo vyplývajících ze zákona. Pachatel, kterému byl uložen dohled, je povinen:

- a) spolupracovat s probačním úředníkem způsobem, který mu probační úředník stanoví, a plnit probační plán dohledu,
- b) dostavovat se k probačnímu úředníkovi ve lhůtách, které mu probační úředník stanoví,
- c) informovat probačního úředníka o svém pobytu, zaměstnání a zdrojích obživy, dodržování soudem uložených přiměřených omezení a přiměřených povinností a jiných důležitých okolnostech pro výkon dohledu určených probačním úředníkem,
- d) umožnit probačnímu úředníkovi vstup do obydlí, ve kterém se zdržuje.

Nestanoví-li předseda senátu jinak, zpracuje probační úředník nejméně jednou za šest měsíců zprávu, ve které informuje předsedu senátu soudu, který dohled uložil, o průběhu výkonu dohledu nad pachatelem, o dodržování stanovených podmínek, probačního plánu a přiměřených omezení a přiměřených povinností pachatelem a o jeho poměrech.

Poruší-li pachatel, kterému byl uložen dohled, závažným způsobem nebo opakovaně podmínky dohledu, probační plán nebo přiměřená omezení a přiměřené povinnosti, informuje o tom probační úředník bez zbytečného odkladu předsedu senátu soudu, který dohled uložil. Při méně závažném porušení stanovených podmínek, probačního plánu nebo přiměřených

omezení a přiměřených povinností probační úředník upozorní pachatele na zjištěné nedostatky a dá mu poučení, že v případě opakování nebo závažnějšího porušení stanovených podmínek, probačního plánu nebo přiměřených omezení a přiměřených povinností bude o tom informovat předsedu senátu.

8.7. - 8.9. Probační a mediační služba je koncipována jako organizační složka státu, správu vykonává Ministerstvo spravedlnosti. Tvoří ji samostatná střediska probační a mediační služby, působící zpravidla v místě sídla okresního soudu (popř. naroveň jim postavených obvodních nebo městských soudů). Jestliže v jedné obci mají sídlo dva nebo více okresních soudů, je zde možno zřídit jedno středisko. V čele Probační a mediační služby je ředitel, kterého jmenuje a odvolává ministr spravedlnosti.

Každé středisko je po personální stránce tvořeno nejméně dvěma úředníky probační a mediační služby s vysokoškolským vzděláním a jedním asistentem se středoškolským vzděláním. Středisko lze dále členit podle potřeby na oddělení zaměřená zejména na mladistvé obviněné, obviněné ve věku blízkém věku mladistvých nebo na uživatele omamných a psychotropních látek. Příslušnost středisek k provádění úkonů probace a mediace se řídí příslušností soudu a v přípravném řízení státního zástupce, v jehož obvodu středisko působí. K urychlení řízení nebo z jiných důležitých důvodů může předseda senátu nebo samosoudce příslušného soudu a v přípravném řízení příslušný státní zástupce uložit provedení potřebných úkonů středisku, v jehož obvodu bydlí osoba, které se takové úkony týkají.

Přesnou funkční náplň a její specifikaci nabízí zákon o Probační a mediační službě č. 257/2000 Sb. Působnost je zde vymezena v souladu s úpravou obsaženou v trestním zákoníku a v trestním řádu. Probační a mediační služba vytváří předpoklady k tomu, aby věc mohla být ve vhodných případech projednána v některém ze zvláštních druhů trestního řízení, nebo mohl být uložen a vykonán trest nespojený s odnětím svobody, anebo vazba byla nahrazena jiným opatřením. Za tím účelem poskytuje obviněnému odborné vedení a pomoc, sleduje a kontroluje jeho chování a spolupracuje s rodinným a sociálním prostředím, ve kterém žije a pracuje, s cílem, aby v budoucnu vedl řádný život.

Probací se dle zmíněného zákona rozumí organizování a vykonávání dohledu nad obviněným, obžalovaným nebo odsouzeným, kontrola výkonu trestů nespojených s odnětím svobody, včetně uložených povinností a omezení, sledování chování odsouzeného ve zkušební době podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, dále individuální pomoc obviněnému a působení na něj, aby vedl řádný život, vyhověl soudem nebo státním

zástupcem uloženým podmínkám, a tím došlo k obnově narušených právních i společenských vztahů. Mediací se pak rozumí mimosoudní zprostředkování za účelem řešení sporu mezi obviněným a poškozeným a činnost směřující k urovnání konfliktního stavu vykonávaná v souvislosti s trestním řízením. Mediaci lze provádět jen s výslovným souhlasem obviněného a poškozeného.

Probační a mediační činnost spočívá dle § 4 výše zmíněného zákona zejména:

- a) v obstarávání podkladů k osobě obviněného a jeho rodinnému i sociálnímu zázemí,
- b) ve vytváření podmínek pro rozhodnutí o podmíněném zastavení trestního stíhání, nebo pro schválení narovnání, zejména projednání a uzavření dohody mezi obviněným a poškozeným o náhradě škody, nebo dohody o narovnání, případně podmínek pro další takové procesní postupy či tresty nespojené s odnětím svobody,
- c) ve vykonávání dohledu nad chováním obviněného v případech, kdy bylo rozhodnuto o nahrazení vazby probačním dohledem,
- d) ve vykonávání dohledu nad chováním obviněného v případech, kdy byl dohled uložen, ve sledování a kontrole obviněného v průběhu zkušební doby, v kontrole výkonu dalších trestů nespojených s odnětím svobody, včetně trestu obecně prospěšných prací, ve sledování výkonu ochranných opatření,
- e) ve sledování a kontrole chování odsouzeného v průběhu zkušební doby v případech, kdy bylo rozhodnuto o podmíněném propuštění odsouzeného z výkonu trestu odnětí svobody.

Probační a mediační služba současně pomáhá při odstraňování následků trestného činu poškozeným a dalším osobám dotčeným trestným činem. Zvláštní péče je službou věnována mladistvým obviněným a obviněným ve věku blízkém věku mladistvých. Přispívá k ochraně práv osob poškozených trestnou činností a ke koordinaci sociálních a terapeutických programů práce s obviněnými, zejména jde-li o mladistvé a uživatele omamných a psychotropních látek. Probační a mediační služba se podílí též na prevenci trestné činnosti.

9. Vězeňský systém a postpenitenciární péče

9.1. Organizace vězeňského systému

Vězeňství je řízeno Vězeňskou službou ČR (postavení a úkoly Vězeňské služby jsou stanoveny zákonem č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážní České republiky, v platném znění). Vězeňská služba je součástí resortu Ministerstva spravedlnosti. Ministr spravedlnosti řídí Vězeňskou službu prostřednictvím generálního ředitele, kterého jmenuje a odvolává. Za činnost Vězeňské služby odpovídá generální ředitel ministru spravedlnosti. Základními organizačními články Vězeňské služby jsou generální ředitelství, vazební věznice (pro výkon vazby), věznice (pro výkon trestu odnětí svobody), ústavy pro výkon zabezpečovací detence a Institut vzdělávání. Jednotlivé věznice, tedy zařízení pro výkon vazby i pro výkon trestu odnětí svobody, zřizuje a zrušuje ministr spravedlnosti. V čele věznic, ústavů pro výkon zabezpečovací detence a Institutu vzdělávání stojí ředitelé, které jmenuje a odvolává generální ředitel.

Profesní teoretickou a praktickou přípravu pracovníků působících ve vězeňství zajišťuje Institut vzdělávání vězeňské služby ČR.

Vězeňská služba podle příslušných zákonných předpisů odpovídá za výkon vazby a výkon trestu odnětí svobody. Přitom prostřednictvím programů zacházení působí na osoby vykonávající trest odnětí svobody tak, aby výkon trestu měl pozitivní efekt na jejich způsob života po propuštění. Vězeňská služba také provozuje hospodářskou činnost v rozsahu nezbytného k tomu, aby uvězněné osoby mohly být v průběhu výkonu trestu (a případně i během vazby) zařazovány do práce. Služba též mimo jiné spravuje a střeží ústavy pro výkon zabezpečovací detence či vede evidenci osob ve výkonu vazby, ve výkonu zabezpečovací detence a ve výkonu trestu odnětí svobody na území České republiky.

Dalším významným úkolem Vězeňské služby je zajišťování pořádku a bezpečnosti v budovách justičních orgánů.

Vězeňská služba se člení na vězeňskou stráž, justiční stráž a správní službu. Vězeňská stráž a justiční stráž má postavení ozbrojeného sboru. Vězeňská stráž střeží, předvádí a eskortuje osoby ve výkonu vazby, ve výkonu zabezpečovací detence a ve výkonu trestu odnětí svobody. Justiční stráž zajišťuje pořádek a bezpečnost v budovách soudů a státních zastupitelství a v budovách ministerstva spravedlnosti. Justiční stráž může být též dočasně

povolána k plnění úkolů vězeňské stráže, kdy střeží vazební věznice a věznice, předvádí a eskortuje osoby ve výkonu vazby, ve výkonu zabezpečovací detence a ve výkonu trestu odnětí svobody. Při této činnosti zajišťuje stanovený pořádek a kázeň. Správní služba zajišťuje organizační, ekonomickou, výchovnou a další odbornou činnost ve vězeňství, její součástí je i zdravotnická služba.

9.2. Výkon trestu odnětí svobody je upraven zákonem č. 169/1999 Sb. Podle ustanovení § 2 tohoto zákona může být trest vykonáván jen takovým způsobem, který respektuje důstojnost osobnosti odsouzeného a omezuje škodlivé účinky zbavení svobody; tím však nesmí být ohrožena potřeba ochrany společnosti. S odsouzenými ve výkonu trestu se musí jednat tak, aby bylo zachováno jejich zdraví a pokud to doba výkonu trestu umožní, aby se podporovaly takové postoje a dovednosti, které odsouzeným pomohou k návratu do společnosti a umožní vést po propuštění soběstačný život v souladu se zákonem.

Do výkonu trestu lze přijmout odsouzeného jen na základě písemného nařízení výkonu trestu vyhotoveného soudem. Při přijetí do výkonu trestu musí být odsouzený prokazatelně seznámen se svými právy a povinnostmi dle zmíněného zákona a podle dalších prováděcích předpisů (jde o Řád výkonu trestu vydávaný Ministerstvem spravedlnosti o vnitřní řády jednotlivých věznic).

Vězni se umísťují do cel tak, že muži jsou vždy odděleni od žen. Zpravidla jsou též odděleně umístěni mladiství od dospělých, recidivisté od odsouzených, kteří jsou ve výkonu trestu poprvé, odsouzení za úmyslně spáchané trestné činy od odsouzených za trestné činy z nedbalosti. Odděleně se také umísťují odsouzení s duševními poruchami a s poruchami chování, odsouzení s uloženým ochranným léčením a zabezpečovací detencí a některé další skupiny odsouzených vyžadující speciální zacházení. Tato pravidla pro umístování odsouzených jsou v praxi naplňována samozřejmě podle ubytovacích možností jednotlivých věznic. V situaci, kdy je ubytovací kapacita vězeňských zařízení překračována a věznice jsou přeplněny, lze v praxi jen obtížně naplňovat všechny uvedené požadavky zákona.

Věznice jsou zařízeny pro kolektivní ubytování vězňů. Systém „jedna cela – jeden vězeň“ zatím nelze ze stavebních důvodů aplikovat, neboť vnitřní uspořádání prostor ve většině věznic je dimenzován pro tradiční skupinové umístění odsouzených. Dlouhodobým problémem je i celkový nedostatek prostor pro umístování vězňů, pro jejich volnočasové aktivity i pro potřeby vězeňského personálu.

Práva odsouzených jsou garantována zákonem o výkonu trestu odnětí svobody a jejich rozsah je v souladu s Evropskými vězeňskými pravidly a s dalšími mezinárodními dokumenty

(Úmluva OSN o lidských právech aj). Věznice vytvářejí podmínky pro zařazování odsouzených do práce a to buď ve vlastních provozech nebo výrobních střediscích, nebo u jiných subjektů. K zaměstnávání odsouzeného u jiného subjektu, než je věznice (např. u soukromé firmy) je třeba předchozího písemného souhlasu odsouzeného. Odsouzený může tento souhlas odvolat ve stanovené výpovědní lhůtě; odvolání souhlasu nelze považovat za odmítání práce, tedy za kázeňský přestupek. Zmíněného souhlasu není třeba, pokud je odsouzený zaměstnáván Českou republikou, krajem, obcí, dobrovolným svazkem obcí nebo subjektem, který jimi byl zřízen či založen a v němž mají většinovou majetkovou účast, většinový podíl na hlasovacích právech anebo vykonávají rozhodující vliv na jeho řízení či provozování.

Pracovní podmínky odsouzených se řídí stejnými předpisy jako u ostatních pracujících občanů. Odsouzeným přísluší odměna podle množství a kvality vykonané práce. Bližší podmínky pro odměňování odsouzených zařazených do zaměstnání při výkonu trestu odnětí svobody stanovuje vláda svým nařízením č. 365/1999 Sb. v platném znění. Z pracovní odměny odsouzených se provádějí srážky k úhradě výživného pro děti, kterým je odsouzený povinen poskytovat výživu, srážky k úhradě nákladů výkonu trestu a výkonu vazby a k úhradě dalších pohledávek vůči odsouzenému. Úhrn všech srážek nesmí překročit 78% čisté pracovní odměny odsouzeného. Zbývající část odměny obdrží odsouzený jako kapesné (20%) a zbytek je mu uložen ve věznici na osobní konto. Při uložení kázeňského trestu může být kapesné sníženo. Přetrvávajícím problémem je nedostatek pracovních příležitostí pro odsouzené. Do práce je proto zařazováno pouze cca 62% odsouzených¹⁷.

Odsouzeným se poskytuje pravidelná strava, přičemž se přihlíží jednotlivých osob ke zdravotnímu stavu, věku a obtížnosti vykonávané práce. V rozsahu, v jakém to umožňuje provoz věznice se přitom přihlíží i ke kulturním a náboženským tradicím u jednotlivých odsouzených.

Odsouzeným se zabezpečuje denně osmihodinová doba ke spánku, doba potřebná k osobní hygieně a úklidu, ke stravování, nejméně jedna hodina na vycházku a přiměřená doba pro osobní volno.

Odsouzeným se poskytuje vězeňský oděv, který musí odpovídat klimatickým podmínkám a musí dostatečně chránit jejich zdraví. Odsouzení mají právo na zdravotní péči, při závažných onemocněních nebo úrazech mohou být hospitalizováni ve Vězeňské nemocnici, v krajních případech může být ze zdravotních důvodů odsouzenému přerušeno

¹⁷ blíže viz údaje GŘ VS 2009 dostupné na: <http://www.vscr.cz/generalni-reditelstvi-19/rychla-fakta/>

výkon trestu, po dobu nezbytnou k jeho hospitalizaci nebo léčení mimo vězeňské zařízení. O závažném onemocnění odsouzeného nebo o jeho úrazu, vyžadujícím hospitalizaci, vyrozumí věznice bez odkladu manželku, družku nebo rodiče odsouzeného, anebo jeho děti, pokud to odpovídá jejich věku, jestliže tak odsouzený nemůže učinit sám. Odsouzeným ženám je umožněno, jestliže jsou k tomu dány podmínky ve věznici, aby na vlastní žádost u sebe měly a staraly se o své děti zpravidla do 3 let jeho věku, pokud takové dítě nebylo soudem svěřeno do výchovy jiné osoby. Před rozhodnutím si ředitel věznice vyžádá posouzení lékaře a klinického psychologa a orgánu sociálněprávní ochrany dětí, zda je takový postup ve prospěch dítěte.

Odsouzený má právo přijímat a na svůj náklad odesílat korespondenci v zásadě bez omezení. Vězeňská služba je však oprávněna provádět kontrolu korespondence z bezpečnostních důvodů. Kontrola korespondence mezi odsouzeným a jeho advokátem nebo mezi odsouzeným a státními orgány (to se vztahuje i na konzulární úřady cizího státu nebo mezinárodní organizace) je nepřípustná. Odsouzenému se v odůvodněných případech umožní použití telefonu ke kontaktu s osobou blízkou. V zájmu nápravy odsouzeného nebo z jiného závažného důvodu lze odsouzenému povolit použití telefonu ke kontaktu s jinou osobou, než je osoba blízká.

Odsouzeným se zajišťuje právo přijímat návštěvy blízkých osob na dobu celkem až tři hodiny během jednoho kalendářního měsíce. Návštěvy probíhají zpravidla v místnostech k tomu určených a v čase stanoveném ředitelem příslušné věznice.

Ve výjimečných případech může ředitel věznice povolit uskutečnění návštěvy odsouzeného v určených prostorách, ve kterých se neprovádí žádná kontrola orgány Vězeňské služby. Tím je dána např. možnost k nerušenému osobnímu kontaktu mezi odsouzeným a jeho manželkou v průběhu návštěvy. Odsouzenému může též ředitel věznice povolit v souvislosti s návštěvou opuštění věznice, lze-li mít důvodně za to, že tím nebude ohrožen účel výkonu trestu.

Odsouzeným je rovněž zajištěno právo na poskytování duchovních služeb a obdobných služeb sledujících humanitární cíle. Věznice proto umožňují konat (zpravidla v době pracovního klidu) společné náboženské obřady odsouzených. Účast na náboženských obřadech je samozřejmě dobrovolná. Podmínky, za kterých mohou představitelé registrovaných církví a náboženských společností spolupracovat s věznicemi a zabezpečovat duchovní služby jsou upraveny právními předpisy.

Věznice také umožňují příslušným orgánům (ale i nevládním a charitativním organizacím) poskytovat odsouzeným sociální služby nebo jiné formy charitativní pomoci a

to s cílem pomáhat odsouzeným připravovat se na jejich budoucí samostatný život na svobodě.

Kulturní potřeby odsouzených jsou uspokojovány tím, že mají právo objednávat si na svůj náklad denní tisk, časopisy a knihy a že si mohou bezplatně půjčovat vhodné publikace (vč. právních předpisů) z vězeňské knihovny.

Odsouzený má možnost nakupovat potraviny a věci osobní potřeby v prodejně umístěné ve věznici. Nákup se zpravidla uskutečňuje formou bezhotovostní platby z té části peněžních prostředků s níž může odsouzený volně disponovat. Pokud jsou zaslány odsouzenému do věznice peníze, převedou se na jeho účet zřízený a vedený věznicí.

Odsouzený má právo přijímat dvakrát ročně, zpravidla u příležitosti narozenin a vánočních svátků, balíček s potravinami a s věcmi osobní potřeby do hmotnosti 5 kg. Balíčky podléhají kontrole ze strany orgánů Vězeňské služby. Tato úprava přijímání balíčků byla široce diskutována zejména z toho hlediska, zda by přijímání balíčků mělo být bez jakéhokoliv omezení (kromě kontroly jejich obsahu). Převážil názor, že zasílanými balíčky není třeba doplňovat stravování nebo vybavení vězňů předměty osobní potřeby, neboť tyto předměty mohou nakoupit ve vězeňských prodejnách a časté zasílání balíčků by sloužilo pouze k tomu, aby do věznic byly pašovány nedovolené předměty.

Odsouzený, u kterých jsou proto předpoklady, se umožňuje, aby získali vzdělání na základní nebo střední odborné škole, nebo se zúčastňovali různých kurzů, které jim umožní zvyšovat si odbornou kvalifikaci. Vzdělávání odsouzeným se zpravidla zajišťuje ve vzdělávacích střediscích Vězeňské služby. Odsouzeným může být povolena i vyšší forma studia. Odsouzeným vykonávající trest ve věznicích s mírnějším režimem (s dohledem, s dozorem), nebo ve věznici pro mladistvé, může být povolen volný pohyb mimo věznici k docházce do školy (k účasti na výuce, ke skládání zkoušek aj.).

Důležitým ustanovením zákona o výkonu trestu odnětí svobody je § 26 o ochraně práv odsouzených. Odsouzený může k uplatnění svých práv a oprávněných zájmů podávat stížnosti a žádosti orgánům příslušným k jejich vyřízení. Ředitelé věznic jsou povinni zajistit, aby takové žádosti nebo stížnosti byly neprodleně odeslány příslušným adresátům. Zaměstnanci Vězeňské služby jsou povinni dbát na zachovávání práv, které odsouzení mají ve výkonu trestu.

Jestliže v průběhu výkonu trestu odnětí svobody je zřejmé, že dochází k resocializaci odsouzeného, může mu být formou odměny přerušen výkon trestu až na 20 dnů během kalendářního roku. Pro naléhavé rodinné důvody může být odsouzenému přerušen výkon trestu až na 10 dnů a ze závažných zdravotních důvodů může být trest na nezbytně nutnou

dobu rovněž přerušen. O přerušení výkonu trestu rozhoduje ředitel věznice a doba přerušení se započítává do výkonu trestu (pokud si však odsouzený způsobil újmu na zdraví úmyslně a neodkladnou zdravotní péči mu bylo třeba poskytnout mimo vězeňské zdravotnické zařízení, doba přerušení trestu se do doby výkonu trestu nezapočítává).

U mladistvých odsouzených se ve zvýšené míře uplatňují individuální způsoby zacházení tak, aby se co nejvíce omezily negativní účinky izolace mladistvých od společnosti, během výkonu trestu odnětí svobody. S mladistvými odsouzenými má být zacházeno tak, aby se rozvíjela jejich rozumová, emocionální a sociální zralost. Důraz je kladen na přijetí a uvědomění si osobní odpovědnosti za spáchaný trestný čin. Vzdělávací a pracovní aktivity mladistvých odsouzených jsou zaměřeny na získání znalostí a dovedností usnadňujících zařazení do zaměstnání po návratu z vězení.

Obvinění, kteří ještě nebyli pravomocně odsouzeni a jsou drženi ve věznicích, podléhají vazebnímu režimu. Protože jde o omezení osobní svobody, bylo třeba upravit podmínky vazby zákonem (nikoliv pouze vyhláškou ministerstva spravedlnosti). Stalo se tak zákonem č. 293/1993 Sb., o výkonu vazby. Základní zásadou výkonu vazby je presumce neviny, tedy že nelze na toho, kdo byl vzat do vazby, hledět jako by byl vinen, dokud není pravomocným rozhodnutím soudu vina vyslovena. Během výkonu vazby smí být proto obviněný podroben jen takovým omezením, která jsou nezbytná ke splnění účelu vazby, k dodržování pořádku ve věznicích a k zajištění bezpečnosti (k zabránění útěku apod.). Při výkonu vazby nesmí být porušována lidská důstojnost obviněného a nesmí být podrobován fyzickému ani psychickému nátlaku. Cizinci musí být ihned po přijetí do vazby poučeni o právu obracet se na diplomatické orgány státu, jehož jsou občany a zástupci těchto diplomatických orgánů mohou navštěvovat své občany ve vazbě bez jakýchkoli omezení.

Nad místy, kde se vykonává vazba a trest odnětí svobody, provádí pravidelný dozor státní zástupce. Ten je oprávněn v kteroukoliv dobu navštěvovat všechna místa, kde se provádí výkon trestu, nahlížet do vězeňských dokladů, hovořit s odsouzenými bez přítomnosti jiných osob, žádat od zaměstnanců Vězeňské služby potřebná vysvětlení. Státní zástupce vykonávající dozor může přímo ve věznici vydávat příkazy k zachování předpisů platných pro výkon trestu. Může též nařídit, aby osoba, která je ve výkonu trestu nebo ve vazbě držena nezákonně, byla ihned propuštěna.

Dozor státního zástupce nenahrazuje povinnost orgánů Vězeňské služby provádět vlastní kontrolní činnost. Na kontrolní a dozorové činnosti se přímo podílí i ministerstvo spravedlnosti prostřednictvím útvaru generální inspekce ministra.

9.3. Trest odnětí svobody se vykonává ve věznicích, které se člení podle způsobu vnějšího střežení a zajištění bezpečnosti do čtyř základních typů, a to:

- s dohledem,
- s dozorem,
- s ostrahou,
- se zvýšenou ostrahou.

V rámci jedné věznice mohou být zřízena oddělení různých typů. Vedle těchto základních typů věznic jsou zřízeny zvláštní věznice pro mladistvé.

O tom, do jakého typu věznice bude odsouzený zařazen k výkonu trestu rozhoduje soud. Soud zpravidla zařadí do věznice s dohledem pachatele, kterému byl uložen trest za přečin spáchaný z nedbalosti a který dosud nebyl ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin. Do věznice s dozorem bude zpravidla zařazen pachatel, který spáchal přečin z nedbalosti a který již byl ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin, nebo pachatel, kterému byl uložen trest za úmyslný trestný čin ve výměře nepřevyšující tři léta a který dosud nebyl ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin. Do věznice s ostrahou jsou zpravidla umístováni odsouzení za úmyslné trestné činy, pokud nepřichází v úvahu umístění do mírnějších typů věznic. Do věznic se zvýšenou ostrahou jsou umístováni pachatelé, kterým byl uložen výjimečný trest, kterým byl uložen trest odnětí svobody za trestný čin spáchaný ve prospěch organizované zločinecké skupiny, kterým byl za zvlášť závažný zločin uložen trest odnětí svobody ve výměře nejméně osmi let, nebo kteří byli odsouzeni za úmyslný trestný čin a v posledních pěti letech uprchli z vazby nebo z výkonu trestu.

O přeřazení odsouzeného do věznice jiného typu během výkonu trestu rozhoduje soud, přičemž přihlíží k dosaženému stupni převýchovy odsouzeného.

Ředitel věznice je povinen podat soudu návrh na přeřazení odsouzeného do jiného typu věznice, má-li zato, že přeřazení lépe přispěje k dosažení účelu výkonu trestu. Navrhnout své přeřazení do jiného typu věznice může podat soudu i sám odsouzený.

Jestliže odsouzený uprchne z vazby nebo z výkonu trestu, nebo se o to pokusí, bude stíhán pro trestný čin maření výkonu úředního rozhodnutí (§ 337 odst. 3 písm. b) TrZ) a může mu být uložen trest odnětí svobody až na 5 let nebo peněžitý trest.

V České republice je zřízeno cca 40 věznic (včetně vazebních věznic); 5 věznic má kapacitu přesahující 1000 míst pro vězně, kapacita většiny věznic činí 300 až 600 míst. České věznice se posledních letech potýkají s problémem nedostatečné ubytovací kapacity. Celková kapacita českých věznic a detenčních ústavů činí 20 271 míst, ale k 1. 4. 2011 v nich bylo

umístěno celkem 22 836 osob (to odpovídá 112,65 % obsazenosti). Některé vězeňské budovy jsou dosti zastaralé, neboť se jedná o historické objekty, v jiných případech věznice plně nevyhovují, neboť byly vytvořeny z bývalých ubytoven pro dělníky různých průmyslových podniků nebo z bývalých armádních objektů apod. Do materiálního zabezpečení vězeňství se každoročně investují značné částky právě za tím účelem, aby vězeňské objekty splňovaly požadavky právních předpisů (i mezinárodních konvencí) na způsob výkonu trestu odnětí svobody.

Mezi odsouzenými vykonávajícími trest odnětí svobody v českých věznicích je cca 6% cizích státních příslušníků. Mezi obviněnými ve vazbě je cca 25% cizinců. Mezi cizinci ve výkonu trestu je nejvíce občanů ze Slovenska, Ukrajiny, Vietnamu, Rumunska, Polska či Ruska.

Na počátku 90. let přistoupila ČR k mezinárodní Úmluvě o předávání odsouzených osob (Úmluva vstoupila v platnost pro ČR od 1.8.1992). Předávání odsouzených osob je možno provádět též na základě dvoustranných smluv o právní moci, které ČR uzavřela s řadou zemí. Každoročně je předáváno z ČR k výkonu trestu odnětí svobody do jiných zemí několik desítek osob.

9.4. Podmíněné propuštění z výkonu trestu, udílení milosti a postpenitenciární péče

Jestliže odsouzený vykonal polovinu uloženého nebo podle rozhodnutí prezidenta České republiky zmírněného trestu odnětí svobody může soud odsouzeného podmíněně propustit na svobodu, jestliže odsouzený po právní moci rozsudku, zejména ve výkonu trestu svým chováním a plněním svých povinností prokázal polepšení a může se od něho očekávat, že v budoucnu povede řádný život, nebo soud přijme záruku za dovršení nápravy odsouzeného. Odsouzený za přečin může být soudem podmíněně propuštěn na svobodu i před vykonáním poloviny uloženého nebo podle rozhodnutí prezidenta České republiky zmírněného trestu odnětí svobody, jestliže prokázal svým vzorným chováním a plněním svých povinností, že dalšího výkonu trestu není třeba. Soud při rozhodování o podmíněném propuštění přihlíží také k tomu, zda odsouzený včas nastoupil do výkonu trestu a zda částečně nebo zcela nahradil či jinak odčinil škodu nebo jinou újmu způsobenou trestným činem. Jestliže odsouzený vykonával ochranné léčení před nástupem výkonu trestu odnětí svobody nebo v jeho průběhu, přihlédnou soud i k projevenému postoji odsouzeného k výkonu ochranného léčení.

Osoby, které byly odsouzeny za závažné trestné činy, které jsou taxativně vyjmenovány v § 88 odst. 4 TrZ, mohou být podmíněně propuštěny až po výkonu dvou třetin uloženého trestu odnětí svobody, nehrozí-li však s ohledem na okolnosti činu, za které byly odsouzeny, a povahu jejich osobnosti opakování spáchaného nebo jiného obdobného zvláště závažného zločinu.

Osoba odsouzená k výjimečnému trestu odnětí svobody na doživotí, může být podmíněně propuštěna až po nejméně 20 letech výkonu tohoto trestu. Na možnost podmíněně propustit odsouzeného i z doživotního výkonu trestu, není v odborných kruzích jednotný názor, některá stanoviska oprávněně poukazují na okolnost, že podmíněným propuštěním se vlastně maří účel doživotního trestu, jiná stanoviska poukazují na potřebu i doživotně odsouzeným dát určitou naději na propuštění, což může pozitivně motivovat jejich chování ve výkonu trestu.

Při podmíněném propuštění stanoví soud zkušební dobu na jeden rok až sedm let. Podmíněně propuštěnému může soud uložit přiměřená omezení a povinnosti, jako např. podrobit se léčení závislosti na návykových látkách, podrobit se výcviku pro získání pracovní kvalifikace, nebo vhodnému programu sociálního výcviku a převýchovy, zdržet se návštěv nevhodného prostředí, sportovních, kulturních a jiných společenských akcí a styku s určitými osobami aj. Při podmíněném propuštění soud může také uložit nad propuštěnou osobou dohled.

Jestliže podmíněně propuštěný vedl ve zkušební době řádný život a vyhověl uloženým podmínkám, soud vysloví, že se osvědčil, jinak rozhodne, a to případně již během zkušební doby, že se zbytek trestu vykoná.

Právo udílet milost je podle Ústavy svěřeno pouze prezidentu republiky (čl. 69 písm. g) Ústavy). Udělení milosti spočívá v odpuštění nebo zmírnění trestu uloženého soudem, nebo v upuštění od trestního stíhání, nebo v zahlazení odsouzení. Udělení milosti není vázáno na žádost odsouzeného, i když o udělení milosti prezident rozhoduje zpravidla na základě předložené žádosti. Řízení o žádosti o milost může prezident provést sám nebo si podle své úvahy vyžádá šetření a stanovisko ministra spravedlnosti. Ministr ovšem nemůže o udělení milosti sám rozhodnout a má-li zato, že jsou dány důvody k udělení milosti, předloží žádost se svým stanoviskem prezidentu republiky. Prezident republiky stanoví, ve kterých případech může ministr spravedlnosti sám provést řízení o žádosti o milost a bezdůvodnou žádost zamítnout.

Častým tématem politických diskusí je rozsah ústavních oprávnění prezidenta udělovat milost. Jsou předkládány např. návrhy, aby udělení milosti bylo vázáno na kladné

doporučení ministra spravedlnosti, nebo návrhy, aby případnou milost mohl prezident udělit až po ukončení trestního řízení a s přihlédnutím k jeho výsledkům, aj.

Hromadné udělení milosti (amnestie) může podle Ústavy udělit prezident rozhodnutím, které ke své platnosti vyžaduje spolupodpis předsedy vlády nebo jím pověřeného člena vlády. V případě amnestie tedy vláda přejímá spoluodpovědnost za rozhodnutí prezidenta republiky.

V ČR je udělování hromadných milostí (amnestií) poměrně časté. Děje se tak zpravidla při volbě hlavy státu nebo při významných státních výročích nebo jiných významných událostech. Např. po svržení totalitního režimu byla ku dni 1.1.1990 vyhlášena široká amnestie prezidenta republiky, při které bylo z celkového počtu zhruba 33 tisíc vězňů, propuštěno téměř 24 tisíc. Tato široká amnestie vyvolala určité problémy, protože společnost nebyla připravena na tak masivní návrat odsouzených do občanského života během krátké doby a nebyly k tomu připraveny ani příslušné orgány poskytující pomoc propuštěným osobám (ubytování, začlenění do práce aj.) a ani charitativní organizace nebyly schopny v plné míře pomoci řešit vzniklé problémy.

Péče o osoby propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody je svěřena sociálním kurátorům, kteří působí v rámci pověřených obecních úřadů obcí s rozšířenou působností. Zde působí také specializovaní sociální kurátoři pro mládež. Při propuštění z vězení je odsouzený poučen, aby navázal kontakt se sociálním kurátorem, který mu pomůže řešit přechod do občanského života (ubytování, zaměstnání aj.). Nedostatkem je, že kontakt se sociálním kurátorem je pro propuštěnou osobu pouze dobrovolný a řada osob této možnosti nevyužívá, ačkoliv svou sociální situaci nejsou schopni sami řešit. Ještě před propuštěním z vězení, jsou odsouzení připravováni na přechod do občanského života a sociální pracovníci Vězeňské služby jim k tomu poskytují potřebnou pomoc. Na péči o propuštění osoby se podílejí též různé nevládní a charitativní organizace, církve, nadace apod. Lze říci, že společnost si obecně uvědomuje potřebu pomáhat propuštěným osobám při přechodu do života na svobodě.

10. Reforma trestní justice

10.1. Právní řád České republiky je významně poznamenán společensko politickými změnami, kterými stát procházel. Po pádu totalitního režimu koncem roku 1989 došlo k hlubokým ekonomickým, politickým a sociálním změnám, které postupně ovlivnily všechny oblasti života společnosti. Tyto peripetie vývoje samozřejmě poznamenaly i charakter právního řádu a jeho celková reforma je považována za nezbytnou.

Trestní zákon č. 140 z roku 1961 byl již dříve mnohokrát novelizován a po roce 1989 bylo nezbytné provést další hluboké zásahy do tohoto zákona, do trestního řádu č. 141/1961 Sb. i do dalších trestně právních předpisů. Tyto legislativní změny lze charakterizovat jako snahu rychle reagovat na změny ve společnosti a jejich cílem bylo zejména odstranění nejhrubších deformací, které se v trestním právu projevovaly v totalitním období.

Hlubší zásahy do koncepčního pojetí trestního zákona a trestního řádu byly provedeny jen okrajově. Výsledkem byl trestní zákon, který jen obtížně reagoval na měnící se společenskou realitu, nedostatečně zajišťoval ochranu svobod a práv jednotlivce a jen v omezené míře přispíval ke stabilitě společnosti. Bylo proto dosaženo obecného konsensu, že je nutno přikročit k nové kodifikaci hmotného i procesního trestního práva v České republice.

Od počátku 90. let byly s různou intenzitou a v různých formách připravovány podklady pro tuto novou kodifikaci trestního zákona a trestního řádu a to zejména pod patronací ministerstva spravedlnosti, které k tomu zřídilo pracovní komisi pro reformu složenou ze soudců a státních zástupců, pracovníků legislativy ministerstev spravedlnosti a vnitra a dalších orgánů a institucí, včetně představitelů trestně právní teorie. V roce 1995 ministr spravedlnosti oficiálně jmenoval dvacetí člennou komisi pro rekodifikaci trestního práva hmotného a trestního práva procesního. V rámci činnosti této komise postupně vznikly některé dílčí materiály, které byly publikovány v odborném tisku a vyvolaly poměrně solidní odbornou diskusi. Toto období rekodifikačních prací lze souhrnně charakterizovat jako určitou etapu diskusí o cílech a podobě navrhovaných změn a o způsobu jejich prosazení a zavedení do praxe. Podstata těchto diskusí spočívala ve vyjasňování názorů na otázku, zda a do jaké míry implantovat do systému české trestní justice, založené na kontinentálním (inkvizičním) procesu některé prvky adversálního trestního řízení a další přístupy aplikované zejména v anglosaských zemích. Některé návrhy byly přijímány po zásadních výměnách názorů a postupně byla překonávána mnohdy i protichůdná stanoviska a postoje zástupců

jednotlivých orgánů činných v trestním řízení i pracovníků akademických a výzkumných pracovišť. Převážily názory, že je v podstatě třeba vycházet z dosavadního kontinentálního pojetí trestního řízení a v jeho rámci provést nezbytné reformy.

V roce 1997 byla jmenována ministrem spravedlnosti nová komise pro rekodifikaci trestního zákona a trestního řádu, která měla téměř čtyři desítky členů a jejímž úkolem bylo završit rekodifikační práce k rozumnému časovému horizontu, který byl spatřován přibližně v době, kdy bude Česká republika přijímána do EU.

Na počátku roku 2000 byla uspořádána mezinárodní vědecká konference, na které byla diskutována Koncepce nové kodifikace trestního práva České republiky, kterou komise zpracovala¹⁸. Návrh Koncepce byl též předložen k domácí i zahraniční oponentuře¹⁹. Text Koncepce byl publikován spolu s dalšími materiály přednesenými na konferenci v odborném tisku.²⁰

Po zhruba 10 letech byly úspěšně završeny diskuse o tom, jak by měla společnost reagovat prostředky trestního práva hmotného na kriminalitu a byla utvořena ucelená koncepční představa o trestním zákonu České republiky.

Koncepce se stala základem pro zpracování věcného záměru nové kodifikace trestního práva hmotného ČR, který byl schválen vládou ČR s tím, že text nového trestního zákona má být zpracován, předložen vládě a poté postoupen k projednání zákonodárným orgánům.

Hlavní cíle nové kodifikace trestního zákona byly stanoveny takto:

- plně zajistit ochranu občanských práv a svobod;
- zajišťovat realizaci trestní politiky demokratické společnosti založené na principu humanismu, směřující k sociální reintegraci pachatelů a zajišťující přiměřenou satisfakci obětem trestných činů;
- prohloubení diferenciací a individualizace trestní odpovědnosti fyzických osob a právních následků této odpovědnosti a umožnit za striktně vymezených podmínek též vyvození trestní odpovědnosti právnických osob;
- dosažení komplexní právní úpravy k ochrany mládeže tím, že trestní právo mládeže bude provázáno s dalšími relevantními oblastmi právního řádu;

¹⁸ Šámal, P., Karabec, Z.:, Ke koncepci rekodifikace trestního práva hmotného,, Právník č.4 /2000, str.321-357

¹⁹ Oponentní posudek zpracoval prof. Dr.jur. Dr.jur.h.c.Hans- Heinrich Jescheck, emerit. ředitel Max-Planck Institutu pro zahraniční a mezinárodní trestní právo ve Freiburgu (SRN)

²⁰ Koncepce nové kodifikace trestního práva hmotného České republiky,, Acta Universitatis Brunensis, Juridica, No 246, Masarykova universita v Brně, 2000

- změna celkové filosofie ukládání sankcí tak, aby trest odnětí svobody byl aplikován jako ultima ratio a aby byl kladen důraz na široké využití alternativních sankcí k zajištění pozitivní motivace pachatelů;
- důsledné oproštění od všech relikvů nedemokratického pojmání funkcí a účelu trestního zákona a přihlášení se k ideové diskontinuitě s právním řádem z totalitního období;
- dosažení srovnatelné úrovně s trestním právem moderního evropského standardu, při respektování mezinárodních závazků ČR a požadavků vyplývajících z evropských integračních procesů.

Jako nejvýznamnější změny lze uvést zejména:

- zavedení formálního pojetí trestného činu (místo dosud platného materiálního pojetí);
- kategorizaci soudně trestních jednání založené na bipartici - zločin a přečin (tj. opuštění dosavadního pojetí jednotného deliktu). Tato kategorizace je základem i pro různé typy trestního procesu tak, že u přečinů převažuje zjednodušené řízení, odklony a alternativní řešení;
- okolnosti vylučující protiprávnost jsou rozšířeny o „svolení poškozeného“. Tato okolnost se však nevztahuje na případy euthanazie;
- „přípustné riziko ve výrobě a výzkumu“ zařazeno mezi okolnosti vylučující protiprávnost;
- připravované zavedení trestní odpovědnosti právnických osob;
- nové uspořádání systematiky zvláštní části trestního zákona tak, aby byla vyjádřena priorita ochrany základních lidských práv a svobod jednotlivců nad kolektivními zájmy společnosti a státu.

Souběžně s Koncepcí trestního práva hmotného byla připravována nová kodifikace trestního práva procesního. Naléhavost některých problémů v trestním procesu, zejména potřeba zrychlení trestního řízení a jeho zjednodušení, si však vyžádala, aby některé procesní otázky byly řešeny zásadním způsobem co nejdříve, aniž by se vyčkalo na celkovou novou kodifikaci trestního řádu. Stalo se tak zákonem č. 265/2001 Sb., kterým byl podstatným způsobem novelizován stávající trestní řád s účinností od 1. 1. 2002. Tato novelizace realizovala řadu předpokládaných kodifikačních záměrů a je proto chápána jako předstupeň k celkové nové kodifikaci trestního práva procesního. Celková rekodifikace trestního práva procesního (trestního řádu) bude proto provedena až po vyhodnocení účinnosti této velké novely.

10.2. Zkušenosti České republiky potvrzují, že alternativní tresty a různé formy odklonů (diversions) v trestním řízení mohou být účinným nástrojem ke zjednodušení a zrychlení trestního procesu. Jejich nesporný význam však spočívá především v náležité diferenciaci a individualizaci ukládaných sankcí vzhledem k osobě pachatele a k závažnosti spáchaného činu. Alternativní sankce ukládané místo trestu odnětí svobody také daleko lépe umožňují přihlížet k zájmu obětí spáchaného činu a účinně zajistit náhradu způsobené škody.

Naproti tomu kriminologické a penologické poznatky naznačují, že od nepodmíněného trestu odnětí svobody nelze vždy očekávat, že naplní účel trestu a trestání. I v ČR dochází k tomu, že vězení jsou přeplněna, odstrašující účinek nepodmíněného trestu odnětí svobody je nedostatečný a k nápravě a resocializaci uvězněných pachatelů nedochází. Je zřejmé, že

- terapeutické převýchovné programy nemohou plně působit ve vězeňském prostředí, které je již svou podstatou nepříznivé pro pozitivní působení;
- nízká účinnost konkrétních převýchovných programů vyplývá z toho, že jsou uplatňovány na nevhodně vybrané subjekty;
- je třeba připustit, že existují skupiny pachatelů (odsouzených osob), které jsou rezistentní vůči jakýmkoliv snahám o převýchovu po dobu výkonu trestu ve vězeňském zařízení.

V České republice proto jsou se značným očekáváním přijímány různé možnosti alternativního trestání (včetně odklonu v trestním řízení). K dosažení těchto očekávaných výsledků bylo třeba zvolit vhodnou legislativní úpravu příslušných právních institutů. V tomto směru byly bezesporu cennou inspirací zkušenosti a právní úprava provedená v členských zemích EU. Velkou pomocí byla a i do budoucna jsou bezesporu doporučení a rezoluce příslušných orgánů Rady Evropy směřující k širokému zavádění alternativních trestů a opatření (community sanctions).

Zkušenosti České republiky také potvrzují, že při aplikaci alternativních trestů (alternatives to imprisonment) je třeba překonat i určitý konzervatismus projevující se v činnosti soudů a dalších orgánů činných v trestním řízení i určitou nedůvěru veřejnosti, která očekává, že ukládané tresty a celá sankční politika státu bude mít především odstrašující účinek na pachatele.

Např. z výsledků kriminologického výzkumu zaměřeného na zavádění trestu obecně prospěšných prací v ČR (community service)²¹ vyplynulo, že tento trest se z počátku prosazoval jenom obtížně především z těchto důvodů:

- jen postupně se vytvářela shoda mezi názory teoretických pracovníků a představitelů praxe na vhodnost a účelnost vytváření a používání alternativních sankcí;
- projevoval se konzervatismus soudců navyklých ukládat tradiční tresty;
- mezi pracovníky justice byly pochybnosti, zda alternativní tresty mají dostatečné odstrašující účinky a zda představují skutečnou újmu pro pachatele;
- pro výkon tradičních trestů odnětí svobody byl k dispozici vybudovaný systém vězeňství, zatímco výkon alternativních sankcí nebyl zpočátku dostatečně organizačně a institucionálně zajištěn.

Tendence k dalšímu rozvíjení alternativních trestů nespojených s odnětím svobody jsou podporovány i postupně se zvyšujícím zájmem občanů o způsoby zacházení s pachateli a o účinnost systému trestní justice, určitou úlohu mají i ekonomické aspekty, neboť zvyšující se náklady na trestní justici a vězeňství zatěžují státní rozpočet. Souhrnně je proto možno tuto tendenci formulovat tak, že v trestní politice ČR se prosazuje názor, že alternativní sankce nespojené s odnětím svobody nejsou pouhým zmírněním trestní represe a tedy nějakým ústupkem před zločinností, ale naopak, že vhodné užívání alternativních trestů umožňuje soustředit úsilí při potlačování kriminality na nejzávažnější formy trestné činnosti a na nejnebezpečnější pachatele.

10.3. Trestní a sankční politika České republiky, ve srovnání s průměrnou délkou trestů odnětí svobody ukládaných v zemích západní Evropy, se zdá být poměrně přísná a represivní. To odráží obavy části české společnosti z kriminality a ozývá se i kritika, že sankční politika je příliš tolerantní a dostatečně nezajišťuje odstrašující funkci trestání. Pro ilustraci lze uvést, že např. v roce 2003 bylo v ČR uloženo celkem 551 trestů odnětí svobody ve výměře nad 5 let do 15 roků, tj. 5,6 % z celkového počtu všech uložených trestů, výjimečných trestů a ve výměře nad 15 let do 25 let bylo uloženo celkem 22 trestů a jeden trest doživotní.

V odborné literatuře se však poukazuje na skutečnost, že při výkonu trestů odnětí svobody uložených na dobu delší než 5 let, vystupují do popředí penitenciární problémy

²¹ V rámci tohoto výzkumu bylo analyzováno celkem 335 soudních spisů a rozhodnutí týkajících se uložených trestů obecně prospěšných prací dle § 45-45a tr.zákona č. 140/1961 Sb., bylo dotázáno celkem 669 soudců, státních zástupců a probačních pracovníků, aby se vyjádřili k hlavním problémům spojeným s právní úpravou a aplikací uvedeného trestu.

spojené s dlouhodobou izolací odsouzených od vnějšího světa, s negativními vlivy vězeňského prostředí, s adaptací na vězeňskou subkulturu aj. Účel trestání se tak často redukuje na pouhé eliminování odsouzených osob ve společnosti a reedukační a resocializační funkce trestu odnětí svobody jsou potlačeny. Na nežádoucí účinky dlouhodobých trestů odnětí svobody se proto zaměřuje i empirický kriminologický výzkum.

V souvislosti s přípravou nového trestního zákoníku proto nebylo přistoupeno k plošnému zpříšňování sankcí, ale šlo o diferenciaci při jejich ukládání na základě principu přiměřenosti trestání vzhledem k závažnosti spáchaného činu a osobě pachatele.

Novým trestním zákoníkem byly do systému trestů začleněny i některé dosud nepoužívané sankce. Jde především o trest domácího vězení, u jehož výkonu je do budoucna předpokládáno využití zařízení pro elektronický monitoring.

Dne 23. února 2011 schválila vláda ČR návrh ministra spravedlnosti na zavedení trestní odpovědnosti právnických osob a v době zpracovávání tohoto textu prochází tento návrh legislativním procesem. V souvislosti s připravovaným zavedením trestní odpovědnosti právnických osob jsou navrhovány sankce, které budou mít pro trestně odpovědnou právnickou osobu majetkové důsledky, např. zákaz poskytovat právnické osobě dotace a subvence ze státního rozpočtu, vyloučení možnosti získání veřejných zakázek, zákaz výkonu konkrétních podnikatelských činností, zánik společnosti včetně podmíněného zániku.

10.4. V České republice zřetelně vzrůstá zájem o situaci obětí trestných činů. Akční plán reformy justice proto výslovně uvádí zvýšení ochrany a pomoci obětem jako jeden z cílů reformy. Je třeba uvést, že v této oblasti se již delší dobu aktivně angažují i nevládní organizace, jako např. Bílý kruh bezpečí, který se orientuje na všestrannou pomoc a podporu obětem trestných činů, včetně poradenské, psychologické a sociální pomoci. Nevládní a charitativní organizace poskytují významnou pomoc i obětem domácího násilí, které mnohdy nabývá intenzity trestné činnosti. O náhradě způsobené škody, která má charakter majetkové újmy, může soud rozhodnout již v průběhu trestního řízení podle §§ 228 a 229 tr. řádu.

S účinností od 1. ledna 1998 byl přijat významný zákon č. 209/1997 Sb. o peněžité pomoci obětem trestné činnosti, který zajišťuje, aby oběti trestného činu, které byla způsobena škoda na zdraví nebo v důsledku smrti a tato škoda nebyla plně uhrazena (pachatelem, pojišťovnou apod.), stát poskytl finanční pomoc prostřednictvím ministerstva spravedlnosti. Oběť se rozumí fyzická osoba, které v důsledku trestné činnosti vznikla škoda na zdraví, za oběť se považuje i osoba pozůstalá po oběti, která v důsledku trestné činnosti

zemřela. Výše paušální částky jednorázové pomoci činí 25 tisíc Kč nebo částka ve výši, která představuje oběti prokázanou ztrátu na výdělků a prokázané náklady spojené s léčením, snížené o součet všech částek, které oběť z titulu náhrady škody již obdržela. V zákonem vymezených případech může být pomoc poskytnuta opětovně až do celkové částky 450 tisíc Kč. Tato peněžitá pomoc od státu má charakter bezprostřední pomoci obětem k překlenutí sociální situace způsobené trestným činem. Oběť je samozřejmě povinna využít všech zákonných prostředků k získání náhrady škody od pachatele nebo od jiné osoby (fyzické či právnické), která je povinna škodu uhradit. Do pěti let od poskytnuté pomoci je oběť povinna poskytnuté finanční částky vrátit na účet ministerstva spravedlnosti až do výše poskytnuté pomoci. Ministerstvo se může, vzhledem k sociální situaci oběti a k celkové výši škody a poskytnuté pomoci, vzdát práva na vrácení poskytnutých finančních částek.

Pomoc obětem trestných činů je zajištěna i dalšími právními prostředky. Jde zejména o institut „narovnání“ (Out-of-court settlement) podle § 309 - 314 tr. řádu. Podle tohoto ustanovení může soud, a v přípravném řízení státní zástupce, zastavit se souhlasem obviněného a poškozeného trestní stíhání pro přečin, jestliže obviněný uzná svou vinu, uhradí poškozenému škodu způsobenou spáchaným přečinem a jestliže složí na určený účet peněžní částku k obecně prospěšným účelům (nejméně 50 % z této částky musí obviněný určit na pomoc obětem trestné činnosti). Celková tendence ke zvýšení podpory a pomoci poskytované obětem trestné činnosti je patrná i z rozšiřování mediačních postupů, při nichž je pachatel veden k tomu, aby si uvědomil situaci, do které přivedl oběť svou trestnou činností a snažil se napravit způsobenou škodu. Možnosti k širšímu používání mediace poskytuje zákon č. 257/2000 Sb., kterým byla s účinností od 1. ledna 2001 v ČR zřízena Probační a mediační služba. Také sankce nespojené s odnětím svobody zpravidla zahrnují i povinnost odsouzeného nahradit podle svých sil ve zkušební době způsobenou škodu. Dohled probačního úředníka nad chováním odsouzeného a nad plněním uložených povinností a omezení ve zkušební době může přispět i k účinnějšímu zajištění náhrady škody a odstranění újmy způsobené obětem trestné činnosti.

Snahy o posílení práv obětí trestných činů vyústily v přípravu novely trestního řádu, která umožní poškozenému žádat náhradu nemotné újmy přímo v trestním řízení, aniž by musel podstupovat samostatné občanskoprávní soudní řízení. Hmotná i procesní práva oběti trestné činnosti pomůže posílit zcela nový zákon o obětech trestných činů, na jehož přípravě se v současné době usilovně pracuje.

10.5. V současné době probíhá postupná realizace projektu elektronické justice. Za důležitý mezník lze bezesporu považovat zprovoznění elektronických datových schránek v roce 2009, umožňujících mimo jiné elektronickou komunikaci s orgány činnými v trestním řízení. Dalšími prvky tohoto projektu dotýkající se oblasti trestní justice budou elektronická sbírka zákonů a judikatury či elektronický soudní spis.

11. Statistika a výsledky výzkumu o zločinnosti a trestní justici

11.1. Tato část obsahuje statistické údaje o vybraných ukazatelích kriminality a vězeňské populace, a to v časových řadách od roku 2000 do roku 2009. Příslušné ukazatele kriminality byly sledovány ohledně celkové trestné činnosti a též samostatně k trestným činům vraždy, loupeže, úmyslného ublížení na zdraví a krádeže. Dále jsou připojeny údaje o uložených trestech, u nepodmíněných trestů odnětí svobody též o jejich délce. Data k vězeňské populaci jsou uvedena jak pro celkový počet odsouzených, tak také pro odsouzené mladistvé, a to vždy k 31. prosinci příslušného roku. Údaje o počtu zjištěných trestných činů a jejich objasněnosti byly získány ze statistik Policie ČR, údaje o počtu stíhaných, obžalovaných a odsouzených osob, stejně jako o uložených trestech, ze statistik Ministerstva spravedlnosti ČR. Údaje o vězeňské populaci byly čerpány ze statistik Vězeňské služby ČR.

Tab. 1 -Trestné činy celkem

rok	zjištěné trestné činy	objasněné trestné činy	stíháno osob	obžalováno osob	odsouzeno osob
2000	391 469	172 245	110 808	86 074	63 211
2001	358 577	166 827	110 461	84 855	60 182
2002	372 341	151 491	110 800	93 881	65 098
2003	357 740	135 581	110 997	95 920	66 131
2004	351 629	134 444	108 061	94 430	68 443
2005	344 060	135 281	108 100	95 767	67 561
2006	336 446	133 695	110 339	97 880	69 445
2007	357 391	138 852	113 813	101 240	75 728
2008	343 799	127 906	110 411	98 446	75 761
2009	332 829	127 604	113 217	102 667	73 685

pozn.: od roku 2002 jsou v počtu stíhaných osob zahrnuty i osoby, u kterých bylo vedeno zkrácené přípravné řízení a u obžalovaných osob i osoby, na něž byl podán návrh na potrestání.

Tab. 2 - Trestný čin vraždy (včetně pokusu)

rok	zjištěné trestné činy	objasněné trestné činy	objasněnost v %	stíháno osob	obžalováno osob	odsouzeno osob
2000	279	228	81,72	240	201	163
2001	234	201	85,90	224	186	144
2002	234	210	89,74	226	200	152
2003	232	199	85,78	203	171	173
2004	227	205	90,31	218	196	143
2005	186	161	86,56	211	191	153
2006	231	196	84,85	161	146	121
2007	196	174	88,76	204	182	118
2008	202	174	86,14	177	163	133
2009	181	157	86,74	177	161	110

Tab. 3 - Trestný čin loupeže

rok	zjištěné trestné činy	objasněné trestné činy	objasněnost v %	stíháno osob	obžalováno osob	odsouzeno osob
2000	4644	1811	39	2294	1999	1427
2001	4372	1813	41,47	2326	1999	1287
2002	5434	2450	45,10	2651	2487	1441
2003	5468	2334	42,68	3086	2917	1587
2004	6107	2598	42,54	2908	2796	1695
2005	5550	2388	43,03	2837	2687	1608
2006	4783	2128	44,49	2505	2397	1532
2007	4668	1893	40,55	2187	2108	1411
2008	4515	1966	43,54	2251	2169	1291
2009	4515	2049	45,38	2479	2408	1350

Tab. 4 - Trestný čin ublížení na zdraví (pouze úmyslné)

rok	zjištěné trestné činy	objasněné trestné činy	objasněnost v %	stíháno osob	obžalováno osob	odsouzeno osob
2000	7194	6466	89,88	5754	4740	2804
2001	7056	6347	89,84	5645	4675	2852
2002	7321	6034	82,42	5853	5242	3046
2003	6853	5694	83,09	5660	5051	3033
2004	7180	5998	83,53	5803	5192	3273
2005	6439	5387	83,66	5333	4834	3062
2006	5765	4713	81,75	4673	4189	2685
2007	6175	4554	73,75	4334	3913	2360
2008	5397	3677	68,13	4030	3624	2161
2009	4756	3346	70,35	3322	2997	1887

Tab. 5 - Trestný čin krádeže

rok	zjištěné trestné činy	objasněné trestné činy	objasněnost v %	stíháno osob	obžalováno osob	odsouzeno osob
2000	253195	56724	22,40	32813	27610	16515
2001	227805	56985	25,01	33651	28000	16227
2002	236671	47531	20,08	22846	20394	15707
2003	235555	43982	18,67	23443	21307	15313
2004	226834	41810	18,43	21703	19713	15301
2005	212080	39697	18,72	20253	18525	14776
2006	204639	36533	17,85	17994	16445	14480
2007	209132	35066	16,77	16946	15429	13637
2008	200673	33119	16,50	16601	15111	13377
2009	193217	33411	17,29	12476	11459	12999

pozn.: z účinností od 1. 1. 2002 došlo ke změně právní úpravy, spočívající ve zvýšení hranice způsobené škody (ze 2000 Kč na 5000 Kč), která je alternativně jedním ze znaků skutkové podstaty krádeže.

Tab. 6 - Uložené tresty

rok	odsouzeno osob celkem	NEPO	PO	peněžitý trest	obecně prospěšné práce	upuštěno od potrestání
2000	63211	14114	35617	3571	7084	2071
2001	60182	12533	32817	3324	8835	2084
2002	65098	9659	34942	3500	13424	2408
2003	66131	9797	35676	2941	13592	2535
2004	68443	10192	36162	2913	13031	2817
2005	67561	10253	37302	2682	12512	2872
2006	69445	9997	41864	2685	12273	2723
2007	75728	9871	43548	4558	12496	2868
2008	75761	10255	42157	5307	11193	2684
2009	73685	10419	40488	5270	11240	2496

Trest obecně prospěšných prací byl do trestního zákona zařazen od 1. ledna 1996. Na vývoji počtu odsouzených, kterým byl uložen, bylo možno dobře pozorovat počáteční rozpaky a nedůvěru ze strany soudů, podporované též nedostatky původního znění jeho právní úpravy a absencí prováděcích předpisů. V roce 2001 však již obecně prospěšné práce tvořily téměř 15 % všech uložených trestů a přibližně na této hladině setrvávají i v letech následujících.

Tab. 7 - Uložené nepodmíněné tresty odnětí svobody

rok	počet NEPO	do 1 roku	přes 1 do 5 let	přes 5 do 15 let	přes 15 do 25 let	doživotí
2000	14114	9365	4125	603	15	2
2001	12533	8407	3563	547	15	1
2002	9659	5827	3291	535	2	4
2003	9797	5925	3298	551	22	1
2004	10192	6118	3516	539	13	6
2005	10253	6429	3264	542	14	4
2006	9997	6320	3126	535	14	2
2007	9871	6549	2833	485	4	0
2008	10255	6923	2859	466	8	2
2009	10419	7144	2781	488	3	3

Tab. 8 - Stav odsouzených ve výkonu trestu

	stav odsouzených ve věznicích k 31. 12.									
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
muži	14966	14190	12321	13298	14437	15336	15376	15792	17209	18367
ženy	605	547	508	570	637	741	803	855	891	1007
celkem	15571	14737	12829	13868	15074	16077	16179	16647	18100	19374

Tab. 9 - Stav odsouzených mladistvých ve výkonu trestu

	stav odsouzených mladistvých ve věznicích k 31. 12.									
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
muži	107	84	80	90	96	120	109	133	148	166
ženy	3	3	1	4	6	4	2	1	4	8
celkem	110	87	81	94	102	124	111	134	152	174

Tab. 10 - Podíl mladistvých odsouzených na celkovém počtu odsouzených osob

rok	odsouzeno osob celkem	z toho mladistvých	%
2000	63211	4252	6,7
2001	60182	3805	6,3
2002	65098	3854	5,9
2003	66131	3512	5,3
2004	68443	3235	4,7
2005	67561	3080	4,6
2006	69445	2773	4
2007	75728	2949	3,9
2008	75761	2906	3,8
2009	73685	2728	3,7

pozn.: mladistvým je zde myšlena osoba, která v době spáchání trestného činu dovršila patnáctý rok a nepřekročila osmnáctý rok svého věku.

Od roku 1993, kdy se mladiství na celkovém počtu odsouzených osob podíleli téměř patnácti procenty všech odsouzených, je zřejmý výrazný sestupný trend.

11.2. Institut pro kriminologii a sociální prevenci provedl celou řadu výzkumů zaměřených na problematiku trestní justice. Šlo zejména o otázky zavádění alternativních sankcí ukládaných místo trestu odnětí svobody a o problematiku odklonů v trestním řízení (Výzkum institutu podmíněného zastavení trestního stíhání, 1996; Výzkum institutu obecně prospěšných prací, 1998; Výzkum institutu narovnání, 1999; Výzkum krátkodobých trestů odnětí svobody, 2000; Výzkum nově zavedených prvků probace do trestního práva, 2000).

Výzkumy ukázaly, že v činnosti soudů a celé trestní justice se projevuje určitá setrvačnost a nedůvěra v nově zaváděné hmotně právní a procesní instituty a spoléhání na dosavadní postupy. Tento přirozený konzervatismus je snáze překonáván tehdy, jestliže nové právní instituty jsou náležitě legislativně zpracovány a jejich aplikace také organizačně zajištěna.

Komplexní výzkum účinků transformace trestního zákonodárství na stav kriminality a na zvyšování efektivnosti justice (2001) upozornil mj. na okolnost, že některá depenalizační a dekriminalizační opatření počítají s určitou formou součinnosti společnosti, zejména místních komunit. Aktivitu veřejnosti je proto třeba vhodnými způsoby stimulovat. Výzkum také přinesl další argumenty pro to, aby před zaváděním nových legislativních opatření bylo pokud možno realizováno jejich experimentální ověření. Výzkum akcentoval potřebu koncipování zásadních dokumentů, ve kterých budou formulovány cíle trestní politiky v delším časovém horizontu. V této souvislosti je vhodné poukázat i na výzkum pravděpodobného vývoje vybraných druhů kriminality (2001).

Vybrané problémy sankční politiky sledoval výzkum z roku 2005, který se zaměřil především na ukládání trestu odnětí svobody a jeho alternativ či institut zabezpečovací detence.

Výzkum vlivu vybraných ustanovení tzv. velké novely trestního řádu na průběh trestního řízení (2008) se zabýval právní úpravou zkráceného řízení a zjednodušeného řízení před soudem, změnami v právní úpravě postavení činnosti státního zástupce v rámci trestního řízení, jakož i změnami v oblasti vazebního řízení.

Problematikou zabezpečovací detence se též věnoval výzkum z roku 2010, jehož cílem bylo zmapovat aktuální situaci v ukládání tohoto ochranného opatření, popsat a analyzovat soubor osob, kterým byla zabezpečovací detence uložena.

12. Bibliografie

- Janda, P. a kol.: Stručný úvod do problematiky práva, Praha: IKSP, 1994.
- Kratochvíl, V.: Trestněprávní reforma v České republice, Brno: Masarykova univerzita, 1994. ISBN 80-210-1013-4
- Koncepce nové kodifikace trestního práva hmotného České republiky: Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané dne 17. 4. 2000 na MS ČR v Praze, Brno: Masarykova univerzita, 2000. ISBN 80-210-2469-0
- Marešová, Alena a kol.: Kriminalita v roce 2000 : Sborník statí pracovníků IKSP a časové řady vybraných ukazatelů kriminality, Praha: IKSP, 2001. ISBN 80-86008-96-7
- Marešová, A., Cejp, M., Karban, M., Martinková, M., Vlach, J.: Analýza trendů kriminality v roce 2008, Praha: IKSP, 2009, ISBN 978-80-7338-092-2
- Marešová, A., Martinková, M., Cejp, M., Holas, J.: Kriminalita v roce 2007, Praha: IKSP, 2009. ISBN 978-80-7338-083-0
- Mušil, J., Kratochvíl, V., Šámal, P. a kol.: Kurs trestního práva. Trestní právo procesní. 2. přepracované vydání, Praha: C.H. Beck, 2003.
- Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné. Obecná část. 6. vydání, Praha: Wolters Kluwer ČR, a. s., 2010
- Scheinost, M. a kol.: Kriminalita očima kriminologů, Praha: IKSP, 2010. ISBN 978-80-7338-096-0
- Šámal, P.: Trestní zákoník a naplňování funkcí a základních zásad trestního práva hmotného. Bulletin advokacie 10/2009, s. 23
- Šámal, P.: Základní zásady trestního řízení v demokratickém systému, Praha: MS/SEVT a.s., 1992. SEVT 98 631 0
- Šámal, P. a kol.: Trestní řád: Komentář, Praha: C.H.Beck/SEVT 1995. ISBN 80-7179-027-3
- Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon: Komentář, Praha: C.H.Beck, 2001. ISBN 80-7179-670-8
- Šámal, P. a kol.: Trestní zákoník I. Komentář. 1. vydání, Praha: C. H. Beck, 2009
- Vlček, E.: Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu, Brno: Masarykova univerzita, 1993. ISBN 80-210-0791-5
- Vůjtěch, J. a kol. : Účinky transformace trestního zákonodárství na stav kriminality a zvyšování efektivnosti justice ve vztahu k bezpečnosti občanů ČR v horizontu roku 2000 Závěrečná zpráva k projektu RC96, Praha: IKSP, 2001. ISBN 80-86008-86-X
- Zeman, P., Přesličková, H., Tomášek, J.: Institut zabezpečovací detence, Praha: IKSP 2005
- Zeman, P. a kol.: Vliv vybraných ustanovení velké novely trestního řádu na průběh trestního řízení: zpráva z výzkumu, Praha: IKSP, 2008. ISBN 978-80-7338-068-7

*Tato publikace nebyla vydána knižně.
V anglickém jazyce ji IKSP vydal pod názvem Criminal Justice System in the Czech Republic
v říjnu 2011 pod ISBN 978-80-7338-111-0.*

**© Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2011
www.kriminologie.cz**